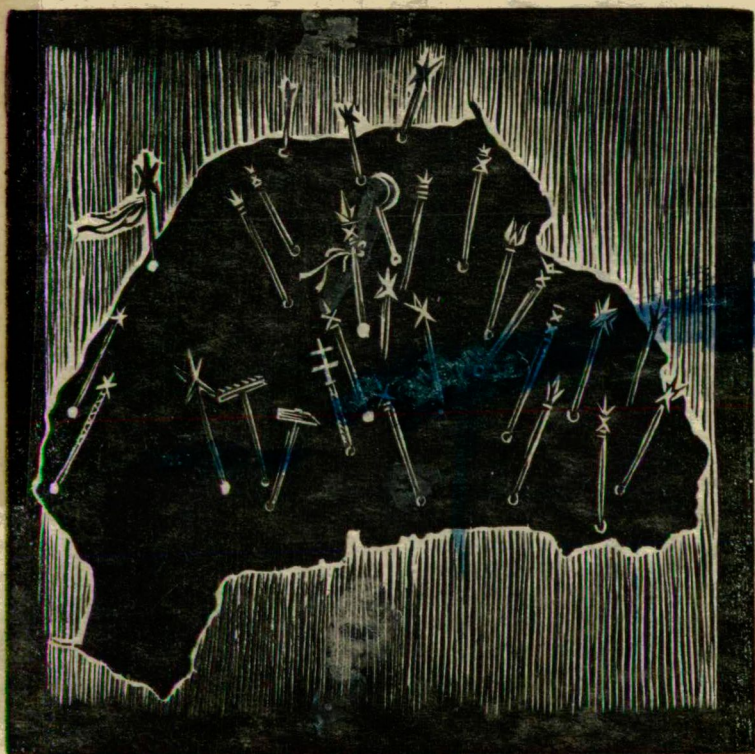

10262

~~1344~~

T O L N A I G Á B O R

ERDÉLY MAGYAR IRODALMI ÉLETE

A SZEGEDI FIATALOK MŰVÉSZETI
KOLLEGIUMÁNAK KIADÁSA 1933

**Az első kiadás a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem
Irodalomtörténeti Intézete sorozatában jelent meg.**

(A címlap Buday György munkája)

930
1.251.

M 194

**SZEGEDI FIATALOK
MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMA
VIII. KIADVÁNY**

Felelős kiadó: Gáspár Zoltán.

TOLNAI GÁBOR:

**ERDÉLY
MAGYAR IRODALMI
ÉLETE**

II. KIADÁS

A Prometheus-nyomda és könyvkiadó nyomása Szeged, 1933.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelet. napló: 11a Lsz. 10262

csoport: 4036 szám.

»Dunának, Oltnak egy a hangja«
(Ady Endre)

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000555370

ELŐSZÓ

Mit értünk e kifejezés alatt: erdélyi író? Mit jelent az, hogy erdélyi irodalom? A trianoni békekötés előtt erdélyi írónak nevezték azt, aki a Királyhágón túl született és munkáin esetleg érezhető volt valami az erdélyi levegő sajátos világából. (Kemény, Jósika stb.) Erdélyi irodalomról azonban éppúgy nem lehetett szó azelőtt, mint ahogy nem beszélhattünk alföldi, vagy dunántuli literaturáról, bár Petőfit az Alföld költőjeként emlegeti az irodalmi tudat s Kisfaludy Sándor és még jó néhány dunántuli író alkotásaiban sajátos helyi levegőt vettek észre a kutatók. Megváltozott a helyzet a világháború befejezésekor. 1918 után már teljes értelemben beszélhetünk erdélyi íróról, erdélyi irodalomról, sőt beszélhetünk az elszakított Felvidék s valamelyes mértékben Délvidék irodalmáról is. De ugyanakkor továbbra sem lehet szó az anyaország részegységeinek Budapesttől különálló irodalmáról, melynek megszületését semminemű principium nem támogatja. Az elszakított országrészekben azonban, különösen Erdélyben élénk irodalom fejlődött ki. A mai erdélyi írónak, a mai erdélyi irodalomnak már egészen más az értelme, mint azelőtt. Ma már nem határozza meg az erdélyi írot a megnyilatkozás erdélyiessége, bár természetes, hogyha Kemény, vagy Jósika szülőföldjétől elszakadva is megőrzött munkáiban erdélyi ízt, sokszorosan megnyilvánul

ez azoknál az írónál, akik helyileg is Erdélyhez vannak kötve. De az elszakadt erdélyben számos olyan író dolgozik, — talán az előbbieknél is több —, akiknek munkáin nem érezhető ez a sajátos jelleg és mai értelemben mégis erdélyi írók ezek is.

Ha definiálni akarnánk a mai erdélyi író, a mai erdélyi irodalmat, valahogy így hangzanék a meghatározás: *Erdélyi magyar író ma mindaz, aki a románoktól megszállott területeken tollával szolgálja a magyar irodalmat. — Erdélyi magyar irodalom pedig az az irodalom, amely a román uralom alatt éli a maga életét.* Ennek értelmében persze ma viszont már nem nevezhetjük erdélyi írónak azokat, akik születtek bár a Királyhágón túl s ki is érzik soraikból az erdélyi származás, de a mai Erdély centrális irányítói körébe nem tartoznak bele, mert máshol élnek. Mint Szabó Dezső, a külföldön élő Ferenczi Sári és még sok kisebb vagy nagyobb tehetség.

Az ilyen értelemben megfogalmazott erdélyi irodalommal foglalkozik ez a tanulmány. Vizsgálódási szempontja nem esztétikai. Korántsem elemzi az alkotásokat, hanem a művek mögött dolgozó erőket kísérli megvilágítani. Feltárja az irodalom kialakulásának körülményeit, világosságot óhajt vetni a fejlődés mi-
benlétére, a közönség és az irodalom közötti kapcsolatot fenntartó tényezőkre: a folyóíratokra, napisajtóra, irodalmi egyesületekre, előadásokra és könyvkiadásra. Foglalkozik a különböző műfajok életlehetőségét előmozdító és hátráltató jelenségekkel, a szervező és irányító szempontokkal, a nemzedékek összefüggésével és belső ellentétével stb., stb. Röviden: *Erdély irodalmi életét* dolgozza fel és nem esztétikai tanulmányt ad. Szerény adalék kíván

lenni ez a munka egy későbbi, esztétikai szempontokat is szem előtt tartó erdélyi irodalomtörténethez.

Kisebb részlettanulmányok mellett két nagyobb tanulmány jelent meg eddig az erdélyi irodalomról: *György Lajos, Az erdélyi magyarság szellemi élete* (Irodalomtörténeti Füzetek, 12. sz. Bp. 1926.) és *Tabéry Géza* memoárszerű munkája, az *Emlékkönyv* (Kvr. 1930.).* De míg Tabéry könyve nem is készült tudományos igényvel, György Lajosé pedig csak 1926-ig dolgozza fel az anyagot, a jelen munka 1918-tól 1933-ig terjedő korról összefoglaló képet óhajt adni.

Szeged, 1933. május 5.

* Itt említhető még meg *Osvát Kálmán* nagy anyaggal rendelkező: *Erdélyi Lexikon-a* (Nagyvárad, 1928.).

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar Bölcsész Intézet

Lelt. napló: V a Lsz.: 1244.

..... csoport: szám.

A centralizáció és decentralizáció

Körülbelül a romantika koráig a magyar írók nagyrésze elszigetelten, szinte egymásról nem is tudva élte le életét és írta meg munkáit. Magyar irodalmi életről Kisfaludy Károly vezérségéig nem is beszélhetünk. Mikor Cziráky Antal »pesti magyar társasága« 1792-ben szép-irodalmi évkönyvet adott ki, s rá két évre Kármán József megindította az Urániát, talán még a derék kezdeményezők is álomnak vélték azt, amit tulajdonképpen célul tűztek ki: a magyar irodalomnak Pestre központosítását, az akkor még kis német városnak irodalmi centrummá tételét. Kármán öntudatosan hangsúlyozta, hogy Bécs helyett Pestnek kell előtérbe lépnie (hisz íróink tetemes része, még a XIX. század húszas éveiben is, pl. Aranyosrákosi Székely Sándor Bécsben érett íróvá), »hogy ne az idegen főváros legyen a mi aspirációnk kohója, munkáink érlelő talaja és szellemi vagyonunk kincsestára, hanem Pest.« Ha ezekben a tiszteletreméltó célkitűzésekben még sok is volt a »jámbor szándék«, ha a pesti magyar társaság kiadványával és az első pesti folyóirat megindulásával nem is teljesedett be a centralizáció nagy kultúrfellendülést ígérő eszméje, irodalmunk fejlődése egy negyed század múlva elért ahhoz az állomáshoz, amelynek útját Kármánék oly hathatósan egyengették.

Az u. n. reformkor idejében, sőt már-már előtte is, a magyar irodalom súlypontja Pestre terelődött át. Bécs és a legtöbbször »magányos magyar írórsorok« után egészséges irodalmi élet fejlődött ki az imént magyar kultúrában még igen szegény városban, melyet irodalmi próbálkozások terén Pozsony, Kassa, Komá-

rom, Kolozsvár, sőt még Nagyenyed is megelőzött.

Valósággal megindult az írók Pestre vándorlása. Virág Benedek, Révai József és Verseghi Ferenc egymásután költöznek fel, majd Kulcsár, Vitkovics, Horvát, Szemere, Fáy, Döbrentei és mások. Folyóiratok indulnak meg s az általános társadalmi, gazdasági és kulturális felvirágozással egyetemben írói közösségek jönnek létre. Az írónak kezd hitele lenni s mint Garay János írja (1844.), a közhangulat valósággal egy új rendet kezdett elismerni, »a prókatori, orvosi, tanítói stb. kar mellett egy külön osztályt képező írói kart.«¹ A XIX. század harmadik évtizedétől kezdve magyar kultúrcentrummá lesz Pest és magyar író számára az érvényesülésnek és kibontakozási lehetőségnek szinte egyetlen területe. Lassan már nemcsak, hogy felette kezdett állni a pesti író a vidékinek, hanem a társadalmi és kulturális tényezők hiányában másutt már el sem lehetett képzelni a centrumban letelepültekkel egyenrangú írói értékeket. Időről-időre mindig jobban és jobban tapasztalhatjuk, hogy mindazok, akik csak bizonyos fokú írói, művészi kvalitást éreztek magukban, a főváros felé tekintettek s évről-évre, évtizedről-évtizedre csak fokozódik az a Pestre vándorlás, amely Virág Benedek felköltözésének külső dokumentumával a magyar irodalom centralizációjának útját a valóságban is megteremtette.

Persze azért még nem lehet pesti irodalomnak nevezni ezt a fővárosban kialakult literaturát, hiszen a pesti szellem ekkor még sajátosan német volt és azok az írók, akik az

¹ »A magyar írók és irodalom 50 év előtt és most.« Garay János: Összes munkái, V. kötet.

itteni irodalmi életben fejlődtek ki, legnagyobb-
részt az ország különböző vidékeiről származ-
tak fel. Ezek az írók nem tartották meg saját
provinciális mivoltukat, de nagy részük
nem is fejlesztett ki városi irodalmat, egy-
szerűen azért, mert magyar városi szellem
akkor még nem volt. Az ő irodalmuk, ha
szabad mondani, az egész magyar psziché al-
kotó lelki összetevőknek egy speciális ere-
dője. Szoros értelemben vett nagyvárosi iro-
dalom szerény elődök után (Nagy Ignác stb.)
már jóval későbbi keletű, megszületése kb.
egybeesik Budapestnek nagyvárossá szélese-
désével, de mikor ez a nagyvárosi szellem hí-
vatott kifejezőkre talált, az akkori szellemi-
ség szószólói, az új Kármánok, már újabb
lehetőségek szükségességét hangoztatták. A
kulturális szempontból eddig nagyjelentőségű
centralizáció ellenében a decentralizáció érde-
kében indítottak mozgalmat.

*

A decentralizációs törekvések sokkal ré-
gebbi keletűek, mint ahogy a köztudat álta-
lán gondolja. A trianoni békekötéskor létre-
jött »kényszer-decentralizációt« már komoly
törekvések előzték meg, amelyek céltudatosan
hangoztatták a vidéki irodalmi és kultúrcent-
rumok kiépítésének szükségességét. Nem lehet
célom a decentralizációra vonatkozó irodalom
összeállítása. Csupán a legpregnansabb példa
megemlékezésével szeretném a kérdést megvilá-
gítani. 1908-ban, midőn a modern magyar iro-
dalom első felvillanása már kihívta a konzer-
vativ körök támadását, jelent meg Nagyvára-
don A Holnap első kötete, majd egy évre rá
a második kötet. Jelentőségét pusztán azzal a
ténnyel merítik ki, hogy ebben az antológiában
immár teljes fegyverzetben jelent meg a mo-

dern magyar líra három legnagyobb képviselője (Ady, Babits, Juhász) és négy szintén értékes költőjének 1—1 ciklusnyi verse. A Holnap a decentralizáció szempontjából is jelentős. Hogy ezek a költők Nagyváradon antológiát adtak ki, tulajdonítható volna annak a véletlennek, hogy a sors éppen egyidőben terelte őket ebbe a városba. Lehet ez véletlen, de az a célkitűzés, amellyel ez a gyűjtéményes munka megjelent, tudatos szempontokról tanúskodik. A Holnap már mindenestől a vidékiek antológiája óhajtott lenni. Juhász Gyula, aki maga is tagja volt A Holnap társaságának, írja,² hogy Kosztolányi, akinek verseiből közölni szerettek volna, azért maradt ki, mert nem volt vidéki. Ady maga is hangsúlyozta ekkor a fővárosi irodalom elszíntelenedésével szemben a vidék kiaknázatlan lehetőségeit és ezzel kapcsolatban a vidéki irodalom kiépítésének szükségességét. A közhangulat is vidéki mozgalomnak fogta fel A Holnap megjelenését. A konzervatív kritika támadása mellett maga az új budapesti irodalom is gyanúval fogadta ezt a vidéki mozgalmat, saját fölsőbbiséget feltéve. Juhász Gyula³ is utal rá, hogy »ebben az időben sokszor esett szó a vidéki sajtóban a magyar irodalom decentralizációjáról és a körösparti Páris — ahogy akkor Váradot nevezték — mindenképpen a legalkalmasabbnak látszott erre a feladatra... a modern kultúra legszívesebb és leghangosabb fészke volt ekkor a vidéken...« De akármennyire legnagyobb tette is volt a decentralizációnak A Holnap, az a hét költő, aki ebben a két gyűjteményben szerepelt, még épp úgy nem lett pályája végéig a vidéki

² »Ady és A Holnap«, Holmi, Bp. év n.

³ I. m.

irodalmi életnek szószólója és épp úgy beolvadtak, Juhász Gyulát kivéve, Budapest irodalmi életébe, mint azok a magyar írók, akik már A Holnap megjelenése előtt felszármaztak Nagyváradról Budapestre (Endrődi Sándor, Krúdy Gyula, Biró Lajos és Nagy Endre), Ady Endre, Babits Mihály és a többiek még nem a vidék irodalmi életében fejlesztették ki értékeiket, még ők, akik pedig harcoltak ellene, sem tudtak kikerülni a főváros mágneses vonzóköréből. Az a Juhász Gyula is, aki egész pályáján vidéken maradt, valami különös vágyódással nézett mindvégig Budapest felé. Nem is egy költeményében jut kifejezésre ez az érzés, ő »vidéki költő« maradt egész életén keresztül.

Tűnik, múlik az egy emberöltő
S én maradok a falusi költő.

(Vidék, Ez az én vérem.)

A vidéki Juhász Gyulának ez a panasz több a rezignált poéta elkeseredésénél, a vidéki magyar irodalom valóságos mottója lehetne ez az idézet. Budapest magába olvasztott ekkor még minden tehetséget s aki kényszerűségből vidéken maradt, aligha volt képes magánosságában kifejleszteni igazi tehetségét. Juhász Gyula vidéken maradva is nagy költő lett, poézisét talán még jobban színezte a magányos »borbaoltom« költősors. Tömörkény tehetségének irányt és fejlődést tudott adni Szeged környékének élete, de mellettük hány ígéret lett semmivé a kisváros nyomottságában, hány nagy tehetség nem fejlődött ki vidéken maradva úgy, ahogy az eleven szellemi életet élő fővárosban kibontakozhatott volna. Nem egy irodalmi alkotásnak téma is lett a vidék tehet-

ségeket megbénító levegője. Gondoljunk csak a korán elhunyt nagytehetségű Török Gyula reprezentatív regényére (Porban), melynek főhőse a kisváros levegőjében minden munkakedvét elveszti s ahogy a regény hangulata illusztrálja, napról-napra jobban és jobban szítál rá a vidék pora és szinte szimbolummá nő tehetségének semmivé zsugorodása. A műalkotások szimbolikája mellett szinte kézzelfoghatóan bizonyítják ezt a tényt az írósorsok a maguk realitásában. Mikszáth Kálmán és Petelei István kb. egyidőben jelentek meg (Tót atyafiak, 1882. és Keresztek, 1883.) első reprezentatív, kötetben kiadott munkáikkal. Mindkettőt lelkesen ünnepelte a kor kritikája. Az irodalom nagy ígéretét látták bennük, sőt Mikszáth humorával szemben többet vártak a borongós Petelei elbeszéléseitől. A sors azonban másképp határozott. Mikszáth Kálmán művészete Budapest ezer változatot nyújtó életében ezernyi fejlődési lehetőséget talál, jelentősége túljut az ország határain. Petelei István, akitől többet remélt az irodalom, nagy fejlődésre jogosító első kötete alapján, Marosvásárhelyt és Kolozsvárt élte le életét, alig tudott túljutni a Keresztek hangulatán s még tárgyban is csak variálta egész űvre-je a pályakezdés mondanivalóját. Hogy fejlődése megakadt bizonyára a vidéknek is köszönhető. Hivatkozhatnánk még sok vidéken elsatnyult tehetségre, de egészen kézzelfogható jelenség ez. A vidék csak állomás lehetett még ekkor a magyar író, a magyar művész számára, hogy innen eljuthasson Budapestre. Aki vidéken maradva is alkottak értéket, többnyire elszigetelt írósorsra termett egyének voltak, egy Gárdonyi, egy Baksay, Juhász, vagy Tömörkény. Még Erdély színvonalas kultúrélete sem

volt képes kifejleszteni a maga tehetségeit. Kolozsvár színházi műveltsége jóval megelőzte Budapestét. Előbb alakult ki, hatalmas színészgárdát nevelt, pompás előadásokat rendezett, de a főváros vonzóerejével nem tudott versenyezni. A magyar színházművészetnek, a magyar színjátszásnak csak lépcsője lett ez a város, ha a legmagasabb lépcső is, de csak állomás, hogy ezen keresztül eljussanak a színészek a végső elismerést jelentő Budapestre. A budapesti színházaknak szinte kimeríthetetlen színészanyagot szolgáltatott mindég ez a város. Nem érdektelen megjegyezni, hogy 1896-ban, mikor a Vígszínházat megnyitották, az új színház majdnem egész társulatát Kolozsvárról szerződtette (Hunyady Margit, Hegedüs Gyula, Szerémy Zoltán, Góth Sándor, Vendrei Ferenc). Ez a virágzó színjátszás azonban nem tudott még erdélyi drámairodalmat sem létrehozni. Voltak Erdélyben kisebb jelentőségű vidékies írók, akik az egyetemes magyar színvonalban alig jelentettek valamit. Hogy bizonyos képet adjunk erről a drámaírási nívóról, megemlítjük, hogy K. Papp Miklós, még talán történeti szempontból a legjelentősebb köztük, aki érdekes kísérletet tett a népdráma megteremtésére: a köztudatban ő is teljesen ismeretlen. Darabjait (Judit asszony és Az ördög bibliája) a kolozsvári színház mutatta be (1878, 1879). A kolozsvári színház nagy kultúrája sohasem erdélyi írók tolmácsolásában élte ki magát, hanem klasszikus magyar alkotásokat adott, s főképp Shakespeare és más külföldi értékek alkotásaiból rendezett olyan ciklusokat és önálló előadásokat, melyeket megírgyelhett volna bármely nyugati nemzet is. De magáért való erdélyi színjátszás és drámairodalom a háború előtt

épp úgy nem fejlődött ki, mint ahogy nem jött létre önálló erdélyi irodalom sem.

A világháború befejezéséig minden vidéki megszólalás Budapest felé tekintett és minden célkitűzés odairányult, hogy a fővárosi kultúrközösség magasabb régióiba eljussanak. Így az az irodalom, mely vidéken maradt, jórészt nívótlan, irány nélküli, nagyobb igényekre alig számító dilettantizmus volt, »vidéki irodalom«, ahogy a kifejezés jelentéstartalma a köztudatban is elterjedt. Hiába harcoltak a decentralizáció érdekében a háború előtti újságcikkek, hiába alakult A Holnap társasága, a vidéki centrumok komoly szellemi életét csak az ország szétszakadásakor létrejött »kényszer-decentralizáció« oldotta meg. Létrehozva Felső- és Délmagyarország, valamint Erdély kisebbségi sorsba került magyarságának kisebbségi kultúrfórumait.

T r a n s z i l v á n i z m u s

Az a sorsszerűség, amely a trianoni békekötéskor az elszakított magyar területek megnyilatkozásainak útját megnyitotta, egész más talajra talált Délmagyarországban, másra Felvidéken és másra Erdélyben. A szerb uralom alá került területek közönsége közömbös volt mindég és nagyrészt közömbös még ma is minden szellemi megmozdulással szemben. Csekély szellemi igények voltak itt azelőtt is és így a háború után is kevés szellemi hiányérzet támogatta a délvidéki irodalom megszületését. Néhány magárahagyott íróember jámbor ábrándja volt itt legtöbbször minden irodalmi megmozdulás, de komoly visszhangra alig talált. Itt még most is a kezdet nehézségeinél tartanak, midőn a háborúutáni Erdély irodalma már históriát kívánhat.

Sokkal szerencsésebb volt a helyzet Felvidéken, bár a komoly kibontakozásnak itt is sokkal több akadály volt, mint Erdélyben. Szerves irodalmi élet kialakulását hátráltatta az ország egész települése. Az itteni nagy városok nemcsak hogy nagyrészt német alapításúak voltak, de német mivoltukat megtartották egészen a múlt század végéig. Midőn pedig az elmagyarosodás megkezdődött, már nem fejlesztettek ki sajátos felvidéki kultúrát, hanem Budapest vonzókörébe sodródtak bele. Az irodalom új harcosainak felszántatlan talajon kellett itt munkájukat megkezdeni, bár az ő helyzetük így is szerencsésebb volt, mint a szerb uralom alá került terület szervezőinek, mert a budapesti irodalom alkotásain kifejlődött magas kultúrigények voltak itt, amelyeket a kezdet helyi törekvései nem is tudtak kielégíteni.

Mindezekről különbözött a helyzet Erdélyben. Kijegecesedett, szerves kultúrára építhető itt az új irodalom, amely hogyha a XIX. század elejétől stagnált is, de a százéves megszakadás ellenére a több évszázados szellemi hagyomány az új irodalom kifejlődésekor gyorsan újraeledt.

Lényegében véve ez az, ami a transzilvánizmus kifejezésében valóságos misztikus hatóerővel bír, amit oly sokan támadtak, de éppen ez a transzilvánizmus volt az, ami szervesé tette az erdélyi irodalmat. Hiszen nemcsak Erdélyben, a többi elszakított területeken is megkezdődtek már a megszállás első perceiben az irodalmi szervezkedések, de seholsem fejlődött ki hasonló irodalmi élet, mint a Királyhágón túl. Fokról-fokra tudatosult itt az egykori »erdélyiség«, amelynek újraélése egybeesik az irodalom fejlődésének irányvonásával.

Mi ez a transzilvánizmus történetileg? S miként támadt öntudatra a háború után? Kós Károly, aki összefoglaló munkát írt erről a kérdésről, így fogalmazza meg a transzilvánizmust: — Erdély geográfiailag zárt egység, ez az egység gazdaságilag is egyénséggé predestinálja e földet s emberi akaratok ellenére is meghatározza a föld népeinek kulturális egyéniségét, minden környező kultúrától való különbözőséget.⁴ Erdélyben a történelem folyamán kialakult valami sajátos »erdélyi öntudat«, amely az unió idején elveszítette ugyan erejét, de az évszázadok hagyományát megőrizte a világháború utáni elszakadás idejéig, hogy most újra, talán még nagyobb lendülettel fejlődjék tovább az, ami a nagyfejedelemség után szükségszerűen kialakult. Kós Károly

⁴ »Erdély«, Kulturtörténeti vázlat, Kvr. 1929.

az erdélyi államiság tudatát és ezzel kapcsolatban az erdélyi öntudatot már felfedezi a magyarság történetének első századaiban. Szerinte ott van már a transzilvánizmus magva a vajdaságok korában, midőn Nagy Lajos és Mátyás után a magyar uralkodók elvesztették hatalmukat és vajdák olyasféle önállósághoz jutottak, mint a német fejedelmek. Bethlen és a két Rákóczi idejében már mindenestől kialakult erdélyi öntudatot lát, amely később, egészen az unióig csak fokozódik. A művészet és kultúrhistoriai magyarázat, amelyet részben ebben a munkájában, részben másutt⁵ ad, még jobban precizírozzák tételét. A művészettörténeti bizonyítást kezdi a »Székely ház«-al, amelynek változata a szászoknál és románoknál is megvan. Hogy mi az eredete, a mi szempontunkból különösebb jelentőséggel nem bír, de kétségtelen, hogy önálló erdélyi életnek terméke. Erdély specifikus építőművésztől beszélhet már a gótika korában, amely különbözik az ilyen típusú magyarországi alkotásoktól. Ide tartozik a brassói templom, mely minden magyar gótikus emlék között a legnagyobb. Valamint a kolozsvári Szent Mihály-templom. Hasonlókép a francia Loirementi lovagvár nagyszerű erdélyi kivirágzása a Vajdahunyad-i vár. A festészetben és szobrászatban Kolozsváry Márton a festő s fiai: Márton és György, akiknek művészete, mint Kós írja,⁶ korukban szinte egész Európában egyedülálló. Mint bronzöntők és monumentalításra hajló művészek, közvetlen elődei Donatello-nak, Verrocchio-nak és Lionardó-nak. A festészet terén a XV. század elei derzsi temp-

⁵ »Magyar művészettörténelem és Erdély művészete«, Erdélyi Helikon 1931.

⁶ Utóbb i. m.

lom hatalmas képsorozatot őrizett meg a Szent László legendáról, Erdély védőszentjéről. A XV. századi szebeni szász templom hatalmas freskója is egy nagy alkotóról tanuskodik. Szintén a XV. századból való Kolozsvári Tamás Magyarországon létrejött alkotása, a garamszentbenedeki apátsági templom oltárképe. Erdély XVI. századi különválása még jobban specializálja ezt a fejlődést. Keleti, kis részben itáliai, de főképp protestáns nyugati hatások érik ettől kezdve Erdélyt. Ornamentikában nagyot változik az architektúra, de főképp az akkor rohamosan fejlődő iparművészet. Ismét egy Kolozsvári tűnik fel ekkor, János, aki a kolozsvári Szent Mihály-templom sekrestye ajtajának korai olasz barokkos kőkeresztjét faragja. Tipikus erdélyi zománcozási módról és a könyvkötészetben erdélyi bőrtábla díszítésről beszélhetünk. Meg kell említeni Heltai Gáspárt, a nyomdagrafikust és betűmetszőt a XVI. századból és Tótfalusi Kis Miklóst a XVII. századból, aki Európa-hírű tipográfus és betűmetsző volt, valamint Bocskai Györgyöt a kaligrafust. A fejedelemség megszűnte után kifejleszti Erdély és erdélyivé teszi a Bécsből idehozott barokkot és egészen különös módon aplikálja a gótikára. Kós barokkizáló polgári és paraszt házakkal illusztrálja ezt.

Kós kutatásait kibővítik azok az adatok, amelyeket Asztalos Miklós állított össze.⁷ Ő is igyekszik bizonyítani, hogy az erdélyi öntudatnak már a XV. század diplomáiban is megvannak a nyomai.

Szekfü Gyula összefoglaló történeti munkáiban épp úgy, mánt Kós Károly könyvéről

⁷ »Az erdélyi tudat kialakulása«, Bartha Miklós. Társ. Évkv., Bp. 1925.

írt bírálatában⁸ határozottan lándzsát tört az erdélyiség mellett. Igazoltnak véli azt a felfogást, mely beszél transzilvánizmusról, azt a tételt, mely Bethlen Miklós és Cserei óta ismeretes s amely a mai transzilvánizmus öntudatosodásánál is nagy szerepet játszott. Ha nem is tartja jogosultnak, hogy Kós a régi századokban kutatja a különbségeket, amelyek az erdélyi népeket a magyarországiaktól elválasztják, de maga is igazoltnak gondolja, hogy a nagyfejedelemség idejében ez a különbség-érzés már kifejlődött. Szekfü felfogása az, hogy az erdélyi öncélúság Bethlen Gábor és a két Rákóczi idejében fejlődött ki. Külön erdélyi állam, külön erdélyi gazdasági és politikai terület, erős hadsereggel, öncélú diplomáciával: ez a legelső alapja az erdélyi gondolatnak s a transzilvánizmusnak, mely azután Bethlen Erdélye és annak emléke körül lerakódott.⁹ Ő is vallja, hogy a barokk korszak nagy hatással volt a külön erdélyiség kifejlődésére, sőt még azt is állítja,¹⁰ hogy a XVIII. század katolicizmusa is hozzáteszi a protestáns fejedelmeg megalkotta öncélúságához a magáét, és így lehetővé vált, hogy később vallási különbség nélkül ragaszkodjanak Erdély lakosai az ő transzilvánizmusukhoz.

Hogy az erdélyi öncélúság, Erdély önálló államiségének tudata mennyire benne volt a köztudatban, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy Kazinczy az Erdélyi levelek bevezetésében még így ír (1816-ban járt Erdélyben): — Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugat felé venni útunkat valamikor honunkból kiindulunk, feledjük, hogy keletre

⁸ »Kós Károly Erdélye«, Erdélyi Helikon 1930.

⁹ I. m. 11.

¹⁰ I. m.

egy *rokon* nép lakik, melyet nem illik nem ismernünk.¹¹ Ebben az öncélú államiságban, ebben a zárt geográfiai és történeti egységben sajátos lelkiség is kifejlődött. Ez a speciális psziché nemcsak az erdélyi magyarnak sajátja, hanem ott van bélyege az erdélyi románokon és szászokon is. Az erdélyi magyar épp úgy különbözik a magyarországi magyartól, mint az erdélyi román a regátitól és az erdélyi szász németbirodalmi fajtestvéreitől. Ezt a feltevést igazolják a németországi németiség és a hivatalos románság elszórt cikkei. Az erdélyi szászok nagy modern írójának Adolf Meschen-dörfer-nek munkáit úgy üdvözli a birodalmi német kritika, mint egy speciális keleti ország német termékét s ha ők nem is érzik határozottan ennek a szónak igazi tartalmát, »erdélyi alkotást« ünnepelnek regényeiben. Az erdélyi szász irodalom a birodalmi németek szemszögén túl határozottan vallja az erdélyiséget, pedig szellemi kapcsolatot igyekeznek fenntartani Németországgal. Hogy a magyarhoz hasonlóan mennyire sajátos jellege van az erdélyi román lelki arcának is, elég elolvasni az erdélyi származású román írónak, Liviu Rebreanu-nak nagy regényét a *Jon-t* (1920.), melyben az erdélyi román társadalom s elsősorban a román parasztság épepeáját adja.

Előmunkálatok hiányában nehéz lenne megrajzolni az erdélyi magyar, román és szász nép lelki összetevőiből egy egységes transzilván lelki-eredő képét. A kissé elmaradottabb román tudományossággal ellentétben az igen magas fokon álló szász tudomány, ha fel is

¹¹ Abafi kiadás 3. oldal.

dolgozta erdélyi életük történetét¹² nem tér ki arra, hogy mi a sajátosan »erdélyi«. A román tudomány részéről csak néhány elszórt cikkre hivatkozhatunk (Goga Octavian, Chinesiu stb.) Szász részről azonban egészen kiemelkedő Ottó Folberth-nek az erdélyi nemzetek kultúrközeledése tudós hirdetőjének írása,¹³ melyben az erdélyi szellem gyökérszárait Kós egyik útalásához hasonlóan Erdély földrajzának kritériumaival magyarázza. Azonban ezeknek a cikkeknek nagy része alig halad túl az erdélyi szellem létezésének ténymegállapításán, mélyebben járó magyarázatot tőlük nem kapunk.

Milyen mégis az az erdélyiség, amely a maga egységes képében annyira különbözik minden más lelkiségtől? Milyen az a gondolkodás, amely e földrajzilag is zárt államiság keretein belül három nép együttlakásakor kifejlődött? Az erdélyi helyzet nagy általánosságban, — használjuk jobb szó híjján ezt a kifejezést, — bizonyos liberális szellemet termelt ki. Megérezte ezt Erdély historikusa, Kövály László,¹⁴ de tudatosan írja a legnagyobb magyar esszéisták egyike, Kemény Zsigmond is:¹⁵ — Erdély az új eszmék irányában az európai államtömbök között a szélső baloldalt foglalta el. Amit nála életbeléptettek, a kornak, mely a mult hagyományaival szakítani kezdett, radikalizmusa volt... — Ez a tétel

¹² G. D. Teutsch és Fr. D. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen, für das sächsische Volk, I—IV.

¹³ Klingsor, 1926. Siebenbürgisch-ungarische Nummer.

¹⁴ »Erdély történelme«, Kvr. 1859—66.

¹⁵ »Erdély közélet«, Kemény Zs. tanulmányai.

igazolja Erdély egész története a tordai országgyűléstől az unióig és napjainkban ismét. Ami Erdélyben konzervativizmus, az más magyar konzervativizmussal szemben szinte haladószelleműnek tetszik. Magyarország konzervatívjai még apagét kiáltottak Ady nevének halatára, ugyanakkor Erdély u. n. maradiainak többsége már tisztelettel hajolt meg nagysága előtt. Nem is beszélve arról, hogy Erdély református püspöke volt az, aki először tette közértékké Ady költészetét, eltűrve azt, hogy »sátán püspöke«-nek titulálják a magyarországi hivatalos körök. E liberális szellem kialakulásában bizonyára része volt annak, hogy az erdélyi ifjak a történelem folyamán nyugati főiskolákon tanultak és magukkal hozták onnan az új szellemi áramlatokat. De kétségtelen része volt e szellemiség kialakulásában annak is, hogy három különböző fajú nép lakik együtt Erdélyben, amelyeknek együttélése szükségszerűen zárt ki minden szélső sovinizmust s valami magasabb etikai alapon nyugvó liberálizmust fejlesztett ki. A népek közötti gyűlölködést ezen a földön mindig kívülről plántálták be, magyar, román és szász hasonló terhet viselve, egyenlő megértésben élte le életét, valósággal a három nemzetű Svájcot juttatva eszünkbe, melynek lakói külön-külön megtartva sajátos faji jellegüket, az igaz humánus országát valósították meg. Mikor önálló kormányzattal birt Erdély, megtudott valósulni benne a második Svájc méltóságteljes gondolat- és vallásszabadsága, de ahogy külső érdekek irányítása alá került, tüstént elvesztette ezt az etikai magaslatot. Az önálló Erdély Magyarországtól függetlenül termelte ki a maga, nyugati kultúrát képviselő nagy értékeit: Apácai Cseri Jánost, a két

Bólyait és Körösi Csoma Sándort, de a megvalósult uniótól kezdve Erdély elvesztette saját kultúréletét, és szellemi erejét felszívta Magyarországnak, Budapest. S elvesztette egyúttal azt a liberális magaslattal, amelyet azelőtt képviselt. Erdély minden értéke a centralizált magyarság vérébe kapcsolódik be és ugyanekkor, mikor az erdélyi magyarság kiválói hazájukból elvonódnak, öntudatosodik a románság. »Mindnyájukat egyre jobban áthatja az a meggyőződés«, — ahogy Jancsó Benedek írja¹⁶ —, »hogya a román faj nem végződik ott, ahol a román királyság határai vannak, hanem ott, ahol a román nyelv határai vannak.« A román nemzeti mozgalmak megtalálják beteljesedésüket a Magyarországtól való elszakadásban, de mi sem természetesebb, hogy most a román imperializmust szolgáló Erdély újra nem lehet a tiszta humánus szószólója, bár a kisebbségi helyzetbe került magyarság valóságos szellemi reneszánszát kezdi élni decentralizálódva Budapesttől, tudatosítva azt, ami a Magyarországgal való unió idején öntudatot adott a románságnak, — hogy egy faj nem végződik ott, ahol egy ország határai, hanem ott, ahol a nyelv határai vannak.

A román uralom alá került magyarság lelkében újra valóságra ébredt az, ami az unió óta teljesen kiszivárgott a köztudatból, a transzilvánizmus, az erdélyi öntudat. Kuncz Aladár pompásan vezeti le az erdélyi gondolat újraébredését az új irodalom fejlődésében.¹⁷ Először a (lira) szólalt meg Erdélyben s ez a

¹⁶ »A román irredentista mozgalmak története«, Bp. 1920. 94—95. oldal.

¹⁷ »Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában«, Nyugat, 1928.

a líra specifikusan természeti líra volt. Az erdélyi természetben találta meg az erdélyi irodalom az erdélyi szellem első kiteljesedését, az erdélyi természetten keresztül ébredtek az írók Erdélyre. A természet után, a természettel szinte kapcsolatban jelentek meg a hagyományok, az emlékek, a mult, szóval a történelem. A természet mellett a természettel együtt élő ember, a nép. S végül a mai erdélyi emberek és viszonyok. Ennek az erdélyi öntudatosodásnak megfelelő irodalmi megnyilatkozások: a természeti képekkel, erdélyi hangulatokkal átfestett líra, történeti novella és regény, székely népies irodalom és végül a társadalmi problémák analízálása.

Persze ilyen elméleti indokolást bármennyire igazolják külsőleg a tények és bármennyire kézenfekvőnek is tetszik, nem lehet kategorikusan felfogni, hiszen ha a természetre is ébredtek rá először Erdély írói s ha olyan magától érthetődőnek is látszik, hogy ezzel a természetreébredéssel szoros kontaktusban támadt fel a mult iránti tisztelet s írták egymás után a történeti tárgyú munkákat, kivételek nagy számmal vannak, melyek már a legelső években társadalmi analízisbe bocsátkoznak, hogy többet ne említsünk, itt vannak Sipos Domokos és Balogh Endre novellái. Korántsem akarom ezzel Kuncz Aladár nagyon tetszetős magyarázatát cáfolni, az ő felfogását valóban igazolják általánosságban a tények, az előbbiek lehetnek, — mint mondani szokás — szabálytigazoló kivételek, épp úgy, mint Berde Mária társadalmi problémákat magyarázó Földindulás-a, mely valóban az utóbbi években jelent meg (1930.), látszólag igazolva Kuncz feltevését, hogy társadalmi kérdésekre legkésőbb ébredtek az erdélyi írók, de Berde

Mária ezt a regényét, mint maga állítja,¹⁸ már 1924-ben megírta. Ezek a látszólag elméletet cáfoló kivételek nem vágnak a hipotézis lényegébe. Valóban az erdélyi természet volt az, amely erdélyivé tudatosította az írókat. Áprily, Reményik, Tompa László, Olosz Lajos és Bartalis János, akik mind ott voltak az erdélyi irodalom zászlóbontásánál, az erdélyi természetet szólaltatták meg költészetükben. De nemcsak a lírikusoknál, erdélyi természeti légkörre bukkanunk Nyirő József elbeszéléseiben, akinél valóságos misztikus ereje van a természetnek. (Hull immár a fenyőtőboz stb.) Hasonló világra találunk Berde Mária nem egy novellájában (Rina kincse, Szegény kicsi Julia), aki azelőtt és egyideig még ezután is individuális asszony-problémákat analizált, de fokról-fokra felfedezi az erdélyi természetet és az erdélyi természet után az erdélyi társadalmat is. A természet felfedezése után csakugyan történeti novellákat és regényeket írnak Erdélyben (Sipos Domokos, Gyallay Domokos, Kós Károly, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Gulácsy Irén stb.), de a történeti tárgyú irodalmat nem lehet határozottan az erdélyi népelet megrajzolása elé tenni időrendben. A természet felfedezésével szükségszerűbben függ össze a természeti ember a nép felfedezése, mint a történelemé, ahogy a történelmi regényekkel egyidőben már virágzik a székely népies tárgyú irodalom is. Tamási Áron első novellája már 1922-ben megjelent a kolozsvári Ellenzék-ben, Nyirő József székely elbeszélései már az első évek folyóirataiban napvilágot látnak, az 1922-es Pásztortűzben már ott találjuk Kacsó Sándort is. Gyallay

¹⁸ »Utóhang a Földinduláshoz«, Magyar Szemle. 1931.

Domokos népies, igaz, hogy régi nyomokon haladó darabjait már megeljük az első évek publikációiban, sőt, hogy még tovább menjünk: Gulácsy Irén történelmi regényei előtt ír társadalmi parasztp problémákról (Förgeteg, Kvr. 1925., Hamueső, Kvr. 1926.) Bár ez a két regény még epigonisztikus alkotás és nem sajátosan transzilván talajból nőtt ki. Kuncz Aladár nagyvonásokban helytálló magyarázata tehát így helyesbítendő: Az erdélyi természet színeiben ébred az erdélyi szellem ismét Erdélyre, ettől kapja első ihletését, első sajátos színét az irodalom, s azután ezzel összefüggésben halad tovább az erdélyi öntudatosodás, egyidőben (tehát nem egymásutáni sorrendben) figyelve fel az erdélyi nép életére és a történelmi hagyományokra. Határozott jelleggel csak jóval ezután kezdi elemezni a felismert erdélyiség társadalmi kérdéseit.

*

Irodalmi síkon szemlélve és literáris eredményeken keresztül vizsgálva az erdélyiség háború utáni újraéledését, bizvást tűnhetik fel úgy, mintha a transzilvánizmus speciálisan irodalmi probléma volna, vagy vizsgálataink alapján tetszenék egyoldalúan irodalmi kérdésnek. Pedig önmagából következik, hogy amennyire irodalmi, ugyanannyira társadalmi, jogi, vagy gazdasági kérdés is s. hogy vizsgálataink mégsem egyoldalúak, azt a transzilvánizmus újraéledésének egész keresztmetszete igazolja. Az erdélyiség valóban irodalmi síkon nyert a világháború után kifejezést. Az írók intuitív felismerése adta meg az erdélyi szellemnek az alappillért és csak az ő munkájuk után kezd alig valamivel napjaink előtt társadalmi és gazdasági kérdéssé is válni a transzilvánizmus. Csak az 1929-ben, 30-ban dolgozni

kezdő erdélyi nemzedék vette észre, hogy a transzilvánizmus társadalmi és gazdasági kérdés is és kezdték tanulmányozni a népet, az erdélyi falut és jutottak el ahhoz a felfogáshoz, amelyet Mikó Imre¹⁹ szögezett le: — Ha az erdélyiséget az előttünk járó generáció »Európa keleti szögletén a nemzeti heterogenitások összehangolása és békés, közös kormányzására irányuló törekvésnek²⁰ határozta meg, a kérdés lényegéhez úgy juthatunk legközelebb, ha a nemzetiségi kérdés történelmét és szociológiáját az erdélyi falura vonatkoztatva tesszük vizsgálat tárgyává.«

¹⁹ »Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés«, Kvr. 1932.

²⁰ Szentimrei J.: »Ama bizonyos erdélyi gondolat«, Erdélyi Helikon, 1929.

Az új irodalom kibontakozása

Erdély magyarsága még alig ocsudott fel a román megszállás első perceiből, még alig akarta elhinni a helyzet realitását, midőn 1919. június 15-én a románoktól meghurcolt Tabéry Géza szerkesztésével irodalmi folyóirat jelent meg Nagyváradon, a Magyar Szó. Ugyanabban a városban, melyet Juhász Gyulaék A Holnap idejében a decentralizáció ügyének szolgálatára legalkalmasabbnak tartottak. Nem sokkal Tabéry lapindítása után Zsolt Béla Tavasz címen indít folyóiratot, szintén Nagyváradon. A viszonyok következtében egyik lap sem lehetett hosszú életű. 1920. januárjában Tabéry veszi át a Tavasz szerkesztését és vezetése alatt csoportosul a két lap írógárdája. De ahogy megkezdődtek a repatriálások, az örszевont írógárda sem volt képes lapjával tovább egzisztálni.

Ha rövid életű is volt a megszállott Nagyvárad kettős irodalmi próbálkozása, a Magyar Szó és a Tavasz megjelenésétől datálódik a háború utáni Erdély irodalmi élete, ebben a két folyóiratban kapott helyet egységesen először a később sokat emlegetett erdélyi költők és írók számos tagja: Bartalis János, Bárd Oszkár, Berde Mária, Gulácsy Irén, Ligeti Ernő, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Szombati Szabó István, Tompa László és mások. Végül Bárd Oszkár folyóiratának az Erdélyi Figyelő-nek közvetlen háború előtti (1914.) probléma-felvetése után, itt kerül plénum elé először a decentralizáció, az erdélyiség kérdése.

Valóban ez volt a decentralizáció teljes megvalósulásának ideje. A megszállott Tiszán.

túl és Erdély néhány írója magától értetődőleg jött rá egy saját centrumú erdélyi irodalom szükségességére. A Magyar Szó és a Tavasz hasábjai kezdetben »Tiszaháti irodalomról« beszéltek, de lassan kezdett teret hódítani »az erdélyi irodalom« kifejezés, amely a trianoni békekötés után lassan általánossá lesz és magába foglalja nemcsak a Királyhágón túli, hanem az egész román uralom alá került magyar nyelvterület irodalmát. Nem érdektelen megjegyezni, hogy még a Pásztor-tűz első évfolyama (1921.) is gyakran beszél »az elszakított keleti területek« magyarságának irodalmáról.

Ha végignézzünk az új impérium alá került Erdély irodalmának első képviselőin, a kialakulásra vonatkozólag érdekes dokumentumokra találunk. Az első írók és költők jó része már az elszakadás előtt is dolgozott s amelyik tehetséget érzett magában, pesti lehetőségek felé fordult. Bartalis Jánosnak már a háború előtt versei jelentek meg a Nyugatban. Berde Mária első versgyűjteménye (Versék, 1912.) a Modern Könyvtár kiadásában jelent meg Budapesten és szellemileg is függvénye volt minden költeménye a modern magyar lírának, éppúgy, mint első elbeszélő munkája (Az örök film, Bp. 1917.) a modern magyar regénynek. ~~Tabéry~~ Géza első munkái hasonlóképp az új impérium évei előtt jelentek meg és mindenestől Budapest antiprovinciális lehetőségeit szolgálták. (Néma harc, reg. Bcsaba, 1911., Klemantiszos udvar, elb. Bp. 1914., Veszta Flagellans, Bcsaba, 1917., Át a Golgotán, reg. u. o., 1917.) Át a Golgotán c. munkájában ő írta az egyik első magyar háborús regényt. Bárd Oszkár, Kisbán Miklós, Ligeti Ernő, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő és

Szombati Szabó István szintén szerepeltek már az új impérium évek előtt. Mindezek az írók úgy indultak pályájukon, mint előttük is az erdélyi s általában a vidéki, magukban tehetőséget érző művészek. A főváros perspektíváit tartották szemük előtt. Ezeket az írókat az elszakadás akadályozta meg abban, hogy idővel be ne olvadjanak a főváros centrális vonzókörébe. Ahogy Erdélyben érte őket az elszakadás, természetszerűleg álltak az erdélyi szellemiség szolgálatába. Ezeket az írókat nemcsak, hogy megmentette Erdély számára az elszakadás, hanem köztük több kialakulatlan író egyenest művésszé öntudatosított. Egyrésze ezeknek az íróknak az elszakadásig vidékies, igénytelen irodalmat adott, de az impérium-változás többet közülük igazán művésszé avatott. Legérdekesebb közöttük Szentimrei Jenő fejlődése. Két verseskötete jelent meg a román uralom előtt. (Azoknak a keveseknek Mvh. 1912. és Erdély felől Bp. 1916.) Sablonos, semmitmondó háborús és szerelmes versek voltak ezek. Alig volt e verseinek egy-egy sora, mely művészetről tanuskodott. Éppúgy elsikkadt volna e két kötet alapján Szentimrei neve, mint azé a nagyszámú versíróé, akik csupán a kis vidéki nyomdák életigényét biztosítják, igazi költészetet azonban nélkülöznek. De ugyanakkor, midőn a kialakuló erdélyi irodalomban, mint nagyszerű organizátor, kritikus megkezdte működését, lírájában is olyan fejlődést vehetünk észre, amely az erdélyi költészet kevéssé méltányolt, de kétségtelen leg-nagyobb értékei közé emelte.

Az első erdélyi generációnak egy másik csoportját mindenestől az elszakadás avatta íróvá. Ezeknek az íróknak jó része bár meglett férfi-korban volt már, a nagy nyilvánosság

porondján előbb egyáltalában nem szerepelt (Áprily, Balogh Endre, Tompa László stb.) és mégis az első megjelenésben fejlődésük zenitjét elért higgadt értékeket adtak. Szinte majdnem mindnyájan generáció-társai voltak az u. n. »modern magyar irodalom« reprezentánsainak. Nagy részük a múlt század 80-as éveiben született, azokban az években, midőn a későn érett Móriczot és Adyt kivéve ennek a magyar irodalmi korszaknak legtöbb művésze. Áprily 1887-ben született, Balogh Endre 84-ben, Tompa László 83-ban. Mint Babits (1883), Juhász Gyula (1883), Kosztolányi (1885), Tóth Arpád (1886) és a többiek. Ezeknek az íróknak egyik legfőbb emberi és írói meghatározója a szerénység. Trianon előtt mintha finom ízlésük nem tudott volna megbékélni a vidéki atmoszférával. Az új uralom irodalomteremtő évei avatták őket írókká. Áprily első versesfüzeté a Falusi elégia 1921-ben jelent meg (Kvr.). Balogh Endre kis regényei (Hajótöröttek) 1922-ben láttak napvilágot (Kvr.), de folyóiratokban már jelentek meg novellái közvetlen az elszakadás után is. Tompa László 1921-ben lépett verseskötettel (Erdély hegyei között, Kvr.) a nyilvánosság elé, de ő is, mint Áprily, már jóval előbb verselt. Áprily-nak vannak darabjai első füzetében, melyek már a háború előtt keletkeztek (Naplemente előtt, 1910., Hómezőkön is túl és az Ősz, 1912.) s nem is maradnak mögötte újabb darabjainak. Szintén ezekben az években ültette át magyarra már teljes költői fegyverzetben Hauptmann drámáját Az elmerült harang-ot, mely ugyan 1926-ban jelent csak meg egy antologikus jellegű kötetben (Vers vagy te is, Kvr.). Tompa László az Áprily-hoz hasonló stílusú, de kisebb tehetségű költő 16

évi verselés után jelent meg. Irtak ők már a háború előtt is, de aktív művészekké csak Trianon után lettek, a decentralizálódott Erdély irodalmi életében.

Az írói öntudatra ébredt öregebbek mellett fiatal író is teremtett az impériumváltozás. Első helyen kell itt megemlíteni Sipos Domokost, aki forrongó, gyakran még kialakulatlan, de nem egyszer már a legnagyobb művészetről tanuskodó novelláiban, olyan nagyobb kompozícióra termett regényírói tehetségről tesz tanuságot, hogyha korai halála (1927) derékba nem törte pályáját, ma talán a legnagyobb erdélyi regényírók között lenne a helye. Halála előtt több regényterv is foglalkoztatta, de csak töredékek maradtak belőlük.

Sipos Domokossal kapcsolatban nem érdektelen megjegyezni, hogy közülük nem egyet a legelsődlegesebb anyagi szükséglet avatott íróvá. Sipos Domokos maga mondja el *Diadal* c. novellájában (*Vajúdó idők* c. kötetében, Kvr. 1928.), hogy voltaképpen más foglalkozás hiányában lett író. Ilyen eredetűek voltak a kezdet lapalapításai is. Tabéry Géza, akinek vállalkozásáról már szoltunk érdekes adatokat ír erre vonatkozólag egyik munkájában.²¹ Foglalkozás nélkül maradván, a napi kenyérért indított folyóiratot és ekkor ébredt csak az erdélyi irodalom nagy hivatására. Ez a két konkrét példa elég annak bemutatására, hogy az idegen impérium alá került magyarság új társadalmi és gazdasági helyzete is mennyire hozzájárult az irodalom megteremtéséhez. Benedek Elek, a háború után Kisbaczonba visszatért nagy erdélyi mesemondó írja a vezetése alatt megtartott irodalmi estékkel

²¹ »Emlékkönyv«, Kvr. 1930.

kapcsolatban.²² »Ezek az esteken azok a székely írók szerepeltek, akiket az Erdélyi sors egy szép napon az uccára dobott ki. Egy híján 20 szerkesztőségi és kiadóhivatali munkás maradt kenyér nélkül s az erdélyi magyarság ezt alig vette észre. Ez indított arra, hogy az uccán maradt székely írók élére álljak és belefújjak a székely kürtbe: vagyunk és leszünk!« De nemcsak ujságírók, kenyér nélkül maradtak tanárok, tanítók és hivatalnokok is. És ezek az emberek közül, mindaz, aki csak valamelyes talentumot is érzett magában, tollat fogott, annál is inkább, mert ezzel bizonyos hazafias célt is vélt szolgálni.

Ez az új társadalmi helyzet tette aktív literátorrá a régi Erdély nem egy öreg íróját is, akik már az új impérium évek ~~előtt is~~ írogattak, de nagyrészt csak saját gyönyörűségükre s munkáikat is csak kis példányszámokban barátaik részére adták ki, még a kritikusoknak sem küldték meg ismertetésre. Első helyen kell itt megemlíteni az azóta már elhalt Sebesi Samut, de kb. ugyanez áll Dózsa Endrére, Kovács Dezsőre és K. Zathuretzky Bertára.

Az eddig említetteken kívül ebben az időben tűnt fel Gulácsy Irén, Tabéry Géza nagyváradi Magyar Szójában. Gyallay Domokost is ~~ez az idő avatja emlegetett~~ íróvá (bár már ő is írogatott a háború előtt), ahogy megalapítja nagy hatást tett néplapját a Magyar Nép-et. Makai Sándor, Nagy Károly után Erdély református püspöke, akinek egy kisigényű verseskötete jelent meg a háború előtt (Számadás, 1912.), a Pásztortűz, 1921. évfolyamában álnév alatt (Pap Mózes) megjelent kis

²² »Erdélyi sors«, Hid. 1928.

regénye (A kapu előtt) tette íróvá. Az első fellépők jelentősebb tagjai közé tartoznak még: a megvakult festőből íróvá lett Szántó György, Komáromból a Keleti Újság szerkesztőségéhez került Kádár Imre, Nagy Dániel, a háború előtt is dolgozó P. Jánossy Béla és mindenek előtt a legtipikusabb erdélyi művészek egyike, ez az enciklopedikus tehetség, a nagyszerű szervező, építész, grafikus, író és politikus Kós Károly. A lírikusok közül, hogy a nem említettek közül csupán a legjelentősebbet mondjuk Olosz Lajos. Ezeket követék azok az írók, akiket az első két-három év »hőskora« után, mintegy a lassan kialakuló irodalmi élet hozott létre, akik már a kibontakozó fejlődés folytatói.

Az irodalmi életnek ez az egyik napról a másikra való gyors fellendülése egyeseket szinte transzcendentalis erők feltételezésére készítetett. Megmagyarázhatatlannak vélték az erdélyi irodalmi genetikáját. Még 1925-ben így ír Walter Gyula:²³ » — Az erdélyi magyar irodalom eljövendő esztétikusának bizony nem lesz könnyű dolga. Kemény dió lesz neki az itteni szellemi élet arculatát megrajzolni, s különösen nehéz feladat az erdélyi irodalom keletkezésére és kialakulására fényt deríteni.« — Első pillanatra csakugyan megmagyarázhatatlannak tetszik, hogy a semmiből egyszerre irodalmi élet lett. De a tudomány nem termelhet mítoszokat s az erdélyi irodalomról sem kell azt gondolni, hogy Pallas Athénéként pattant ki Zeusz fejéből. Ismerve az erdélyi körülményeket és ismerve az új irodalom alkotásait, könnyen eljuthatunk a magyarázathoz. Önálló úton fejlődött valami lenne az erdélyi irodalom? Hiszen a fejlő-

²³ Pásztortűz.

désben nem lehetnek olyan ugrások, hogy vidéki jellegű fejlődéskeptelennek tetsző háború előtti erdélyi irodalom után egyszerre lendületes irodalmi élet jöjjön létre. Vagy az elszakadásnak olyan ereje lett volna, hogy ezt az ugrást mégis meg tudta volna tenni? Ha ezt hisszük, akkor újra visszaérkeztünk a mitologikus magyarázathoz. Az új művészeket, írókat semmiképpen sem lehet kapcsolatba hozni a Trianon előtti Erdély kisigényű literátoráival. A helyi előzményekkel nem lehet összefüggésben az új irodalom. Az erdélyi irodalom nem helyi gyökerekből nőtt ki, az erdélyi literatura lokális kiterjedése az u. n. »modern magyar irodalom«-nak. Ez a gyors kivirágzás az Ady körül csoportosult irodalmi korszak szellemi televényéből sarjadozott ki. Az új erdélyieknek a modern magyar irodalom ízlés és formavilága adta az indítást.

Erdély örök liberális szelleme már akkor méltányolta Adyék nagyságát, midőn az anyaország uralkodó szelleme még a legnagyobb averzióval fordult el tőlük. Az erdélyi irodalmat ez az irodalmi ízlés és irodalmi forma teremtette meg, különösen kezdetben erős nacionalista irredenta eszméktől áthatva, amely azután a magyarság speciális új erdélyi helyzetének tudatosodásakor veszíteni kezd erejéből. Tény az, hogy az új erdélyi lírát épp úgy meghatározta a modern magyar líra formasajátsága, mint az erdélyi elbeszélő prózát a modern magyar regény és novella. Nézzük meg, miként jutott el erdélyi légkörébe a századforduló utáni irodalom miként nyert polgárjogot és lett ennek az új erdélyi literatúrának szinte teljes jellegű indító meghatározója.

Erdély városaiban éppúgy, mint Magyarország minden nagyobb centrumában különös,

de magátólértetődő ízlés alakult ki. A »nemo propheta in patria sua« elve alapján nem sokat adtak helyi íróikra. Vidéki intellektuális közönség számára Budapest volt a mértékadó. Ez a szellem él tovább a világháború után is, midőn az anyaország sajtótermékeit kizárták Erdélyből. Természetes szükséglet lett ekkor a helyi irodalom. Egymásután jelennek meg újabb és újabb folyóiratok és időről-időre hirdetnek szépirodalmi pályázatokat. Valóságos hajtvadászat indult meg az írókeresésben. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a tehetségek mellett rengeteg selejtes író is felszínre került. Az erdélyi publikum, továbbra is alig érdeklődött az újonnan felszínre került helyi írók iránt, s csak lassan kezdték közülük az igazi értékeket kiválasztani. Kezdetben még az u.n. konzervatív körökben is inkább olvasták a helyiekkel szemben az emigráns írók külföldön megjelent folyóiratait, amelyeket a román cenzura beengedett Erdélybe. Ezeknek a lapoknak radikálizmusát ha támadták is, fővárosi ízt véltek bennük felfedezni az olvasók. A Nagyváradi Napló című baloldali lap cikke még a kezdet kezdetén²⁴ tisztán megérezte ezt: »Az emigrált magyar írókból Kolozsvárra is jutott egy kis elitgárda és ez a gárda lesz a kiinduló pont, mely köré a romániai magyar irodalom az itt élő tehetségek felszívásával kifejezőségeket talál.« Ezeknek az emigráns lapoknak szellemét és az Erdélybe költözött emigráns írók (Kádár Imre, Farkas Antal, Ignótyus, Barta Lajos, Kaczér Illés, Dienes László, Ujvári Péter) munkáit, ha támadták is, de hasonlóképp Adyék felé irányították a közfigyelmet az erdélyi irodalomnak azok az első harcosai, akik már az

²⁴ 1920. XII. 31.

elszakadás előtt is dolgoztak, mégpedig Budapest felé tekintve és most szükségszerűen lettek az erdélyi irodalom haladászellemtű szószólói: Bartalis János, Bárd Oszkár, Berde Mária, Kisbán Miklós, Ligeti Ernő, Nagy Dániel és Tabéry Géza. Lényegében szintén a Nyugat izlésének egy-egy árnyalatát szólaltatták meg azok az írók is, akik minden erdélyi környezetben megbecsülésben részesültek, akik generáció-társai voltak a modern magyar irodalom képviselőinek: Áprily Lajos, Balogh Endre, Tompa László.

Áprily poézise, kibővülve speciális erdélyi színárnyalatokkal, megfelel annak az impresszionista világlátásnak és stílussajátságnak, amely a modern magyar lírában annyi kifejezőre talált. Elsősorban az impresszionizmus azon árnyalatának, amely Juhász Gyula költészetét jellemzi. Ilyen tehetséggel szemben, mint Áprily, talán feleslegesnek tűnik fel minden hatáskutatás, de nem érdektelen megjegyezni, hogy az impresszionista stílusrokonságon túl van egy pár költeménye, amely teljes mértékben Juhász Gyulára emlékeztet. Ilyen a Bessenyei c. verse (Esti párbeszéd Nagyenyed, 1923.), amely az impresszionisták kedvelt versformájában, szonettben van írva. — Áprily egyébként is igen sok szonettet írt, hasonlóképp, mint Juhász Gyula. — A kiskovácsi magányában élő öreg Bessenyeiről szól ez a költemény. Tornácán áll Bessenyei s jelenésként vonul el előtte Bécs és egész ifjúsága. Így fejezi be a szonettet Áprily:

esték, amikor költő volt s király —
Künn megszólal a mélabús tilinkó
S lassan beballagott az esti nyáj.

Az egész vers felépítése Juhász Gyula

szonettjeit juttatja eszünkbe, de az utolsó sort, mintha egyenest a nagy szegedi poéta írta volna. A malom c. versében (Falusi elégia), mely ugyan nem szonett, szintén Juhász hangulatra ismerünk.

És újra hallasz minden régi nészt
S egy régi asszony új mesébe kezd.

A többi meg bóbiskol hallgatag,
nem is tudva: figyelnek? alszanak?

És közben hull a liszt: örök homok —
s a nagy kerék künn sóhajt és zokog.

Más versében az impresszionista magyar lírának egyéb tónusára bukkanunk. A következő két sort Tóth Árpád is leírhatta volna első korszakában:

Szeszélyes rajzú szőnyeg:
Ódon tetősorok.

(Kisváros, Falusi elégia.)

Ezeknek a közvetlen hatásoknak felsorakoztatásával nem Áprily értékét akartam kisebbíteni, csupán kézzelfoghatóbbá óhajtottam tenni azt, hogy ez a határozottan komoly egyéniség, aki annyi érdekes szint adott költészetében, azoktól a költőktől indult s azokat a stilussajátságokat fejlesztette tovább Erdélyben, amely a modern magyar lírában Juhász Gyulánál, Tóth Árpádnál, Kosztolányi Dezsőnél és nagymértékben Babits Mihálynál található meg.

Tompai László körülbelül ugyanazt a stílust képviseli, mint Áprily, ugyanaz a modern magyar irodalmi stílus költői formájának az őse. Bálogh Endre novelláit vizsgálva ugyanígy kimutathatnánk a modern magyar irodalomhoz kapcsolódó írói szálat.

Ez a kontaktus, amely az erdélyi irodalom

első képviselőit a modern magyar irodalomhoz fűzi, csak fokozódik az első két-három év lassú kialakulása után, midőn egy pár olyan író jelenik meg, akik a már meglévő irodalmi életben fejlődtek ki. Három magyar író szellemének eredője lesz ennek az új erdélyi lelkiségnek vezető-elvé és ez a három magyar író nem más, mint Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső. Az ő írásaikban látta az új erdélyiség megtestesítve azt az ideált, amely útjuknak vezércsillaga lehet. Az ő munkásságukból levont konkluziókban vélték felfedezni azt az aktivitást, amely célkitűzéseiknek első fundamentuma. Ettől a három írótól kapja sajátos öntudatát az erdélyi fiatalság új szelleme és ebből az atmoszférából vezethető le, szinte a huszas évek végéig minden fiatal erdélyi megnyilatkozás. Ezzel kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy Ady, Móricz és Szabó Dezső nevét együtt emlegetni éppen az erdélyi literaturán szokta meg az irodalmi tudat. A magyar faj őserejét látták ebben a három nagy íróban, az ő indításukra, közülük is elsősorban Szabó Dezső robusztus alkotásainak hatása alatt az 1922-től fellépő erdélyi írók²⁵ (Sipos Domokos, Nyíró József, Tamási Áron és Kacsó Sándor) teljes határozottsággal fordulnak a nép felé. Ennek az indításnak hatása alá került Gulá-

²⁵ Sipos D. 1922-ben jelent meg első kötetével — Istenem hol vagy?! Kvr. Nyíró a Zord idő pályázatán tűnt fel (1922), összegyűjtött novellái csak 1924-ben Kvr-t jelentek meg: Jézusfaragó ember. Tamási első novellája az Ellenzék-ben jelent meg 1922-ben, első kötete a Lélekindulás 1925-ben Kvr-t. Kacsó: Utoljára még megkapaszkodunk c. novellás kötete 1927-ben szintén Kvr-t jelent meg, elszórt novellái már Tamásiék megjelenése után.

csy Irén is, aki előbb Tömörkény és Mikszáth stilusában írt nagyrészt szegedi emlékeire visszamenő novellákat (Ragyogó Kovács István Mvh. 1925. és Által a Tiszán Kvr. 1928); most Móricz Zsigmond és Szabó Dezső értelmében vett parasztproblematikát tűz maga elé (Förgeteg Kvr. 1925. Hamueső Kvr. 1926.). De míg Gulácsy Irén e két regényben alig szólaltat meg valamit saját egyéniségéből, alig jut túl az epigonizmuson, addig Tamásiék még a kezdet darabjaiban is határozott és minden tekintetben erdélyi jelleggel bíró alkotásokat hoznak, számukra csupán öntudatosító hatása volt ennek a három írónak.

Távol áll tőlem, hogy a szellemi folytonosságnak ezzel a feltárásával az erdélyi irodalom jelentőségét akarnám kisebbiteni. A hatásnak ama legtisztább példája ez, midőn egy költő, vagy egy költői irány ráeszméltet valakit, vagy a mi esetünkben egy egész írói generációt addig öntudatlanul rejtve élő képességeire. Valóban csak öntudatosítás volt az erdélyi irodalom számára Ady, Móricz és Szabó Dezső triásza, ép úgy, mint Áprilyék számára az impresszionizmus, mert az indító hatáson túl kifejlesztették ezek az írók a maguk lokális, provinciális értékeit. Az erdélyiek a modern magyar irodalomtól örökölték nézőmódjukat, de az igazi hivatott erdélyi művészek valami speciális erdélyiséget vittek ebbe az életlátásba és az igazán hivatottaknál már kezdetben is alig volt észrevehető a modern magyar irodalom hangja. Innen magyarázható, hogy az erdélyi esztéták,²⁶ midőn az új erdélyi líra gyökérszárait keresték, látva az erdélyi

²⁶ Molter K.: »Vajda János és az erdélyi költők«, Páosztortűz 1927.

lyi költők komor, sötét hangját, a modern magyar líra nagy előharcosára, Vajda Jánosra utaltak. Ha közelebbről vizsgáljuk a jelenségeket, az erdélyi lírának háború utáni komor, sötét hangja, ha látszólag Vajdára is emlékeztet, lényegében ez a komor levegő a legtipikusabb erdélyi vonások egyike, amelyet a modern magyar líra beteljesedett, nagy értékei hoztak bennük öntudatra, Vajda Jánossal pedig csak látszólag van kapcsolatban.

De ha tovább megyünk és szemügyre vesszük a már kibontakozó erdélyi irodalmában megjelenő írók legnagyobb elbeszélő tehetségének, Tamási Áronnak munkáit, nála is tüstént megérezzük, hogy a művészi-öntudatosulást a modern magyar irodalomtól kapta, még-pedig ő már, mint Nyíró, Sipos és Kacsó is Ady, Móricz és Szabó Dezső szellemi eredjétől.

Nem győzzük eléggé hangsúlyozni hogy ez a párhuzam nem tartozik az alacsonyrendű hatás fogalma alá, csupán szellemtörténeti összefüggést jelent. Majdnem olyan jelenség ez, mint ahogy a modern magyar líra megfelel a XIX. századvég modern francia lírájának, kibővülve a XX. századi magyar levegővel és a magyar karakterrel, ugyanúgy az új erdélyi irodalom a modern magyar irodalomnak, szintén kiegészülve a speciális erdélyi sajátságokkal s tovább fejlődve a háború utáni körülmények között. Bár az sem érdektelen, hogy az Ady-epigonok, akik az anyaországban a nagy költő életében levitézlettek, Erdélyben ép úgy, mint az elszakított Dél- és Felvidéken, a féltehetségek lantján folyvást szerves életet élnek. Valósággal azt lehetne mondani, hogy egyes Ady kifejezések és jelzők köznyelvivétételének folyamatában nagyobb szerepet ját-

szanak az elszakított országrészek másod- és harmadrangú költői, mint bárki más.

Az impériumváltozás kényszerdecentralizációjakor létrejött új irodalom gyökérszállai, indítótényezői, tehát az anyaország modern irodalmában vannak. Hogy még egyszer összegezzük az eredményeket: négy fonalon függ össze az új erdélyi irodalom a modern magyar irodalommal.

Erdélybe vitték a Nyugat íróinak szellemét azok az írók, akik már az elszakadás előtt is dolgoztak, mégpedig pesti centralizációt keresve, de mielőtt teljesen beérkezhetek volna a budapesti irodalomba, az impériumváltozás erdélyi írókká avatta őket.

A modern magyar irodalom radikalizmusát vitték Erdélybe az emigránsok külföldön megjelenő, Erdélyben sokat olvasott folyóiratai és az Erdélybe került emigráns írók és publicisták.

A modern magyar líra stilussajátságait folytatta az ottani levegőben az impérium változáskor fellépő pár konzervatív költő és író, aki kivétel nélkül mind generáció társa volt a modern magyar irodalom reprezentáns alakjainak. Az ő munkáinak stilussajátságain nőttek fel, és meglett férfikorukban, midőn a nyilvánosság elé léptek, ugyanezt a hangot művelték tovább.

Legvégül Ady, Móricz és Szabó Dezső indítása, akik az új Erdély kitermelte írókat döntően befolyásolták. A nép és határozottan a székely nép felé irányítva figyelmüket. Az ő szellemük egy egész generációt kötelezett, kb. 1929–30-ig, midőn a problémák fejlődésének útján az új generáció már más célokat is kezdett észrevenni. Ady, Móricz és Szabó Dezső az anyaország területén is megtette a

maga lelkeket ébresztő hatását, de míg a csonkaország elbeszélői az ő hatásuk alatt csak egy népies epigon-irodalmat hoztak létre, hatásuk itt inkább az általános szellemi öntudatosítás terén volt nagy, addig Erdélyben az irodalmilag kiaknázatlan népelet egy pár igazán pompás alkotás számára nyitott utat.

Irodalmi életmegnyilvánulások az Erdélyi Helikon megalakulása előtt

Azt az időszakot, amely az impériumváltozástól az Erdélyi Helikon megalakulásáig (1926.) eltelt, valóban nevezhetnénk a transzilván irodalom »hőskorának«. A kialakulatlanság irodalmi és világnézeti harcaitól hangozik ez a kor. Folyóiratokkal, irodalmi társaságokkal, kiadványokkal, irodalmi ünnepségekkel és előadó körutakkal próbálnak irodalmi életet teremteni, de egyelőre ez csak részben sikerül. Folyóiratok indulnak, de kettőt leszámítva, nem volt köztük életképes. Régi irodalmi társaságokat igyekeznek modernizálni, azonban ezek a konzervatív talajba ázott egyesületek így sem képesek az irodalmi életbe jelentékenyen beleszólni. Kiadványok alakulnak, könyvsorozatok indítanak, de biztos tőke híján amilyen gyorsan megszületnek, épp olyan hamar el is tűnnek. Az irodalmi élet megteremtését igyekeztek előmozdítani azok az ünnepségek is, melyeket magyar írók centennáriumaikor rendeztek, de mindennél hatásabban egyengették ezt az utat azok az előadó körutak, melyeken a nagy erdélyi városoktól a kis székely falvakig fáradságot nem kímélve vettek részt az új irodalom igényei.

A) Folyóiratok és napilapok

Az első évek folyóiratait nem sajátos erdélyi célok vezették megjelenéséhez. Azok az organizátorok, akik az első időszak lapok élére állottak, maguk sem voltak tisztában azaz az irányító szemponttal, amely egy pár év után kezdett kialakulni. De az az út, melyet

az erdélyi szellem az első folyóirat megindulásától a magyarság új helyzetének tudatosodásáig megtett, szükségszerű volt. Az irányelveknek a fejlődésben kellett kialakulniuk. Tudva azt, hogy különösen az intellektuális pályákon dolgozó magyarságnak jó része az impériumváltozáskor kenyér nélkül maradva, gyakran a napi kenyérért lett író, megértjük, hogy ebben a hirtelen íróválevésben mennyire nem alakulhatott ki egyik napról a másikra sajátos erdélyi író-szellem, mikor a történeti erdélyiség korszerű mása sem volt ekkor még tudatos.

A két nagyváradai folyóiratról a Magyar Szó-ról és a Tavaszi-ról más kapcsolatban már említést tettünk. Idéztük Tabéry Géza önvalomását is, hogy foglalkozás nélkül maradva a napi kenyérért indította a legelső erdélyi időszaki orgánumot. Azt is megemlítettük, hogy e két nagyváradai folyóirat hasábjain már az új erdélyi literatúrának szinte minden jelentős alakja helyet kapott. Érdekes végignézni még egyszer a két lap jelentősebb munkatársainak névsorán s így látni fogjuk, hogy a nagyszerű szerkesztés ellenére mennyire nem volt a mai szempontok szerint igazán erdélyi ez a két orgánus, hogy napvilágot láthatott volna az ország bármely vidékén is. Ime a munkatársak: Ligeti Ernő olyan írásokkal szerepelt itt, melyek nemcsak megjelenhettek volna Budapesten, hanem belefértek volna akár-melyik külföldi folyóiratba is. Berde Mária, aki később az erdélyi természetnek legpompásabb színeit rajzolta meg szimbólikus novelláiban, aki Az én apám c. versében pompás művészi kifejezését adta az erdélyi gondolatnak és egyike volt az elsőeknek, ki a román uralom alá került magyarság társadalmi

képét megrajzolta Földindulás c. regényében, ekkor még finom belső érzéseket elemzett s bármennyire komoly, eredeti művész is vezette tollát, mondanivalója a Nyugat generáció individuális világából táplálkozott. Bárd Öskár, az orvosköltő és drámaíró, aki később szintén eljutott az erdélyi talajba kapcsolódó irodalomhoz, ekkor még azt az európai irodalmat adta, amely az intellektuális író látásmódján keresztül, a budapesti irodalom mindenekfelettségével kapcsolatban magától értetődő volt: strindbergi és ibseni problémák izgatták. Gulácsy Irén a történeti regényben ép úgy, mint a társadalmiban utóbb szintén magáévá tette, legalább is külsőségeiben az erdélyiséget, ekkor még szülőföldjének, Szeged környékének emléképei zsongtak-bennes Mikszáth és Tömörkény hatása alatt írt novellákat. Maga Tabéry Géza, a szerkesztő, aki mind történeti regényeiben (Szarvasbika, Bp. 1924., Vértorony, Kvr. 1929.), mind a kevésbé sikerült allegorikus kisebbségi regényében (A tűzmadár, Kvr. 1926.) mindenestől átélte a transzilvánizmust, ebben az időben még ő is a Nyugat mondanivalóját adta. Mi sem természetesebb, mint hogy Zsolt Béla írásaiból is hiányzott az erdélyi szellem, amelyhez ő később sem jutott el, hisz nem sokára Budapestre költözött. Csak kevesen voltak ennél a két lapnál és szinte kivétel nélkül poéták (Bartalis, Szombati Szabó, Reményik és Tompa), akiknek költészetében már valami új elemet lehetett észrevenni és ez legtöbbször az erdélyi természet árnyalati szépségei. A szerkesztésben sem Zsolt, sem Tabéry előtt még nem voltak sajátos erdélyi szempontok, de a differenciálódott irodalmi életnek már mindketten tudatában vol-

tak. Tabéry így nyilatkozott erről a kérdésről:²⁷ ...szerkesztői elvem, hogy nem annyira európai nivóra, mint inkább arra kell törekednünk, hogy a magyar centrumtól az események kényszere folytán levált területek irodalma meginduljon, ...programmomat teljes nyíltsággal hangoztattam: irodalmi decentralizációt akarok, mert elszakadtunk Budapeستől. Ki akarom fejleszteni az önálló vidéki irodalmat, mert sorsunkat, örömeinket, bánatainkat Budapestnek jó ideig aligha lesz módjában visszhangoznia.«

A nagyváradi folyóiratok tehát, ha nem is voltak tisztában erdélyi kötelességükkel, de decentralizálódott vidéki irodalmat akartak teremteni s az a kijelentés, amelyet Tabéry mond, hogy »nem annyira európai nivóra, mint inkább arra kell törekednünk, hogy a magyar centrumtól az események kényszere folytán levált területek irodalma meginduljon«, első megszólalása volt annak, ha egyelőre csak lokáliter is, hogy erdélyi irodalomról beszéljünk.

A kezdet másik szimpatikus folyóirat indítása Szántó György nevéhez fűződik. Periszkóp címmel indít képes revút Aradon. Szántó nemrég került haza a bécsi festőakadémiáról, egész egyénisége át volt hatva a modern képzőművészeti törekvésektől. — Folyóiratának illusztrációs anyaga ezt a szellemet juttatta kifejezésre, az irodalmi részben pedig az európai ízlésű szerkesztő szintén olyan anyagot adott, amellyel az ottani publikum igényeit messze túlhaladta és amelynek élvezéséig nem igen tudott eljutni. Ugyanez az európeér jellege volt a nagy intellektusú, Rilke és Baudelaire fordításai révén ismert Franyó Zol-

²⁷ I. m.

tán Aradon megjelent folyóiratának, a Géniusznak, majd az Uj Géniusznak is.

Ahogy Nagyváradon és Aradon, ugyanúgy indultak folyóiratok a többi erdélyi városokban is. Nem időrendi akar lenni ez az ismeretetés, hisz jelentősebb kronológikus különbség alig van az egyes folyóiratok megjelenése között. Egymást követték a lapindítások és bukások Temesvárt, Marosvásárhelyt és Kolozsvárt.

A temesvári Szemle c. revü is pár számot ért meg mindössze. Nívóban is alig jelentett ez a vállalkozás sokat, de viszonylag annál komolyabb célkitűzések vezették Marosvásárhely lapindításait. Osvát Kálmán szerkesztette ezeket mind, a Zord idő-t, (ind. 1919.) ép úgy, mint a Kalauz-t és az Erdélyi levelek-et. Állandó pénzügyi zavarai voltak, de a végső-kig mindent megtett rövid idővel egymásután megindított orgánumai fennmaradásáért. A Kalauz-t bizonyos szünet után ismét igyekezett tovább szerkeszteni, de nem sikerült fenntartania egyiket sem. Marosvásárhely minden jelentős tollforgatója és néhány más városból való erdélyi író is dolgozott Osvátnál. A Zord idő-ben kezdték közölni Berde Mária-nagyszerű regényét, a Romuald és Andriana-t, mely 1923-ban a Magy. Tud. Ak. Örmödy Amélie díját is megnyerte. Berde másik regényét, a Szent szégyent a Kalauz közölte folytatásokban, de befejezésig itt sem tudtak eljutni. Berdén kívül Antalffy Endre, Balogh Endre, Imre Sándor, Molter Károly, Nagy Emma, Olosz Lajos és Tompa László voltak a marosvásárhelyiek nevesebb munkatársai. Osvát Kálmán legharcosabb szelleme volt az első idők irodalmi életének. Erős kritikával illetett minden dilettantizmust. Az anyagi okok miatt

talán az is oka volt annak, hogy lapjai nem tudtak sokáig életben maradni, hogy maga ellen ingerelt szinte minden embert. Osvát az erdélyi gondolattal sem békélt meg, egyenest szembehelyezkedett vele. Volt azonban munkásságának egy igen komoly eredménye: ha harcot is indított a transzilvánizmus ellen, ő volt az, aki a transzilvánizmus később oly fontos összetevőjére, Románia megismerésére irányította a figyelmet. — Ismerjük meg egymás kulturáját! — volt a jelszava.²⁸

Csupán a fejlődés szempontjából jelentős folyóiratindításokkal szinte egyidőben, röviddel a nagyváradi szárnypróbálgatások után került ki a sajtó alól a kolozsvári Napkelet (három évfolyamot ért meg), melyet erős propaganda előzött meg és anyagilag is biztosabb alapra épített minden előző vállalkozásnál. Tulajdonképpen ennek a baloldali orgánumnak megjelenésével veszi kezdetét az új impérium Erdélyének igazi irodalmi élete. Ez a folyóirat adott alkalmat a konzervatív körök megmozdulására is, melyek az azóta is működő erőteljes folyóiratot, Reményik Sándor szerkesztésében meginduló Pásztortűzet alapították meg. És ez a folyóirat volt végre az, amelynek megjelenésével Kolozsvárra tevődött át az irodalmi élet centruma. A Napkelet élén, mint szerkesztőket, ott találjuk Paál Árpádot, a baloldali politikust és ujságíró, Kádár Imrét a költőt és író, Ligeti Ernőt és Szentimrei Jenőt. A Napkelet áll a szervek erdélyi irodalmi élet legelején, de ő sem tudott még életképes lenni. A Pásztortűz volt az, amely középpontja lett egészen az Erdélyi Helikon megindulásáig az irodalmi életnek és

²⁸ Tabéry: I. m.

biztos szárnyai alá tudott vonni szinte minden erdélyi tehetséget.

S. Nagy László 1915-ben Kolozsvári Szemle c. folyóiratot alapított. 1916-ban Erdélyi Szemle lett a címe. 1920 karácsonyáig szerkesztette S. Nagy László, midőn a Minerva R. T. vette át és 1921 január 9.-én folytatta tovább Pásztortűz címmel. Így kapcsolódott ez a folyóirat a régi vidékies jellegű erdélyi irodalomhoz, fenntartva a tisztos konzervatívizmus hagyományait, de magába szívott valami új szint is, amelyet a többi folyóiratok hoztak be, a Nyugat szelleméből. A Pásztortűz a modern magyar irodalmat is odatűzte zászlajára és ezzel nevelt egy konzervatív, de már Ady generációját is tisztelő olvasótábor. Ez is oka volt, hogy az a publikum, amely nagyvárosi szellemet látva benne, olvasta ugyan az emigránsok cikkeit és a kezdet folyóiratainak radikális szellemét, de állandó kritikával illette, a Pásztortűz szellemében mindenestől megtalálta a magáét és szeretettel karolta fel célkitűzéseit. Annál is inkább, mert az első évfolyamtól kezdve olyan íróktól olvashatott itt, mint Áprily, Balogh Endre, Berde, Gyallay, Makkai, Molter, Olosz, Reményik és Tompa, akiket megismerve, fel kellett hagyni a »nemo propheta in patria sua« babonájával. De nemcsak szépirodalmilag elégitette ki a Pásztortűz a közönséget. Figyelemmel kísérte a külföldi értékeket és állandóan szemmel tartotta az anyaország irodalmát (Ady kérdés, Szabó Dézsó stb.). A cikkek egész sora foglalkozott természetszerűleg az erdélyi irodalom kérdésével, részben vitacikkekben, részben tanulmányokban, de az idevonatkozó írások tetemes része még programadási jellegű. A tudományos cikkek és tanulmányok írói között ott találjuk: Borbély Ist-

vánt, Bartók Györgyöt, Buday Árpádot, Csen-
geri Jánost, Gelei Istvánt, Kristóf Györgyöt,
Makkai Sándort, Márki Sándort, Rávasz Lász-
lót, Schneller Istvánt, Schilling Lajost és má-
sokat. Szerepelt persze, különösen az első
évfolyamokban egy pár olyan név is, akik
szükségszerűen maradtak meg a régi Erdély-
ből, de az irodalmi életbe később alig szóltak
bele, vagy egy pár kis tehetségű fiatal, akik
azután elszürkültek a fejlődésben. Ahogy fi-
gyelemmel kísérte a Pásztortűz az anyaország
irodalmát, az ezt ismertető cikkek és kritikák
mellett gyakran írásokat is közölt az itteni
íróktól, sőt helyet adott a többi elszakított
területek íróinak is. Időről-időre újabb írók
bemutatását is célul tűzte ki. 1922-ben helyt
ad a kisebb jelentőségű, de sikereket ért és
még idegen nyelvekre is (flamand, lengyel)
lefordított Szabó Mária írásainak és szintén
ebben az évben kezdenek hozni a fiatal Kacsó
Sándor novelláiból. 1923-ban már Tamási Aron
élbeszéléseit is megismerhette a Pásztortűz
olvasótábora.

A Pásztortűz szelleme, mely az első évek
irodalmi szellemébe oly aktívan beleszólt, las-
san azután kezdett kiesni a lüktető harcok
irodalomból. Viták, melyeket az első években
a lap írói egyrészt a Pásztortűz hasábjain,
másrészt napilapokban folytattak a Napkelet
körül csoportosult írógárdával, kezdenek el-
simulni. Reményik két és fél évig szerkesz-
tette a lapot, utána Nyirő József vette át.
Ez az idő még továbbra is virágkört jelent.
Bartalis János és Szentimrei Jenő nevét ek-
kor leljük meg a munkatársak között először.
De a lap szelleme most már évről-évre a szer-
kesztők személye szerint változik. 1924. év
második felében György Lajos veszi át a lap

vezetését, 1927-től egy-négy-tagú (Áprily, Gyalay, György Lajos és Reményik) szerkesztőbizottság áll az élen, majd apróbb személyi változások után 1930-ban Császár Károly tanár a szerkesztő. A színvonalát most már csak az egyes munkatársak szelleme próbálja fenntartani. Szentimrei pompás esszéiben gyakran foglalkozik a modern művészet alapvető kérdéseivel és mellette néhány komoly író továbbra is nyomdafestékhez jut, de a Pásztortűz régi szelleme elhalványodik és az egész orgánum most már szinte családias jelleget ölt, de ép ez az utóbbi az oka, hogy az Erdélyi Helikon megalakulása után is megmaradt a létalapja.

A Pásztortűz megindulásával szinte egyeduralmat teremtett az erdélyi irodalomban, de mellette még számos kisebb jelentőségű lappróbálkozás volt, amelyek aztán ép úgy eltűntek a szereplés színhelyéről, mint az ismeretett történeti szempontból mégis fontos folyóiratok. Sipos Iván Május címmel indított napilap formátumú szépirodalmi ujságot Kolozsvárt. Munkatársai között ott volt Osvát Kálmán, Serestély Béla, Finta Zoltán, Nagy Dániel és több jelentős magyarországi író: Füst Milán, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső. Tompa Lászlónak is volt egy hetilapja: a Székely Közélet.

Komoly szerepet töltött be az első időkben irodalmilag is néhány, jórészt régi egyházi lap. Jelentősebbek voltak a Kolozsvárt megjelenő Evangélikus Néplap és a Székelyudvarhelyen megjelenő Harangszó. Biztos anyagi alapokon nyugodva folytatta működését az új impérium éveit alatti is mind a kolozsvári ferencesek irodalmi lapja a Hirnök (P. Jánossy Béla szerkesztésében), mind az aradi minoriták Vasár-

nap-ja. (dr. Wild Endre v. minorita rendfőnök szerkeszti). Különösen kulturális szempontból érdemet szerzett magának néhány erdélyi ifjúsági lap is. Még az önképzőkörök is szerkesztenek folyóiratokat. A kolozsvári ref. kollégium Gyulai Pál önképzőköre Remény c. indít folyóiratot, 1924-ben a kolozsvári unitárius gimnázium diákjai pedig Előre címmel. Ezt az utóbbit annál is inkább erdemes megemlíteni, mert szerkesztője és megszervezője az a Kemény János volt, aki 1926-ban a marosvécsi Helikon összejövetele kezdeményezője és ettől kezdve az erdélyi írók évenkénti vendéglátója lett. Az erdélyi ifjúság életében komoly szerepet töltött be dr. Imre Lajos theológiai tanár fő és Kovács Sándor theológus szerkesztésében megindult Ifjú Erdély (1923), mely a közép- és felsőiskolai ifjúság nevelését tűzte céljául. Igyekezett úgy szépirodalmilag, mint cikkeiben nívós számokat adni. Munkatársai közé alkalomadtán bevonta Erdély nevesebb íróit és tudósait.

Kulturális és pedagógiai jelentőségű lapjairól beszélve Erdélynek, nem szabad megfeledkeznünk arról a gyermeklapról sem, amely az örökifjú Benedek Elek szerkesztésében indult meg 1922-ben: a Cimborá-ról. Benedek Elek mellett a legkiválóbb ifjúsági és gyermekírók dolgoztak ide, mint: I. Dienes Jenő, Lengyel Laura és több olyan író, akiknek munkássága elsősorban más területeken hatott: Szentimrei, Berde és Molter. A Cimborának felbecsülhetetlen a jelentősége. Szinte meghatódással beszélnek róla, akik átérték nagy nevelő hatását. Óriási példányszámban terjedt és szinte ez volt a legfőbb eszköz, amely az új uralom alatt felnőtt magyar generáció neveléséről gondoskodott. A Cimborá mel-

lett hasonló értékeket tulajdoníthatunk két néplapnak. Az egyik a Vasárnap c., melynek megindulása Kós Károly politikai törekvéseivel a Magyar Néppárt megalakításával van szoros kapcsolatban. Benedek Elek szerkesztette egyideig, de a következő évben Szentimrei vette át. Lassan családi lappá lett és nevét Vasárnapi Ujságra változtatta. Ép úgy nem lett hosszú életű ez a lap sem, mint a kezdet irodalmi folyóiratai, de annál biztosabb talajra talált a Magyar Nép c. hetilap, mely Gyallay Domokos szerkesztésében immár a 13. évfolyamát járja. Nagy szolgálatot tesz ez a magyar nép szellemi életében. Elterjedtségére nézve hű képet nyújt az a hatalmas példányszám, amelyben megjelenik. 1926-ban 18.000 példányban került ki a sajtó alól s ez a szám évről-évre csak fokozódott, úgy, hogy 1930-ban már 21.000 drb látott napvilágot. Népies könyvkiadványokkal és népnaptárával is hozzájárult ez az ujság a magyar nép szellemi igényeinek kielégítéséhez. Irányában ugyanazt a jelleget képviseli, mint a Pásztortűz és ugyanannak a vállalatnak (Minerva rt.) kiadásában is jelenik meg. A Magyar Nép elterjedtségét és hatását csak egy idézettel támasztjuk még alá: »A szolnokdobokai Magyar Párt egyik vezető embere jelenti a lap szerkesztőségének, hogy a vármegye vegyes (magyar-román) lakosságú községeinek román lakosai az iránt érdeklődnek, hogy nem lehetne-e a Magyar Nép-ből román nyelvű kiadást is csinálni? A magyaroknál látják u. i. a lapot és nem könnyen értik meg, holott nagyon szeretnék egészen jól megérteni a benne lévő hasznos tanításokat.«²⁹

²⁹ Buday Árpád: »Magyar Nép«, Széphalom, 1929.

A véletlen úgy hozta magával, hogy az erdélyiség hőskorából épp ez a két lap: a Pásztortűz és a Magyar Nép tudott fennmaradni. Sajnos, ugyanúgy, ahogy idők folyamán elavult a Pásztortűz, hasonlóképp nem alkalmazkodott a megváltozott világhoz a Magyar Nép sem. De míg a Pásztortűz befejezve vezető irodalmi hivatását, helyébe lépett az Erdélyi Helikon, a népi érdekek igényeiről nem gondoskodott semmiféle új szellemi közösség.

*

A szellemi termékeket közvetítő folyóiratok mellett nem lehet megfelekedezni a napisajtóról sem. A trianoni béke utáni szellemi határzár, ahogy irodalmi életet teremtett Erdélyben, erős lendületet adott az ujságírásnak is. Ahogy szükséglet lett Erdélyben a magasabb színvonalú sajtóélet, ugyanúgy megélhetést is biztosított olyan embereknek, akik az az új állam berendezkedése folytán állásukat veszítették. Természetes, hogy azok az írók, akiknek az íráson kívül foglalkozásuk nem volt, napilapoknál igyekeztek elhelyezkedni. Mindenütt nagy szerepe van manapság az írók életében a napilapoknak, de kétszeresen így van ez Erdélyben, hisz az Erdélyi Helikon megalakulásáig szellemi frontot igyekeztek ugyan teremteni a folyóiratok, legalább is némelyike, de nagyrészüket honoráriumot nem tudott adni. Négy-öt erdélyi napilap kinőtte most a vidékies gyermekcipőt és terjedelemben is, minőségben is meggazdagodva, jelentős színvonalra emelkedett. Elsősorban Kolozsvár lapjaira áll ez, ahol már az új impérium előtt is legnívósabb volt az ujságírás. Komoly lendületnek indult az 1880-ban Bartha Miklós alapította Ellenzék, mely hetenként irodalmi mellékletet is adott, sőt művészdélutánok rendezé-

sével is kivette részét az irodalmi életből. Az irodalmi rovatot jóideig Aprily Lajos vezette s a lap szerkesztői között olyan nevet is találunk, mint Kuncz Aladár. Jelenleg Szentimrei Jenő szerkeszti. Az első erdélyi évek idejében, a Pásztortűz és a Napkelet közötti viták korában ennél a napilapnál kaptak helyet a Pásztortűz polemikusai, míg a baloldali Napkelet mellett a román megszálláskor, 1918-ban indult Keleti Ujság állt, mely ellenzéki lapként indult, de 1927-ben más érdekelttség kezébe kerülve, a Magyar Párt hivatalos lapja lett. Harmadik nivós kolozsvári napilap az Ujság, mely még jóval a háború előtti Erdélynek köszönheti indulását, szintén jelentős szerepet játszott belletrisztikus szempontból is. Sőt a szépirodalmi közlések mellett irodalmi problémák tisztázására ankétot is rendezett. Irodalmi szempontból kevés jelentőséggel bír, de általános ujságírói szempontból nézve komoly színvonalat jelent a cionista célkitűzésű, háború után alapított Új Kelet (kezdetben heti, később pedig napilap, szerkeszti Márton Ernő, 1918-ban alakult). A kolozsvári lapok mellett a Brassói Lapok (alap. 1894.) és a Temesvári Hirlap (alap. 1903.) az a két ujság, amely minőségileg és mennyiségben is meggazdagodva egy-egy erdélyi körzetben irányító szerephez tudott jutni. Míg a többi város ujságjai (Nagyvárad: Nagyvárad, alap. 1870. Nagyváradí Napló, alap. 1898. Arad: Erdélyi Hirlap, alap. 1917. Arad és Vidéke, alap 1872.) bár nivóban szintén emelkedtek, de ekorántsem tudtak az előbbiekhöz méltó hatóerőhöz jutni. — Vessünk egy összefoglaló tekintetet arra a fejlődésre, melyet a román megszállástól kezdve az Erdélyi Helikon megalakulásáig, a folyóirat és lap alapításokkal kapcsolatban az erdélyi iro-

dalomnak u. n. hőkora az organizálódás terén megtett. Hogyan kapcsolódnak be ezek a lapalapítások az általános fejlődésbe? S mi volt egyetemes jelentőségük az új irodalom útjában?

Erdélynek nem voltak organizátorai, akik a megszállás percében megszervezték volna azt a szellemiséget, amely 1918 és 19 kényszerdecentralizációjakor kiteljesedésre várt. Az erdélyi magyarságnak, az új erdélyi szellemiségnek azok a baloldali emberek lettek első vezetői, akik között volt több emigráns, vagy a budapesti szellemiség mozgékonyabb levegőjéből táplálkozó író. Az sem véletlen, hogy Erdély két első újonnan alapított folyóirata (Magyar Szó és Tavasz) éppen Nagyváradon indult meg. Ez a város volt az, amelyet Adyék is legalkalmasabbnak tartottak a decentralizáció céljaira. A Holnap fiataljainak igaza volt. Innen indult ki a háború utáni erdélyi irodalom is. De mi volt ennek az oka? Nagyvárad lakosságának összetétele ad feleletet a kérdésre. Új szellemi áramlatok befogadására a magyarnál mindig jobban kapó zsidóság jelenti itt az intelligencia fő részét. Ez a szellem lelkesen fogadta A Holnap megjelenését, ebben a légkörben természetes, hogy gyorsan talajra találtak a különböző háború utáni lapalapítások is. Ahogy a nyugatias szellemű Nagyváradon két baloldali szellemű folyóírat jelenti az erdélyi irodalom megindulását, ugyanúgy baloldali írók igyekeztek megszervezni a többi városokban is az irodalmat. Szántó György: Periszkópja, Franyó Zoltán: Géniusza, majd Új Géniusza, Osvát Kálmán folyóiratai, Paál Árpádék Napkeletje, az új alapítású napilap: a Keleti Ujság mind a baloldaliaktól megszervezett vállalkozások voltak. Erdély iro-

dalmi életének ezek a megmozdulások adták az indítást s mint erre már utaltunk: részben ezek közvetítették az indító stílusformát az erdélyi literaturának, a Nyugat szellemét is.

E vállalkozások nélkül talán létre sem jött volna az új erdélyi irodalom, vagy talán sokáig abban a vidékies mederben folydogált volna, mint azelőtt. Ezek a vállalkozások tudatosították a konzervatív köröket. A Napkelet megindulásakor indult a Pásztortűz, a Vasárnap c. néplap indulására riposztózott a Magyar Nép s végül ezek a konzervatív megmozdulások kerültek ki győztesen a kialakulásból, mert magukba igyekeztek olvasztani mindazt, ami a Nyugat szelleméből a konzervativizmusba belefért. Ez a konzervativizmusba szublimált modernség jobban megfelelt, sőt bizonyos új levegőt jelentett az olvasótábornak, amely még a régi mentalitásban nevelkedett, mint a minden átmeneti stáció nélküli radikális szellem. A radikálisoktól tudatosított erdélyi irodalom így talált két életképes organumra az irodalmi Pásztortűzben és a népi pedagógiát szolgáló Magyar Népből. Lassan az erdélyi irodalmi szellem haladt egy bizonyos fokú kiegyensúlyozódás felé. A régi-radikálisok jó része lemondott az első évek célkitűzéseiről, közeledve azokhoz, akikkel kezdetben világnézeti és irodalmi csatározásokat folytatott. Szükségszerűen haladtak az u. n. erdélyi gondolatához, amely határozottan foglalta magába a vallások, világnézetek és társadalmi osztályok kiegyensúlyozottságát, beletorkolva a transzilvánizmus tipikus termékébe, az 1926-ban megalakított Erdélyi Helikonba. Ez a kiegyensúlyozottság nem jelentett elszintelenedést. Maga az Erdélyi Helikon sem akarta ezt, de gondoskodott erről az 1926-ban megindított Korunk c. folyóirat

is, amely maga köré gyűjtötte a radikalizmusnál kitartott erdélyi írókat. Állandó kritikával illette az erdélyi irodalmat, később magát az Erdélyi Helikont is. De a Korunk elsősorban szociológiai folyóirat, szépíróit csak lassan tudott kitermelni s mivel munkatársainak jó része nem Erdélyben élt, az élő irodalomban szerepre alig vállalkozhatott. Erdély minden igazi tehetsége egyelőre az Erdélyi Helikon köré csoportosult, s a kibontakozás kora után ebben a mindennemű kiegyensúlyozottságot, jelképező szabad írói csoportban termelte ki mindmáig legnagyobb és legtipikusabb értékeit.

**B) Irodalmi egyesületek-, estélyek-, előadókörutak-,
ünnepségek**

Azokon a területeken, amelyeket a románok megszálltak, öt nagyobb irodalmi társaság működött a háború előtt. Kolozsvárt az Erdélyi Irodalmi Társaság, Marosvásárhelyt a Kemény Zsigmond Társaság, Nagyváradon a Szigligeti Társaság, Aradon a Kölcsey Egyesület és Temesvárt az Arany János Társaság. Közülük a Kemény Zsigmond Társaságnak van a legnagyobb múltja. 1876-ban alakult Tolnai Lajos kezdeményezésére, aki ref. lelkész volt ekkor Marosvásárhelyt. Az irodalmi társaság céljai ezek voltak: 1. a régi és újabb székely-magyar nyelvi sajátságokat és népköltészeti termékeket felkutatni és összegyűjteni. 2. Szépirodalom körébe tartozó dolgozatokat kiadni s a társaság jelesebb munkáiból nyilvános felolvasásokat tartani. 3. Régi és újabb jelesebb szépirodalmi és nyelvészeti műveket hozni nyilvánosságra, illetőleg azok megjelenését elősegíteni. 4. A törekvő ifjúságnak

az irodalom terén pedig vezetője, bátorítója óhajtott lenni.³⁰ Tolnai agresszív egyéniségének igen sokat köszönhetett ez a társaság. Ő alapította meg az Erdélyi Figyelő c. szépirodalmi lapot (1879.), mely hivatalos hetilapja lett a társaságnak. Dolgoztak Tolnai lapjában: Arany János, Lévy József, Rudnyánszky Gyula, Szász Károly, Reviczky, Mikszáth és még számos magyarországi és erdélyi író. A szépen induló egyesület azonban rengeteg hánykódáson ment keresztül. Tolnai Lajos érdekes és minden kispolgáritól irtózó egyénisége nem tudott a vidékies város szellemével összeférni. Marosvásárhelyen léte alatt rengeteg herce-hurcán ment keresztül s mikor 1885-ben Pestre költözött, csak fokozódtak azok a munkaszünetek a társaság életében, amelyek azelőtt is megvoltak. 1896-ban Peteli István volt az elnök, de rövid idő múlva Kolozsvárra költözött és ezután nem tudott a Kemény Zsigmond Társaság igazán magas nivóra emelkedni. Apróbb állomásokat leszámítva, vidéki szinten mozgott, de hisz komoly egyetemes szempontból is jelentős írói éppúgy nem voltak Marosvásárhelynek, mint egész Erdélynek. Még azt a célkitűzést sem tudta megvalósítani, amely alapszabályai szerint a társaság egyik lényeges szempontja volt: székely népköltési gyűjtés. — Nem tudott magasabb színvonalra emelkedni az 1888-ban Kolozsvárt megalapított Erdélyi Irodalmi Társaság sem, melynek megalakulása előtt arra gondoltak, hogy a Kemény Zsigmond Társaságot helyezik át Kolozsvárra és a Marosvásárhelyt lerakott szellemi tőkéből építenek Kolozsvárt irodalmi egyesületet. Nem lehet célünk az Erdélyi Iro-

³⁰ Vö. Hofbauer L.: Vidéki irodalmi társaságok története, Bp. 1930.

dalmi Társaság történetének ismertetése, annál inkább sem, mert az Erdélyi Irodalmi Társaság éppúgy, mint a többi hasonló célú egyesület szinte semmi kapcsolatot nem jelent a decentralizálódott erdélyi irodalommal. De a mi szempontukból sem érdektelen megemlíteni, hogy a társaság 1908—1913-ig működő folyóiratában, az Erdélyi Lapokban már dolgozott a mai Erdélynek két neves írója: Berde Mária és Gyallay Domokos, sőt a lapot egy ideig Kisbán Miklós szerkesztette. — A többi irodalmi társaságok kisebb célkitűzései talán jobban megtalálták tennivalójukat, éppen a szere nyebb, de tisztos programadás következtében. Az aradi Kölcsey Egyesület megalapításával mindenestől közmuvelődési egyesületet óhajtottak létesíteni. Az alapszabályok szerint a nemzeti közmuveltség és a magyar nyelv terjesztése (román és német lakosok között), a hazai irodalom és művészetek pártolására és terjesztésére egyesültek.³¹ Könyvtárt állítottak fel, régiségeket gyűjtöttek, ásatásokat végeztek a megye területén, alapítottak és nagy anyagi áldozattal fenntartottak a megye idegen ajkú községeiben magyar iskolákat, a német és román falukban ifjúsági dalárdákat szerveztek, gondozás alá vették a megye területén található történelmi emlékeket (glogováci óthalom, solymosi vár stb.), rendeztek díjmentes oktató előadásokat az alsóbb rétegek számára.³² Az aradiak érezték, hogy saját kebelükből nem tudnak igazi írói értéket adni, meghívták ezért előadások tartására a magyar irodalom több reprezentáns alakját (Endrődi, Jókai, Kóbor Tamás, Reviczky, Tömörkény stb.). Tartottak tudományos előadásokat, sőt

³¹ Vö. Hofbauer: I. m.

³² Vö. Hofbauer: I. m.

tudományos munkákat ki is adtak. Endrődi Sándor szervezésére létrejött nagyváradi Szigligeti Társaság (1892.) is hasonlóképpen a nemzeti közművelődés fokozására alakult. Tagjai között a Nagyváradon élő írók és újságírók egész sora szerepelt. Nem érdektelen megjegyezni, hogy ezek között volt Ady Endre, Szabó Dezső és Zilahy Lajos is. Ady többször szerepelt a műsorán költeményeivel, sőt hírlapírói tevékenységéért 1903-ban 200 korona jutalomdíjat is nyert és ugyanebben az évben verseskötete kinyomtatásához 100 koronát adományoztak neki. Elsődleges feladatának tűzte ki ez a társaság a Szigligeti kultusz ápolását is, amelynek hűségesen eleget is tett. — A temesvári Arany-János Társaság is (alap. 1903.) az Arany-kultusz ápolására jött létre elsősorban, de határozott programjába vette az irodalom és nyelvművelést is. Azonban sem az első, sem a második célnak nem tudott olyannyira eleget tenni, mint az előző két egyesület. — Az említettek mellett a szatmári és nagykárolyi Kölcsey Egyesületek még azok az irodalmi társaságok, amelyek legalább is címleges említésre méltók.³³

Ezek az irodalmi társaságok — még a komoly életet élők is —, nem az irodalmi élet fejlesztésében, inkább az általános közművelődés terén szereztek maguknak érdemet. Magától értetődik ez, hiszen abban az időben elkezdtek s abban az időben élték életüket, midőn még minden vidéki tehetség Pest felé törekedett. Ha volt is e társaságok tagjai között átmenetileg egy-egy nagy írótehetség, legtöbbször, mihelyt megnyílt számára az út, Pestre ment. Ady Endre, Szabó Dezső, Zilahy

³³ Az erdélyi Múzeum Egyesület tudományos jellegű intézmény lévén, másutt kerül majd sorra.

Lajos csak átmenetileg voltak Nagyváradon. Endrődi Sándor nagyváradi reáliskolai tanárként rakta le a Szigligeti Társaság alapját, de a munkakezddéskor már Pesten volt. Tolnai Lajos sem maradt sokáig Marosvásárhelyt. Nem tudott megbékélni a cimboráskodó, eszem-iszom vidéki légkörrel, Pestre költözött. Igaz, hogy az ő különös egyénisége a főváros társadalmába sem volt képes beilleszkedni. — Erdélyben egy tömeg féltehetség, egypár félbemaradt talentum maradt, mint pl. a sokat elpárentált nagytehetségű Peteli István. Vidéki volt ez az irodalom, vidékiesek maradtak az irodalmi társaságok is.

A megváltozott háborúutáni viszonyok közepette, mint meglévő kész testületek azonban egyenest kötelességüknek tartották ezek a társaságok, hogy ne csak alkalmazkodjanak az új körülményekhez, hanem irányító szerepet is vállaljanak. Minden lehetőt megtettek a maguk újjászervezése érdekében. Az irodalom fiatal reprezentánsai köréből új tagokat hívtak meg. Pályatételeket tűztek ki. Előadóesteket rendeztek. Szóval mindent megkíséreltek, hogy vezető tényezői legyenek az új irodalmi életnek. De nem így lett. A kezdet első napjaiban egyáltalában nem szólhatott bele ilyesféle intézmény az irodalom kialakulásába. A román hatóságok kétségbe vonták jogi személyiségüket s csak hosszas huza-vona után sikerült biztosítaniok a működés lehetőségét. Ülések és estélyek rendezése körül később is igen sok akadályokba ütköztek. Az Erdélyi Irodalmi Társaságnak még 1925-ben is valóságos harcokat kellett vívnia ülései engedélyezéséért. (Ezek a hatósági ellenszegülések szinte napjainkig élnek tovább.) Mégsem ezekben rejlik

az oka, hogy nem lehettek szervezői ezek az egyesületek Erdély irodalmi élcsapatának. Hiába igyekeztek irányító szervvé átalakítani, kulturális szempontból azelőtt kétségtelenül jelentős egyesületeiket, hiába vették fel tagjaik sorába a fiatalokat, nem a fiatalok törekvései adtak irányt a társaságok életének. Az ő mi-voltuk már egész más jellegű volt, hogysen az irodalmi társaságok akadémisztikus formalizmusába beleért volna. Azok a tisztes öreg írók voltak az élén ezeknél a társaságoknál, akik a régi Erdélyből most aktív literátorrá lettek, a főispánok, alispánok légköréből. A régi erdélyi irodalom idejében legtekintélyesebb egyesületnek az impérium utáni újra-élesztett Erdélyi Irodalmi Társaságnak élén Dózsa Endre, Kolozsmegye volt alispánja, képviselő, cs. és kir. kamarás áll, aki fia az irodalomtörténetből jól ismert Dózsa Dánielnek. Maga Dózsa Endre jelentős közigazgatási munkája mellett irodalommal is foglalkozott. Három nagyméretű regénye (Tiéd a hatalom, 2 k. Bp. 1893., Cine-Mintye, 3 k. Bp. 1903., Czinka Panna, 2 k. Kvr. 1913.) megjelent még a világháború előtt, visszaemlékezéseit pedig (Régi jó és zord időkől) már az új impérium évei alatt adta ki. (Kvr. 1927.) A nagyműveltségű, irodalomkedvelő dilettánsok közé tartozott, tipikus alakja a háború előtti vidékiek erdélyi irónak. Dózsa Endre századforduló előtti szemlélőte új tagok bevonása mellett sem volt képes valóban mai szellemet adni a társaságnak. — Valamivel frissebb szellem volt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnál. Marosvásárhely kisebb város lévén, nem alakultak ki itt olyan mértékben, mint Kolozsvárt irodalmi csoportok és a tehetséges íróknak az a sora, amely itt élt, szinte kivétel nélkül

helyet kapott és irányító szerephez is jutott a társaság életében. Marosvásárhelynek az első években igazán reprezentatív írógárdája volt. Konkrétabb bizonyítékot nem is lehet annál felhozni, mint az u. n. Irodalmi Olimpiásznak eredményét. Janovics Jenő, a kolozsvári színház igazgatója és Szentimrei Jenő kezdeményezésére 1922-ben 4 város (Nagyvárad, Marosvásárhely, Arad és Kolozsvár versenyen kívül) íróinak részvételével irodalmi olimpiászt rendezett az Erdélyi Irodalmi Társaság Kolozsvárt. Janovics az írók rendelkezésére bocsátotta a színházat, ahol egymásután mutatkoztak be a négy város írói. Egyéni elsőséget Marosvásárhely programjából Osváth Kálmán, az aradiakéból Szombati Szabó István, Nagyváradéból pedig Tabéry Géza nyerte. A városok csoportversenyére kitűzött, Janovics adományozta ezüstkupát a vásárhelyiek vitték el. Mint csoportgyőztesnek, Marosvásárhelynek kellett volna megrendeznie a következő olimpiászt, — a Janovics kupa vándorszerűen lévén —, azonban az olimpiások további rendezése végleg elmaradt. Ez az írócsoport 1919-ben Ostvát Zord Idő-je köré csoportosult, majd ugyanezt a folyóiratot 1920-ban a Kemény Zsigmond Társaság vette át. Ezzel a lapátvételrel szükségszerűen lett jelentősebb szerepe a Kemény Zsigmond Társaságnak is. A Zord Idő azonban nem volt hosszú életű. Bukásával a marosvásárhelyi írók, legtöbbje ugyan kezdettől fogva is munkatársa volt —, teljesen a Pásztortűz zászlajához csatlakozott. A Kemény Zsigmond Társaság viszonylagos jelentősége ezzel aztán újra lehanyatlott, bár ez volt az a társaság, amelynek később is maradt bizonyos jelentősége, Marosvásárhely írógárdájának erős támogatásával. Élén Kemény János.

áll. Ez volt az az idő, midőn az irodalmi élet Kolozsvárra kezdett áthelyeződni. A Kemény Zsigmond Társaságnál és az Erdélyi Irodalmi Társaságnál is jóval kisebb szerepe volt a szellemi életben a többi egyesületeknek. Azok a társaságok, amelyek Trianon előtt közművelődési szempontból jelentős munkát végeztek, most az irodalomba akartak bekapcsolódni. Ezen a téren azonban nem végeztek jelentős munkát, viszont mint közművelődési tényezők is megszűntek hatni, mert alig tudtak ráébredni arra, hogy míg azelőtt a román és német lakosok között a magyar nyelv és kultúra fejlesztése volt a feladatuk, ma a magyarság kisebbségi helyzetbe kerülésével más tennivalók állnak előttük.

Ha olyan csekély beleszólása is jutott az irodalmi társaságoknak a szellemi élet fejlődésében, mégis mi volt az a jelszó, amely az irodalmi társaságok hagyományának tehetlenségi nyomatékán felül, zárt formalizmusuk ellenére is fenntartotta őket s mi az, ami létüknek történeti jelentőséget ad? A legelső időkben, midőn az irodalomnak már komoly értékei voltak, kiváló költők és írók alkotásai láttak már napvilágot, egy nem volt még akkor: lelkes olvasótábor, irodalmi érdeklődés. Az irodalmi társaságok munkája, ha sok hivatalos akadály gördült is eléje, előadások és irodalmi estélyek rendezésében kulminált. Ez a konvencionálisnak tetsző életmegnyilvánulás, — ami valóban az irodalmi társaságok örökölt hagyománya volt, — ad mégis történeti értéket működésüknek. Ezek az előadások és irodalmi estélyek közönséget toboroztak, irodalmi érdeklődést ébresztettek és mintha olvasótábort is neveltek volna a lendületnek induló könyvkiadás számára. A fejlődés során aztán ez a

jelentőségük is megszűnt és hogy később is fennálltak, ez már igazán csak az irodalmi társaságok hagyományos életeterejének köszönhető. Pedig még a háború után is születtek irodalmi társaságok. 1919-ben alakult Nagyváradon az Ady Endre Irodalmi Társaság, majd később az aradi Ady Társaság, mintegy kifejeződése annak a hatalmas Ady áramlatnak, mely az erdélyi irodalomban kezdettől fogva elhatározó jelentőségű volt és nyoma, ha felszívódva is még ott van a jelen törekvéseiben is. De maguk ezek az új társaságok a megalakulás óta semmi életjelt nem adtak magukról.

*

Kialakult irodalmi életben a matinék és irodalmi estélyek közönsége a nyomtatott betűn keresztül a rég ismert írókkal került közvetlen kapcsolatba. Üdvözlő tapsai olyan szellemi nagyságoknak szóltak, akiket könyveiken keresztül már régen tiszteltek és megbecsültek. Erdélyben más volt a helyzet. Valósággal gyermekkorát élte még a könyvkiadás, csak nagyritkán kopogtatott még be a publikumhoz az erdélyi könyv, midőn szerényen — körülvéve néhány régen is emlegetett névvel — addig még alig hatott tehetségek jelentek meg a dobogódon. Nem állt mellettük a könyvkiadó kiabáló reklámja, maguk szolgálták alkotásaik eleven erejével a nélkülözött kiadói reklámot és ugyanakkor maguk készítették elő az érdeklődést arra, hogy későbbi könyveiket már mint ismerős író munkáját üdvözölje a közönség. Mint a törökdulás idején Tinódi, úgy jártak városról-városra, Kolozsvártól a kis székely faluig. Nem is a hivatalos irodalmi társaságra gondolok elsősorban, amelyek jórészt saját székhelyükön, saját városukban rendeztek előadásokat, inkább

azokra, amelyeket újonnan összeállt írói csoportok rendeztek. A Pásztortűz gárdája egyenest előadókörútakat rendszerezített. S még inkább gondolok azokra a kisebb irodalmi egyesületekre, amelyek egy-egy nagyszerű szervezővel az élen járták be Erdély városait. Mindenekelőtt az ősz Benedek Elek székely írócsoportjára kell itt hivatkoznunk. — Valóságos szizifuszi munka volt, amit ezek az íróemberek végeztek. — Nemcsak a román hatóságokkal folyt mindég újramezdődő küzdelmük, akik sorra cenzurálták a programot és egymásután akadályozták meg a már előkészített estélyek megtartását, hanem folyt az író magánéletében is, kiknek az egyetemes kultúrcélon felül létkérdéssé vált az irodalom. Benedek Elek az egyik előadókörútjuk alkalmával Kolozsvárt és Tordán felolvasott bevezetésében írta: »Azok a fillérek, amik ma este itt összegyűltek és holnap Tordán összegyűlnek: két célt szolgálnak. Az egyik cél az, hogy hagyhassanak itthon az én fiaim egy kevés pénzt az asszonyoknak, a másik, hogy vándorolhassunk tovább kisvárosról-kisvárosra, nagy faluról nagy falura, ahol úri renddel egybekeveredő fejkendőss asszonyoknak és fehérharisnyás férfiaknak mesélnek, dalolnak, szavalnak, s így mennek, mendegélnek tovább, tovább...«³⁴ Erdély magyarsága kötelességének érezte az írók felkarolását, egy-egy ilyen estély nem csekély társadalmi eseményné szélesedett, s valóban jelentett egy kis anyagi segílyt is a szereplőknek. Viszont az estélyek színvonala is általában olyan fokon volt, hogy méltán elégíthette ki a publikum legmagasabb igényeit is. A Pásztortűz előadásain gárdájának java szerepelt (Sipos Domokos, Molter

³⁴ »Erdélyi sors«, Hid 1928.

Károly, Tompa László, Reményik Sándor, Berde Mária, Olosz Lajos, Makkai Sándor, Gyallay Domokos) s a kezdet sokat szereplő, de ma már elhalványodó literátorai (Walter Gyula, Pálos István, Finta Gerő, Farczady Sándor, Halmágyi Samu, Mihályi László és mások). 1922 május 6-án tartotta első előadását a Pásztortűz Székelyudvarhelyen és ettől kezdve gyakran szerepeltek mindenfelé: Kolozsvárt, Sepsiszentgyörgyön, Székelykeresztúron, Dicsőszentmártonban, Marosvásárhelyen és másutt. Valóságos missziós hivatást érezve vezette a maga kis írócsoportját az öreg Benedek Elek, akit a székelység az egyetemes magyarságnak adott és most újra visszatért szülőföldjére. »Most pedig a fehér hajú dalnok sietve siet, repülve repül haza, leborulni ennek a szomorú földnek a keblére.« Irja a hazatérő öreg.³⁵ — »Talán jut egy sírhely néki a falu temetőjében...« Alig van magyar író, aki a székely világot olyan hathatósan vitte volna bele azelőtt az egyetemes magyar köztudatba és ha most csak halni is tért haza, kevés olyan ember volt, aki annyit tett volna az új impérium alá került Erdély magyarságáért, az új erdélyi írókért, mint éppen ő. Kezdve Cimbora c. gyermeklapjától a székely írók megszervezéséig. Látszólag kicsiny, méltányolni alig szokott szervezőmunka volt ez, de valójában, midőn »az uccán maradt székely írók élére állt«, olyan gárdát hozott össze, amelynek tudatos munkájával Erdély legmélyebb értékei bontakoztak ki: Tamási, Nyirő, Szentimrei és Kacsó Sándor. Ha Benedek Elek nem lett volna, talán sok erdélyi érték parlagon marad, nem lehetett volna azzá, amit ma jelent Erdélynek és az egész magyarságnak.

³⁵ »Székely népballadák«, Bp. év n. Bevezetés.

Ehhez a korhoz fűződik a legszimpatikusabb erdélyi jelenségnek, a pompás szavalóművésznőnek, N. Tessitori Nórá-nak szereplése, aki, mint ezek a vándorló írótruppok, járta Erdélyt, gyakran hétről-hétre szavalt más és más városban: Adyt, Babitsot, Petőfit, a székely népballadákat és az új erdélyi költőket adva elő. Szavalni sohasem tanult, de hatalmas tehetsége felbecsülhetetlen szolgálatot tett az irodalomnak és a közönség irodalmi nevelésének. 1918-ban a Kelet Irodalmi és Művészeti Társaság³⁶ matináján mutatkozott be először, de jelentőségre csak az Impérium alatt jutott. 1925-ben három hónap alatt 30-szor lépett nyilvánosság elé. Tessitori »térítő út«-nak nevezte szerepléseit³⁷ s valóban sok volt ezekben az előadásokban a misszionárius hivatásterzéséből. Azt hiszem, nem tévedünk, ha Tessitori Nórának is tulajdonítunk jelentőséget abban, hogy Ady már a legelső években mindenestől bekerült az erdélyi magyar köztudatba.

Az ilyenfajta irodalmi esték természetesen folytatódtak az Erdélyi Helikon megalaku-

³⁶ 1917-ben Deák Albert kvr-i ügyvéd-író friss erőket igyekezett bejuttatni az Erdélyi Irodalmi Társaságba. Terve a Társaság konzervatívjai miatt megilusult. Ekkor vetették fel a Kelet Irodalmi és Művészeti Társaság eszméjét. 1918-ban valóban meg is alakultak, a tisztikar élén, mint díszelnök Jékey Aladár állott, a többi tisztséget Deák Albert, Kovács Dezső, Janovics Jenő, dr. Lukács Húgó, S. Nagy László és Walter Gyula töltötték be. Még ebben az évben két matinét is rendezett a társaság; de mint annyi trianonelőtti próbálkozás, ők is kátyuba jutottak a kezdetkezetén. (Vö. S. Nagy László: »Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából«, Lira 1926.)

³⁷ Tabéry: I. m.

lása után is, sőt lassan már átlépték Erdély határait és jelentősebb részük most már a Helikon irányító szempontja nyomán működik.

Az első korszak irodalmi életmagnyilvánulásaihoz tartoznak azok az ünnepségek is, amelyeket nagy magyar írók emlékére rendeztek. Az országos Petőfi ünnepségekkel egy időben Erdélyben is rendeztek Petőfi ünnepeket. Az elsőt Dicsőszentmártonban tartották, ahol Sipos Domokos mondott emlékbeszédet. Szinte minden város kivette részét a megemlékezésből. Nyilvános ünnepségek mellett a sajtó is megemlékezett Petőfiről. Az irodalmi lapok Petőfi számot adtak ki, Petőfi kiadványok láttak napvilágot. Az Erdélyi Irodalmi Társaság titkárával, Kiss Ernővel kiadatta Petőfi költeményeit (Dicsőszentmárton, 1923). Jelentős darabokkal bővült az erdélyi Petőfi irodalom, amelyek között sok volt az egyszerű kinyomtatott ünnepi megemlékezés, de nem egy tudományos igényű alkotás is. Csergő Tamás marosvásárhelyi tanár: Petőfi emléksorok címen albumot szerkesztett (Marosvásárhely, 1923.). Halász Gyula brassói tanár: Petőfi Sándor élete és halála c. népszerű életrajzot írt. Benedek Elek az ifjúság számára írt könyvet (Petőfi, Dicsőszentmárton, 1922). Oláh Ferenc színművész: Petőfi és a szinpad c. adott ki könyvet (Kvr. 1923.) Szőcs Géza tanulmánya Eminescu és Petőfi között vont párhuzamot (Gyergyószentmiklós, 1923). Míg Jánossy Béla: Petőfi c. könyvet adott ki s Kristóf György: Petőfi és Madách tanulmányok c. nyomtatott ki 16 értekezést (Kvr. 1923). A román lapok is méltatták Petőfi nagyságát, sőt a bukaresti Adeverul is foglalkozott vele irodalmi mellékletében és jelezte, hogy Goga és Josif már sokat fordítottak tőle. A román sajtó részletes

ismertetései mellett igen jelentős, mint hivatalos kiadvány Josif Popovici munkája: Alexandru Petőfi (Bukarest, 1923). Szerzője a budapesti egyetemen volt magántanár.

Kisebb, de méltó pompával ünnepelték meg Jókai születésének 100. évfordulóját. Ünnepségek voltak ekkor is; hírlapi cikkek és Jókai kiadványok jelentek meg. Kristóf Gy.: Bokréta Jókai Mór műveiből c. válogatott gyűjteményt adott ki Jókai novelláiból, a Magyar Nép könyvtárában. Szintén Kristóf Györgytől két Jókai könyv: Jókai Mór élete és művei (Kvr. 1925) és Jókai napjai Erdélyben (Kvr. 1925). Az első kibővítve, az akkori kultuszminiszter, Lepadatu támogatásával románul is megjelent. Ezeken kívül érdemes még megemlíteni Nagy Sándor könyvét (Jókai, Brassó 1925.) és Borbély István emlékbeszédét (Jókai emlékezete, Kvr. 1925).

A két nagy centennáriumon kívül minden nagy magyar író emlékét megünnepelték (Mádách, Vajda, stb.), de mindez természetes, hisz az erdélyi magyarság ha el is szakadt az anyaországtól, magyar szellemiségének tudatát nem veszítette el.

A sokféle ünnepség közül érdemes még kiemelni azt a nagyméretű Ady ünnepélyt, amelyet 1924 júliusában tartottak. Ady szüleinek aranylakodalma alkalmából (július 20). Zilahon templomi ünnepséggel kezdődött, ahol Szombati Szabó István lugosi költő-pap beszélt (megjelent Dóczy—Földessy: Ady Múzeum). Utána a színházi hangversenyen Kuncz Aladár mondott emlékbeszédet. 24.-én pedig Ady restaurált érmindszenti szülőházán leplezték le az első Ady emléktáblát (Kós Károly tervezte). Az ünnepségeken a román kormány is képviseltette magát. Minulescu a kultuszmi-

nisztérium nevében beszédet is mondott, mintegy dokumentálva, hogy minden politikai diszszonancia ellenére, a legyőzött nép kulturális értékei előtt meghajol a román nemzet.

C) Könyvkiadás

Az erdélyi könyvkiadás kezdeteiről szólva, kb. ugyanazok a szempontok merülnek fel, mint az irodalmi élet más megnyilatkozásainál. Rengeteg szervezetlen kísérlet, legalább anynyi, mint folyóirat, de ahány folyóirat-bukás, ugyanannyi könyvkiadói csőd. Megszervezetlen magánvállalkozások ezek a kiadóvállalatok nagyrészt, amelyek külön-külön az erdélyi publikumnak csupán egy-egy kis cs. portjára, egy piciny előfizető gárdájára számítanak, de nagyobb közösségre támaszkodó kiadóvállalat ép úgy nem jön létre az első időben, mint folyóirat. Magától értetődik, hogy a könyvkiadás később indult meg, mint a folyóiratok és maga az irodalom. Már volt erdélyi irodalom s könyvkiadásról még alig beszélhetünk. A kezdet első állomásánál a megjelent szépirodalmi munkák szinte jórészt az írók saját kiadásában láttak napvilágot, nagyrészt versfüzetek, vagy pár ívnyi novelláskönyvek.

A hivatásos, megszervezett könyvkiadás lassú kibontakozása ellenére szinte bámulatos az az emelkedés, amelyet az erdélyi könyvek statisztikai adatai igazolnak a háború előtti erdélyi könyvnyomtatáshoz viszonyítva.³⁸ —

³⁸ Vö. György L.: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919—24) Kvr. 1925. Gy. L.: Az erd.-i m. ir. bibl.-ja. 1925, Erdélyi Irodalmi Szemle 1926. Ferenczi M.: Az erd.-i m. ir. bibl.-ja 1926, E. I. Sz. 1928. F. M.: Az erd.-i m. ir. bibl.-ja 1928. Pótlásokkal az 1919—28 évekről, E. I. Sz. 1929.

1913-ban, az utolsó békeévben ugyanannyi könyv jelent meg azon a területen, amely most Rómániához tartozik, mint a válságos, nyugtalan 1919-ben (77 drb.). De azután 1920-tól kezdve állandó emelkedést tapasztalhatunk az erdélyi könyvkiadás statisztikájában, s ez a grafikon évről-évre feljebb és feljebb ível. 1921-ben már majdnem 3-szor, 1925-ben pedig több mint 6-szor annyi könyv látott Erdélyben napvilágot, mint 1913-ban. Ime az első 8 év könyvkiadási táblázata:

	Szépirodalom				Tud. és ismeret- terjesztő művek. Tankönyvek. Zene. Törvények. Egyéb.	Összesen
	Verses művek	Szín- művek	Szép- próza	Összesen		
1919	5	7	8	20	57	77
1920	10	5	26	41	69	110
1921	11	3	19	33	158	191
1922	22	12	29	63	232	295
1923	35	8	58	101	267	368
1924	47	8	71	126	313	439
1925	26	14	69	109	332	441
1926	32	18	60	110	306	416
Össz.	188	75	340	603	1734	2337

Az 1921—22-es nagy emelkedésben nagy része volt a röhamos-tankönyv-kiadásnak, de vele párhuzamosan emelkedik a szépirodalmi munkák száma is. Légtöbb könyv elejétől végig Kolozsvárt jelent meg, az összes megjelent munkáknak majdnem 50 %-a s lassan következtek utána Nagyvárad (átlag 10%), Brassó (átlag 5.6%), Arad, Temesvár, Marosvásárhely, Szatmár, Székelyudvarhely, Dicsőszentmárton, Kézdivásárhely. De napvilágot látnak könyvek olyan vidékeken is, ahol azelőtt egy-

általán nem jelent meg könyv: Baróton, Désen, Lugoson, Nagyenyeden, Székelykeresztúron, Sztánán, Tordán, Zilahon és másutt. Erdélyi szerzőktől jelent meg még könyv Berlinben, Budapesten, Debrecenben és Szegeden.

A statisztikai adatok külső dokumentumai kétségtelen tanuskodnak valami nagy belső erőről, de érdemes figyelmet szentelni arra a kiadói szervezkedésre, amely az adatok mögött rejtve marad. Ezen keresztül kiviláglik azután az az út is, hogy miként szerzi meg az író a közönséggel a kapcsolatot. Mint céloztunk már rá, kiadói vállalkozásokban nem volt hiány. De nagyrésze ezeknek is, mint a folyóiratoknak, rövid, tiszavirág életet élt. Egyrésze nem tudott igazi üzleti vállalkozássá lenni és így biztos támpont nélkül gyorsan kimúlt, másoknál hiányoztak a vezető egyéniségek, akik komoly irodalmi jelleget adtak volna a célkitűzésnek és ezért nem tudtak erős talajra építeni. 1919-től 26-ig közel félszáz irodalmi sorozatot lehetne megemlíteni, amelyeknek jórésze szépirodalmi jellegű volt, de szinte $\frac{3}{4}$ részük egy-két szám megjelenése után megszűnt. Olcsó és egészen alacsony igényekre számító vállalkozás volt a Temesvárt 1920 — 24. között működő Pán könyvtár. Megindítója és kiadója Brazay Emil temesvári író és ujságíró. (Az ő szerkesztésében jelent meg a Toll c. társadalmi és szépirodalmi hetilap is.) A Pán könyvtárnak kevés irodalmi jelentősége volt. Elsősorban szórakoztató olvasmányokat óhajtott adni minden magasabb célkitűzés nélkül. Igen sok fordítás volt ebben a közel 20 füzetnyi sorozatban s valósággal ritkaságszámba ment, ha egy-egy erdélyi írótól is hozott valamit (pl. Berde Mária: Rina kincse, 1923). De nemcsak a Pán könyvtár, amely

színvonalban is lent járt, hanem a többi kiadói vállalkozások is egymásután mondtak csődöt, még gyorsabban, mint az első folyóirat próbálkozások. Az erdélyi irodalom létéről az anyaország előtt a Végvári versek után, — mely ugyan még önmagában erdélyi irodalomról nem tanuskodott, — nem is az Erdélyből kivitt könyvek tettek bizonyosságot, hanem a budapesti Athenaeum kiadásában 1924-ben megjelent 4 kötet könyv, melyek egyszerre keltették föl az anyaország olvasótáborának tiszteletét, de ugyanakkor éles vita-cikkeit is: a Benedek Elek bevezetésével megjelent erdélyi novellisták gyűjteménye, az Erdélyi történetek, Áprily Lajos antológikus kötete: a Versek, Berde Mária: Haláltánc c. regénye és Tabéry Géza: Szarvasbiká-já. Kisebb publicitással, de ugyanilyen jellegű hatást ért el ugyanebben az évben a berlini Vogenreiter cég kiadásában megjelent két erdélyi kiadvány, egy gyűjteményes novellás kötet: Erdély lelke, mely 11 írótszólaltat meg Benedek Elektől Kacsó Sándorig és egy lírai antológia: Erdélyi költők címmel.

Volt azonban erdélyi kiadóvállalat, amely általános kulturális célzattal szolgálta az erdélyi szellemet. Antalffy Endre és Osvát Kálmán kezdeményezésére Marosvásárhelyről indult ki a Klasszikus olvasmányok tárának gondolata. Ady, Arany, Berzsenyi, Madách, Széchenyi, Petőfi, Vörösmarty munkáiból terveztek kiadást, de ez a nagy kulturális célzatú vállalkozás a Toldinak és Toldi szerelmének kiadásával megakadt. Ahogy a folyóiratok kialakulásának korából egyetlen irodalmi lap, a Pásztortűz és egy néplap, a Magyar Nép tudott fennmaradni, hasonlóképp egy kiadóvállalat maradt életben az első évekből. Az a vál-

lalat, amelynek kiadásában jelent meg a Pásztortűz és a Magyar Nép is, a Minerva R. T. Két próbálkozás volt még, amelyek az élő irodalom szervezetébe igyekeztek kapcsolódni s amelyek az erdélyi könyv sajátos helyzetének tudatosodásával 1924-ben megalakult Erdélyi Szépmíves Céh előtt, ha rövid időre is, de állandó jelleget képviseltek: a Haladás és a Kaláka. Az elsőt Benedek Elek és Szentimrei Jenő alapította, mely közel egy évig tartotta kezében az erdélyi irodalom sorsát, az utóbbinak létrejötte szoros kapcsolatban van a Magyar Néppárt megalakulásával. A Magyar Néppárt kulturális célokat is tűzött maga elé. A földművelő nép számára néplapot akart kiadni, amelyet az akkor alakult Magyar Szövetség nem tartott sürgősnek. Erre alapította Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István, Nyirő József és Szentimrei Jenő a Kaláka társaságot. Az ő kiadásukban jelent meg a Vasárnap c. néplap és az erdélyi literatúrájának nem egy alkotása. A konzervatív körök néplapjának, a Magyar Nép-nek kiadója a Minerva R. T. az a kiadóvállalat, amely kezdettől fogva határozott anyagi alapokon nyugodva, mint folyóiratok kiadója (Pásztortűz, Magyar Nép, Erdélyi Irodalmi Szemle), de mint könyvkiadó is állandó jelentőségű munkát végzett Erdélyben. A Minerva R. T. kiadásában jelenik meg a nagy kulturmunkát végző Magyar Nép könyvtára (Gyallay Domokos és Petres Kálmán szerk.), a tudományos és ismeretterjesztő Minerva könyvtár, melyet Tavaszy Sándor és Rass Károly szerkeszt, Rajka László és Imre Lajos szerkesztésében a Magyar Ifjúság Könyvtára, mely az ifjúság nevelője óhajtott lenni és végül a szépirodalmat szolgáló Pásztortűz könyvtár. György Lajos irányítása alatt.

A Minerva R. T. szépirodalmi könyvkiadásai időrendben már az Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása (1924) utánra esnek (a Pásztortűz könyvtár első kötete Gulácsy Irén: Ferge-
teg, 1925-ben jelent meg), de szellemileg még ugyanazt a jelleget képviseli, mint a meginduló Pásztortűz. Ezeket a kiadványokat még az újraébredt transzilvánizmus hozta létre, mint az Erdélyi Szépmíves Céht, bár munkatársainak jórésze vallotta az erdélyiséget. Ez a kiadványsorozat nem csak az erdélyi literatúra érdekeit kívánta szolgálni, hanem mint régi gyökérből kinőtt üzleti vállalkozás, részben az oszthatatlan magyar irodalom elvét vallva, másrészt üzleti okokból, kiadott az anyaország íróitól is, mégpedig nem is a javából, sőt közepes külföldi írókat is. A kiadványok összeválogatása mögött a Pásztortűz csalárdias, tisztességes szemlélete állt. Ezek a kiadványok jórészt már akkor láttak napvilágot, midőn a Pásztortűz megszűnt a harcos irodalom orgánuma lenni. Valóban áll az, mint emlegetik,³⁹ hogy ez a folyóirat »a maga folytonos életét annyi különböző fázisnak köszöni, hogy mostani megmaradt alakját új folyóiratnak lehet tekinteni. Mai alakjában azonban hivatásának éppen legnemesebb részét veszítette el: az élő erdélyi irodalommal szemben való hivatását«. S ezek a könyvkiadványok már ennek az új folyóiratnak szellemi kisugárzásoként jöttek létre. De egyet nem lehet megtagadni a Minerva R. T.-től: ha kvalitatíve nem is juthatott vezérszerephez, mennyiségben jelentős értéket képviselt. A tudományos és kulturális célzatú munkákat is beleszámítva; a

³⁹ Kovács L.: »Erdélyi Helikon«, az Erdélyi Helikon antológiája Kvr. 1927. 1. k. 17. old.

könyvkiadók statisztikája szerint nála jelent meg a legtöbb kiadvány Erdélyben.

Az első és máig szinte egyetlen életképes s mondhatjuk, hogy az erdélyi könyv sajátos helyzetének tudatában élő kiadóvállalat 1924-ben alakult, az Erdélyi Szépmíves Céh. Ugyanabban az évben, midőn az Athenaeum kiadásában megjelent 4 erdélyi könyv és a Berlinben kiadott 2 gyűjteményes kötet a csonkaország nagyközönségének figyelmét az erdélyi magyar szellem felé irányította és a XIX. század eleje óta először vették észre ismét Magyarország magyarjai, hogy Erdély nemcsak földrajzi meghatározás, hanem valami sajátos szellemi terület is. Az Erdélyi Szépmíves Céh ezt a sajátosan kialakult Budapesttől decentralizálódott irodalmat óhajtotta szolgálni. Azok, akik alapították (Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Nyirő József, Paál Árpád, és Zágoni István) még annakidején az u.n. balszárnyat képviselték odaát, már tudatában voltak a magyarság új helyzetével, az erdélyi író sajátos mibenlétével, mondjuk összegezve: a transzilvánizmus minden összetevőjével. Már nem szövögettek régi ábrándokat, hanem a magyarság jelenlegi helyzetében igyekeztek a legteljesebb munkát végezni. Nem beszéltek a magyar szellem oszthatatlanságáról, nem emlégettek »irodalmi szkizrát«, de igenis a határok következtében megosztott magyar szellemiségnek minél teljesebb kiélési lehetőségeket akartak nyújtani. — Az előző erdélyi vállalkozások, akár folyóirat volt az, akár könyvsorozat, kevés kivétellel egyedül az íróért volt csupán, a közönség lassan ébredt az írókra, a publikumot valósággal nevelni kellett az erdélyi irodalomra. Ennek a közönség-nevelésnek voltak áldozatai: saját megszervezetlenségük

mellett az egymásután alakuló és ép oly hamar bukó folyóiratok és ennek a közönségnevelésnek útját egyengették az előadókörutak és irodalmi estélyek. Az Erdélyi Szépmíves Céh már abban a szerencsés helyzetben volt, hogy programadásakor legalább is már némileg elosztatott közönyre talált, mikor propagatív cikkeit közzé tette, zászlóbontásuk már visszhangra talált. A sorozatot egy amatőr és egy olcsóbb kiadványsorozatban óhajtották sajtó alá rendezni, évenként 10—12 kötetben.

A következő év elején már meg is jelent a Szépmíves Céh első kötete: Gulácsy Iréntől a Hamueső. Ezzel a vállalkozással lesz az erdélyi könyveknek külső formájában is komoly jellege és az addig jórészt szerény kiállításban megjelent verses és novella kötetek mellé nagy lendülettel felsorakozik a regény.

Az írók érdekeit szolgálta ez a vállalkozás is, mint mint az előző próbálkozó kísérletek, de az írók érdekeiért be tudta már kapcsolni a közönséget is, és így valóban az írók érdekeit szolgálta. Biztosított a tehetségek számára olyan középpontot, mely anyagilag is támaszt nyújtott és viszont a publikum számára olyan munkákat nyújtott, melyek minden szempontból komoly irodalmiságról tanuskodtak. Az Erdélyi Szépmíves Céh nagyszerű megszervezettsége ellenére sem volt képes egyedül az erdélyi olvasókból fenntartani magát. Az erdélyi írókért jött létre, de az ottani magyarság⁴⁰ egyedül nem tudta az írókat fenntartani. Az Erdélyi Szépmíves Céh előfizetőinek jelentős hányada az anyaországból regrutálódott.

⁴⁰ Sajnos, elsősorban csak az arisztokráciát szervezték be.

Más kiadók is működtek továbbra is Erdélyben, de a legjelentősebb szerv most már ez a vállalkozás maradt. Egyéb itteni kiadók mellett több budapesti cég is adott ki és vitt sikerre erdélyi alkotásokat, de időről-időre az erdélyi könyv valahogy összenőtt a Szépművés Céh-vel, sőt mikor az anyaország érdeklődése az erdélyi írók irányában tetőfokra hágott, a legnagyobb sikert elért művek másodkiadásának jogát is megvette tőlük a pesti Athenaeum. Ez a szerződés 1932-ig megszakítás nélkül fennállt.

A többi kiadók között az Erdélyi Könyvbarátok Társaságát illeti a legnagyobb becsület, melyet Révész Béla marosvásárhelyi líterátus könyvkereskedő szervezett meg 1925-ben. Morvay Zoltán szerkesztette a sorozatot, aki nagy hozzáértéssel válogatta ki a munkákat és igen nagy példányszámban (5000) hozta nyilvánosságra nyolc erdélyi író munkáját (Berde Mária: Szent szégyen, Molter Károly: Majdnem hősök, Szentimrei: Városunk és más elbeszélések, Gulácsy: Ragyogó Kovács István, Gyallay: Rég volt, igaz volt... stb.)

Csupán utalni lehet még néhány sorozatra, amelyek a maguk kisebb keretei között is hozzájárultak az erdélyi könyv kultúrájához, melyek közül ép úgy, mint a folyóiratoknak, jelentős szerepet vettek ki az egyházak is, sőt legnagyobb részük az egyházak kiadásában megjelenő folyóiratokkal van kapcsolatban: Vasárnap Könyvtára (Arad), az Erdélyi Tudósító Könyvtára (Brassó), a Katholikus világ könyvei, az Ünnepnepok Könyvtára, az Ut Könyvtára (Kolozsvár). Rögtön az impérium változás után az erőteljesen szervezkedő cionista mozgalom lapján kívül (Uj Kelet), szépirodalmi kiadványokat is rendez sajtó alá

(Héber Regényíró és a Kadima Könyvtár Kvr.) melyek a mozgalom egyéb megnyilatkozásai mellett szépirodalmilag egyengetik a törekvés útját. A gyermekek igényeiről két sorozat gondoskodik: a Cimborá Könyvtár (Szatmár) és az Én Könyvtáram (Nagyvárad).

Az Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása már határozott irányt mutat az írók szabad munkaközössége, az Erdélyi Helikon felé. Amit az erdélyi könyv érdekében a Céh kezdeményezett, a Helikon kiterjesztette az írók, az irodalom és az egész erdélyi kultúra közös érdekeire. — Kemény János br. 1926. július 15—18-ig marosvécsi kastélyában 27 író tá-
vított vendégül: Aprily, Bánffy, Bartalis, Bárd Oszkár, Berde Mária, Endre Károly, Gulácsy Irén, Gyallay, Hunyadi Sándor, Kacsó, Kádár Imre, Kós, Kovács Dezső, Kuncz Aladár, Ligeti, Makkai, Molter, Nagy Dániel, Nyíró, Olosz, Reményik, Sipos Domokos, Szentimrei, Szombati Szabó, Tabéry, Tamási és Tompa. Ez a 27 író kiegészülve a házigazdával, képezte az Erdélyi Helikon első tagjait, amely aztán időről-időre bővült. Ebben a közös célért harcoló írói heterogenitásban képviselve volt Erdély minden jelentős írója. Ez a sok színből összeválogatott írói találkozó méltán engedte remélni, hogy éppen a heterogenitás révén megoldódnak majd mindennemű irodalmi problémák s hogy a kicsiny erdélyi magyarság sok irodalmi frontja megfogja találni a közös irányelveket. — Már az első összeövetel jelentős célkitűzésekkel zárult. Programul tűzték ki, hogy a magyarság vezetőinek munkája kulturális területre kell, hogy tevődjék. Követelték az egységes kritikai szellemet, a sivár, tömjénező álkritika ellenében. Elvül tűzték ki a román, szász és magyar kultúrájuk köl-

csönös megismerését és megismertetését. Egyeséges programul tűzte zászlójára a Helikon az írók és az irodalom egyéni érdekein felül: kuturát adni az erdélyi magyarság minden rétegének. — A marosvécsi találkozón ezekre a közös szempontokra találtak az azelőtt különböző formák között harcoló írók s így megtalálták a Helikonban azt az alapformát, amelyben a maguk egyéni és a magyarság közösségi érdekeit a legbiztosabban érhetik el. Ez az írói tömörülés mintegy parlamentáris szerv lett, melyben megvitatás alá kerültek a legkülönbélebb világnézeti szempontból felvetett kérdések. A maga sokszínűségében első tényszerű megvalósulása volt a Helikon az új impérium alatt annak a történeti liberálisizmusnak, amelyet Erdély historiájában minden történész oly jellemzőnek talált. Minden világnézeti, felekezeti és művészeti elv egységesen óhajtott itt keresztülvinni mindazokat, amelyek minden világnézeti, felekezeti és művészeti célkitűzésen felül mindnyájuknak örök szempontja: az irodalom, közelebbről az erdélyi irodalom.

Mit tudott ezekből elérni a Helikon a fejlődés folyamán? Mik voltak azok az eredmények, amelyek az Erdélyi Helikon nagy becsületét kiérdemeltették? Mindenek előtt szoros kapcsolatot teremtett az Erdélyi Szépmíves Céhvel és így közös lobogó alatt sokkal határozottabban egyengethette mindkettő a maga célkitűzéseit. Az 1928-as harmadik marosvécsi találkozó beszámolójából kitűnik, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh olvasótábora folyvást szaporodik mind Erdélyben, mind az anyaországban. Ennek az érdeklődésnek volt visszhangja, hogy 1929-ben a budapesti Athenaeum vállalkozott a sikeres Céh könyvek másodkiadá-

sára. 1928-ban határozták el, hogy a Szépmíves Céh útján a magyar irodalom klasszikusait olcsó és népszerű kiadásokban adják az ifjúság és a nép kezébe. Ez a nagyszerű terv hosszú ideig késett és csak mostanában jelent meg az első klasszikus kiadvány, Arany halálának ötvenedik évfordulója alkalmával: a költő balladái. Ez a kiadvány a Helikon szokásos kiállításában az Arany év legméltóbb dokumentuma lett. A Szépmíves Céh életképességének igazi bizonyítéka az az anyagi erő, amely az írók honorálásában megnyilvánult. A közönség évről-évre fokozódó érdeklődése olyan biztos megalapozottságot adott a Szépmíves Céh-nél, hogy annyi tiszteletdíjat adhattott az íróknak, melyre üzleti alapokon nyugvó kiadóvállalatok is alig képesek. Kós Károly a Céh igazgatója (1929. évi beszámoló) mondja, hogy a megalakulástól 1929-ig félmillió lelt adtak ki szerzői tiszteletdíjképpen. Írói értékek honorálásában kivette részét maga a Helikon is. Kemény János és felesége irodalmi alkotások jutalmazására 30 ezer leies díjat írt ki, melyet 1927-ben ítéltek oda legelőször. Tabéry javaslatára Makkai Sándor nagy visszhangra talált Ady könyvének adták a jutalmat, de az összeget Makkai elhárította magától és a nagybeteg Tessitori Nórának ajánlotta fel. 1928-ban Kós Károly és Tamási Áron kapták a jutalmat. Ezeken kívül a többi célkitűzéseit is hűségesen ápolta a Helikon. Értékes eredményeket ért el a román- és szászszággal való kultúrkapcsolatok ápolása terén is. 1928-ban a brassói Klingsor folyóirat szász íróinak képviselőtében megjelent Marosvécsen Robert Maurer. Az erdélyi népek kultúrkapcsolatait szolgálta részben az Erdélyi Helikon címmel 1928-ban alapított folyóiratjuk is, mely állan-

dóan figyelemmel kísérte a román és szász irodalmi megmozdulásokat, de tervbe vették egy németnyelvű erdélyi magyar lírai antológia és ugyanakkor egy magyar nyelvű szász antológia kiadását is. 1929-ben Heinrich Zilich, a Klingsor szerkesztője ment el megbeszélni a magyar—szász kultúrközeledés módozatait. 1932-ben az Erdélyi Helikon folyóirat kiadásában román népballadák, dallok és román-cok jelentek meg (A havas balladáit) Kádár Imre fordításában. 1933-ban pedig a Szépművés Céh hozza ki Adolf Meschendörfer szász író külföldön is nagy sikert ért regényét, a Corona-t.

Általános kulturális téren is erős hatóerővel dolgozott a Helikon. Működésüknek harmadik évében megbízást adtak Áprily Lajosnak és Kuncz Aladárnak egy népies irányú lírai és prózai antológia szerkesztésére, melyet a Magyar Nép Könyvtárában terveztek megjelentetni. Felismerve azt a veszélyt, amely a román középiskolák magyar nyelvi és irodalmi oktatását fenyegeti (az utóbbi időben már csak heti három órában tanítják a magyart), 1929-től kezdve középiskolát végzettek számára magyar irodalomtörténeti versenyt írtak ki. Szinte magyar irodalmi érettségi vizsga jellege akart lenni ennek a versenynek, tekintve, hogy a román iskolákban nem érettségi tárgy a magyar. Az első verseny igen szomorú eredménnyel végződött. Kb. 1000 középiskolát végzett magyar ifjú közül, nagy propaganda és komoly díjazások ellenére mindössze négyen jelentkeztek és e négy is csak alig tudott megfelelni a legminimálisabb követelményeknek. Ennek a szomorú eredménynek kétségtelenül a román iskolák tanterve az elsődleges oka. Míg a román és francia irodalom az erősen megne-

zített baccalaureatuson kötelező tárgy, elsősorban azzal foglalkoznak a diákok, addig a nem baccalaureatusi magyar irodalomból csak mellékesen készülnek. De az Erdélyi Helikon munkájának itt is volt eredménye. A második irodalomtörténeti versenyre már olyan sokan jelentkeztek, hogy négy erdélyi iskolavárosban kellett megrendezni a versenyt. A pályamunkák teljesítménye határozottan meglepte a bíráló-bizottság (Gyallay, Kovács Dezső és Kuncz Aladár) tagjait. Kilenc diák munkáját tartották jutalmazásra méltónak. Az eredmény annyiból is érdekes, mert a kétezer leies második díj egyik nyertese egy Ady ivadék, egy Marosvásárhelyen végzett diák, Ady József volt. A 10 ezer leies első díjat Venczel József, a csikszeredai kath. gimn. volt növendéke kapta.

Beszélhetnénk még több apró dokumentatív eredményről is, mint pl. a Marosvásárhelyt minden évben megrendezett Helikon Liceum, melynek előadásai az irodalmi műveltség, a tényleges könyvfogyasztás emelését szolgálták. Tervbe vették az irodalmi társaságok korszerű felélesztését és olyan lépéseket is tettek, amelyek már az írók szociális érdekeit igyekeztek szolgálni. Elhatározták, hogy a marosvásárhelyi szanatóriumban egy ágy írók, művészek, vagy azok családtagjai számára tartassék fenn.

De mindezek csak külső, szórványos eredményei a munkának. Az, amit a Helikon önmagában beteljesített, felette áll ezeknek a dolgoknak. Létrehozott egy szabad írói csoportot, amely valódi erdélyi szellemben az erdélyi irodalom közös céljaért olyan munkát tudott végezni, amihez hasonlóra az erdélyi literatura azelőtti apró csoportjai aligha lettek volna

képesek. Az erdélyi magyar irodalom, az erdélyi magyar kultúra érdekéért egységfrontot talált itt minden nézet, minden felfogás. Idézzük itt egy u. n. baloldali erdélyi író, Kádár Imre szavait:⁴¹ »Egy régi, örökúj gondolat eleven élete lett a Helikon. Azt jelenti, hogy megszabadultunk egy agyrémtől: Mintha a nemzeti kultúra függvénye volna akármilyen erőhatalomnak.« A Helikon megszületésével lezárult az erdélyi irodalom-harcos-útkeresése.

Az Erdélyi Helikon megvalósított szinte minden célkitűzést, amit maga elé állított, csak egyet nem bírt keresztülvinni, ami függvénye épen szintetizáló szervezetének: egészséges kritikai szellemet. Folyóirata, az Erdélyi Helikon magas színvonalon mozgott, kiváló írások jelentek meg benne, de mert írói a Helikon írói voltak, a kritika sem lehetett más, mint a Helikonnak való szolgálat, a Helikonban tömörült írók egymásiránti baráti kézszorítása. Nagyszerű elemző tanulmányok gyakran jöttek az Erdélyi Helikonban, hisz kiváló esztéta nem is egy volt Erdélyben, de éles, erőteljes bírálat annál kevesebb. Mivel a Helikon magába tömörített minden írói értéket, ellenlap sem fejlődhetett ki. Kezdetben még a Pásztorúz is támadta ugyan a Helikont (György Lajos és mások), de lassan elhalkult ennek a lapnak szava is, az irodalmi életbe ezután nem szólt kritikailag bele. Maradt egyedül a Korunk, melyben, bár igen képzett szociológia tanulmányok jelentek meg, kritikai támadásaiban csak elvi szempontokig jutott el.

Cikkei inkább irodalompolitikai, mint kritikai jellegűek voltak. A Helikon írói közül

⁴¹ »A negyedik marosvécsi találkozó«, Erdélyi Helikon 1929.

alig hallottunk valakitől erősebb kritikai hangot. Már majdnem napjainkban hangzott csak fel egy erőteljes vitasorozat, melynek vezére Tamási Áron volt, de ő maga nem született kritikus és abban az időben, mikor vétót emelt egy és más irodalmi vadhajtás ellen, már egy ifjú generáció bontotta szárnyát s ez a nemzedék új utakat keresve, különben sem tudott belekapcsolódni a számára akadémisztikusnak tetsző Helikon útjába.

Kritikai szellem, szervezők, irányítók

Az Erdélyi Helikon megszületését szellemi határkőnek fogtuk fel. Megalakulásával határozott jelleget öltött az irodalom, a megelőző sokfelé ágazó próbálkozások után. Vele az írott irodalomnak kibontakozott a tipikus új erdélyi jellege. De nem tudott teremteni a Helikon az irodalomhoz méltó, a mai Erdély szempontjait szem előtt tartó kritikát, bár a tiszta kritikaiság megteremtését programjába vette. Nem tudott hatóerővel birni a színjátszás fejlődésére és nem volt arra ereje, hogy igazán a mai Erdély szempontjait néző tudományosságot kifejlesszenek a gondolkodók. Ezért nem is szükséges külön beszélni Helikon előtti kritikáról, színjátszásról, vagy tudományról, mert itt alig van különbség a kezdet és a Helikon munkaévei között. Sőt a színjátszás az első időben a régi erdélyi színházkultúra folytatásaként nagyobb lendületű volt, mint utóbb és azután évről-évre hanyatlás mutatkozik és még ma sem érkezett el a színjátszás a krízis végpontjához. Az erdélyi tudományosság is hasonló jellegű annak előtte éppúgy, mint a Helikon idejében, de a mai értelmű erdélyi tudomány útjai már kibontakozófélben vannak, nem a Helikonnak köszönve életét, azonban annak útjába kapcsolódva, a huszas évek legvégén fellépő nemzedék törekvéseiben.

Nézzük közelebbről a kritikai szellemet, vessünk rövid pillantást az irodalmat szervező és irányítók törekvéseire. Azt láttuk, hogy ébredt fel egy évszázados szunnyadásából az erdélyi szellemiség, nézzük akadtak-e kerté-

szek, akik a kinövő vadhajításokat lenyesegették és irányt szabtak a burjánzásnak. Mert vad burjánzás volt az első évek irodalmi élete. Együtt nőtt a kerti növény a vadhajítással. Minden új csemetének örültek a szerkesztők, a szervezők. Lírában túltengés volt kezdetben, versekkel tele lehetett volna nyomtatni egész folyóiratokat, prózában azonban teljes hiány volt. Általános panasz volt ez a szerkesztők között. Persze hogy hoztak, — ha akadt — boldogtól, boldogtalantól novellát. Így került napfényre pár igazi talentum, de így jutott nyomdafestékhez a dilletánsok egész sora is. Verseken sem válogattak, mert öröm volt minden szó, minden kinyilatkoztatás: Nem lehetett bántani a tehetségtelen, mert »Kazinczy kora újult. Örömmel kellett »fel-felsikoltani«, ha a fejbeütött ország tompultságából felhangzott egy művészi igényű szó.«⁴² Ha legkisebb igényű valami is volt az a művészet.

Ismerve az erdélyi irodalom kialakulási korszakát s visszaemlékezve a megjelenő folyóiratok tömkellegére, azt tartanánk logikusnak, hogy a folyóiratok körül kialakult írói csoportok saját versenyképességük igazolására legalább is éles támadásokat mértek volna az ellenorgánium íróinak munkáira. De nem egészen így volt. Az egyes folyóiratok nevesebb munkatársainak felsorolásakor legtöbbször azonos nevekre találtunk. Az a 14 folyóirat, amely 1919 után Erdélyben megjelent s amelyek közül 1922 végéig 11 meg is szűnt, úgy, hogy 23-ban már csak négy működött,⁴³ nem termelt ki írói frontokat, tekintve,

⁴² Benedek M.: »Cselekedet« Erdélyi Helikon 1930.

⁴³ Vö. György L.: »A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje.« E. I. Sz. 1924.

hogy legtöbb lapnak jelentékenyebb munkatársai azonosak voltak. És mégis azt mondtuk az első korszak irodalmi életviszonyait tárgyalva, hogy — a kialakulatlanság irodalmi és világnézeti harcaitól hangos ez a kor. — Igen, harcos volt ez a kor. A Napkelet és a Pásztor-tűz gárdája állandóan harcolt egymással. Tulajdonképpen ez a két írói front volt Erdélyben. De vajjon a tiszta kritika jegyében folytak-e ezek a viták, a két lap hasábjain, vagy akár más területeken? Korántsem. Nem speciálisan irodalmi harcok voltak ezek legtöbbször, mondhatnánk inkább irodalom-politikai színezetűek s csak igen ritkán érintették azt a területet, amelyet már irodalomkritikai jellegűnek neveznénk. De milyen volt az erdélyi irodalom kritikai szelleme, milyen kritikus- és szervezőtípusokat vehetünk észre?

Volt ebben a kritikai gárdában éleseszű, metsző szatírájú vitatkozó, aki minden érvet a legnagyobb fölényvel tudott elintézni, de sajnos ilyen egynél többet nem lehet említeni. Voltak aztán nagy képzettségű esztéták, akik egyrészt felfedezték az igazi alkotások jelentőségét, másrészt vagy szó nélkül mentek tovább, midőn aranymezőt várva, homoksivatagra lettek, vagy drágakövet magyaráztak bele a sivárságba is. Ezek voltak az erdélyi irodalom Kazinczyai, akik Kölcsey olvasásakor ép úgy »fel-felsikoltottak«, mint mikor Kiss Jánost olvasták. Pedig ezekre hárult volna a kritikai szellem megteremtése, de támadó élt ezektől hiába vártunk. Csak öntöztek, de nem gyomláltak. Voltak aztán nagyszerű szerzők, akik hatalmas szintézissel egyengették a szellemiség útjának egészét, de elemző irodalmi kérdésekbe nem szóltak bele. Ezek azok, akiknek az erdélyi irodalom épülete valóban

létét köszönheti, de ezek szervezők voltak és nem kritikusok.

Az az ember, aki az első idők irodalmi életében éles kritikai szemszögből vizsgált minden szellemi megmozdulást, Osvát Kálmán volt. Ő volt az egyetlen, aki minden gatlás nélkül kritikus tudott lenni. Nem az intuitív kritikusok közül való volt, hanem a mindenfelé szűrő, örökké támadó szellemek csoportjából. Végtelen energiával dolgozott. Polgári foglalkozására nézve orvos, de hogy megtudjon élni, járta az erdélyi dobogókat, végigkonferált minden várost, vidám előadásokat tartott, de még konferálás közben is a mindég támadó, örökké szűrő kritikus nyilatkozott meg benne. Lapjaiban végtelen irtóhadjáratot indított minden dilettantizmus ellen. Kritikája nem állt meg az irodalomnál, hanem kiterjedt az erdélyi élet minden visszasságára. Kipelengérezte a román impériumot, a repatriálót, sőt megtámadta egyszer Budapestet is, mire kitiltották lapját Magyarországból. Sokszor már kíméletlen is volt támadó viselkedése. Olyasféle jelenség volt Marosvásárhelyen, ahogy Molter Károly írja:⁴⁴ »...mint valamikor Tolnai Lajos, megsebzett minden helyi, politikai és társadalmi tekintélyt, ha bármilyen szempontból kártékonnak érezte őket.« És mint Tolnainak, neki is ez volt a veszte. Vallotta, hogy nem szabad megtérni a konjunkturális idők féltehetségeinek előnyomulását, a kritikusnak mindenképen rombolni kell az áltehetségek között. De, mikor ő volt az egyetlen hasznos tagadás, elfelejtette, hogy ez a mindenkire kiterjedő szókimondás, ami az ő egyéniségéből áradt, amilyen hasznos volt, ugyanannyira káros is. Nem tartotta szem

⁴⁴ »Marosvásárhely.« Erdélyi Helikon 1930.

előtt Erdély helyi viszonyait, elfelejtette, hogy kialakuló irodalmi életben rombol szét minden tekintélyt, ahol amilyen szükséges lett volna a jóindulatú tisztogatás, annyira ártalmas volt a mindent szétszóró tagadás. Felingerelt önmaga ellen minden tényezőt és elérkezett lassan odáig, hogy kritikai munkásságát alig vették komolyan. Pedig jelentősége ma, történeti szemmél nézve, nagy. Ő fedezte föl: Nyirőt, Tompát, Nagy Emmát, Sipos Domokost és Balogh Endrét. Ő volt az egyetlen támadó elem Erdély kritikájában. Ő volt az egyetlen pajzs, amelyről minden szúrás visszapattant és ő volt az az örökké figyelő szeizmográf, amely minden rezdülésre válaszolt. De éles, gyakran már személyeskedő támadásait (pl. Reményik vita) nem tudták elviselni. Törhetetlen szándékai ellenére kénytelen-visszavonulni és elhagyja Erdélyt.

Távozása után maradt néhány nagyszerű esztéta: Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly és Szentimrei Jenő, hogy csak a legjelentősebbeket említsem,⁴⁵ az intuitív, nagyon képzett, de ugyanakkor szerény, támadni nem szerető egyéniségek csoportjából. Kuncz Aladár nyugati kulturán nevelkedett egyéniségét valami különös tisztelet övezte körül. Sajátos példája az igaz művészetért küzdő egyéniségeknek, aki nem a vitatkozó elmék közé tartozott, hanem szinte Osvát Ernőre emlékeztető irodalmi nevelő volt. Osvát Ernő értelmében vett igazi mintaképe volt a szerkesztőnek, aki minden fiatal tehetséget tanácsal látott el. Igazi jelentőségét csak azok az

⁴⁵ Bitay Árpád, Borbély István, György Lajos és Kristóf György munkássága, nem elsősorban irodalmi kritikai jellegű, a *Tudományos élet* c. fejezetben kerül sorra.

írók tudják, — fiatalok és beérkezettek — akiknek munkáit a megjelenés előtt elolvasott és ezernyi kritikai tanáccsal és megjegyzéssel illetett. A közönség a Fekete Kolostor nagy íróját tiszteli benne, a titokzatos »egykönyvű« művészt, a nagyszerűen látó és finom ízléssel dolgozó író. Pedig Kuncz Aladár kezén van az erdélyi literatura számos alkotásán a tanácsadó, az irányító kezevonásában. Nyomtatásban megjelent tanulmányai, kritikái csak egy kis hányadát mutatják értékének. A Fekete kolostor nagy sikere posztumusz elismerés volt. Kritikai, irodalmi tanácsadói jelentőségét is csak ezután fogják igazán látni, azoknak az íróknak memoárjai fogják igazolni, akik környezetéből nőttek ki, akik élvezték valamikor Kuncz Aladár irányítását.

Azt szokták mondani, hogy a kritikus félbenmaradt író. S Erdélynek minden kritikai vénával megáldott alakja ugyanannyira író is, mint amennyire kritikus. Ne is beszéljünk Kuncz Aladáról, akiben a nagy kritikus és nagy író minden erénye együtt volt, Makkai Sándor, Molter Károly és Szentimrei Jenő is egyenlő mértékben szolgált mind az önálló műalkotás, mind a műalkotásokat magyarázás istennőjének. A jellemzően erdélyi talentumok sokoldalúak, mint a Bolyaiak, vagy a Brassaiak. — Makkai Sándor, a püspök-író, az erdélyi kultúra nagy szemmel-tartója, mintha azt valaná, hogy — nem beszélhetünk addig egészséges kisebbségi irodalomról, míg a kisebbségi szellem sem állja ki a kritikát. — Ő az egész erdélyi szellem vizsgálója, az ottani magyarság minden problémáját magyarázza, tanulmányai felölelik mindazt, ami a kisebbségi helyzetbe került magyarság kultúréletében megoldandó kérdés. Az evangéliumi ember. humá-

nus erkölcsi alapján áll ő és ebből a szempontból vonja le minden következtetését. Hiába keressük benne az irodalmi munkák magyarázó kritikusát, — bár, hogy ehhez is ért, megmutatta Ady könyvében — Makkai szintetikus látású, nagy revizionálója az erdélyi gondolkodásnak. A nagyvonalú elméleti szervezők körébe tartozik.

Sokkal inkább az irodalmi kritikus keresztmetszetét mutatja Molter Károly és Szentimrei Jenő idevonatkozó munkássága. Molter talán az egyetlen, aki elsősorban kritikus Erdély szellemi életében s ha eredeti szépirodalmi munkái nem is méltatlanok kritikáihoz, talán nem túlzás, amit mondanak róla, hogy ezek: »a par excellence kritikus tollak magaszórákoztatásai.« Ő sem támadott, ő sem szűrt Anatole France, Alfréd Kerr élességével, de úgy az írónak, mint a közönségnek mindig okulást jelentenek bírálatai, melyek hideg tárgyilagossággal tekintenek a munka mélyére. Molter azok közé a kritikusok közé tartozik, akiknek kritikái az irodalomtörténet konkluziójához íródnak, adatnak.

Ha Molter az impassibilte kritikus, Szentimrei a művészi alkotások impresszív magyarázója. A tehetséges költő és novellista, a stilisztá ott van minden tanulmányában, minden kritikájában. A székely-írókról festett portréi s az erdélyi problémákkal foglalkozó tanulmányai mutatják, hogy az ő tollát már olyan szempont vezeti, amely egyenes vonalban mutat az új erdélyi viszonyok sajátos kritikai irányához.

Ez a négy író, — szorosabban véve három, hisz Makkai az összefoglaló organizátorok körébe tartozik inkább, — tipikus példája annak az agresszivitás-nélküliségnek, amely pe-

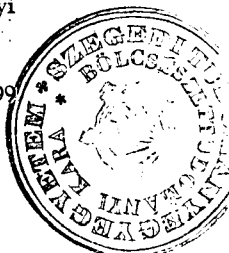
dig az igazi kritikusból nem hiányozhatnak. Az igazi kritikusban mindég kell lenni valami negatív állásfoglalásnak, amely legtöbbször hasznosabb még a legnagyobb alkotásokkal szemben is az állandó megértő igenlésnél. Az irodalom kertészének kell lenni a kritikusnak, akinek nemcsak öntözni kell, hanem gyomlálni is. Nem lehet jó kritikus, aki az irodalom kertjében kiválaszt egy parcellát, ahol csupa nemes növények nőnek és folyvást azokat ápolja. Osvát távozása óta nincs Erdélyben támadó harcos kritikai szellem. Ez az utóbbi három esztéta a maga nemében mind nemes munkát végzett. Kuncz Aladár olyan szolgálatot tett irányító szerepével az irodalomnak, amire csak egy áldozatkész, a tiszta művésztért rajongó ember képes. Szentimrei is, Molter is megtette az irodalomnak a maga tennivalóját s ha most negációval élünk az erdélyi kritikával szemben, nem ezeket a kritikusokat támadjuk, hanem a kritikai szellemet, amely egyszerűen nem tudott megszületni. Nem jött létre az a kritikai légkör, amely tudatosan irányította volna az írókat. Mert sem Osvát Kálmán visszafojthatatlan, támadó energiája, sem a többiek elmélyedő, magyarázó esztétikája, — ha elszigetelten, önmagában nagy haszon volt is, — nem adott egységes kritikai szellemet. Nem tudták megsejteni az erdélyi kritika sajátos tennivalóját, nem érezték meg, hogy sem csak támadni, sem csak megértetni nem lehet. Nem érezték meg, amit Spectator 1930-ban pregnánsan megfogalmazott⁴⁶ s ami mottója lehetne, helyesebben már irányelve lehetett volna, ha előbb megíródik, az erdélyi szellemnek: »... az erdélyi kritikának csak

⁴⁶ »Kisebbségi irodalmi bírálat.« Erdélyi Heli-
kon, 1930.

két nagy célja lehet egyelőre: szeretettel oltalmazni, szeretettel gyámolítani és szeretettel tanítani, ami többé-kevésbbé tagadhatatlan érték... A másik nagy feladat, hogy irtó háborút viseljünk a biztosan nem tehetségesek s a nagyszámú műkedvelők ellen.« De ki érezte ezt meg 1920-ban, vagy akár azután? Az erdélyi kritikában ez a szünoptikus szempont nem merült fel s így majdnem igaza van György Lajosnak, mikor kissé elkeseredve ír 1924-ben: »Kritika elkísérte ugyan az erdélyi magyar irodalom termelését, de ez volt a legnagyobb kritikátlanság. Öt év óta bódítja az erdélyi írókat a tömjénezés illata, öt év óta bájolja a cifra szavakba burkolt üres ömlengés, öt év óta símul rá a meghunyászkodott rosszakaratóu hízélgés s fojtogatja az erdélyi magyar irodalom gerinces növéset.«⁴⁷ Ez a kifakadás inkább azokra a valóban kisigényű, kritikusi névre alig méltó alakoskodókra áll, akik irtózatosan elszaporodtak kezdetben s nem azokra, akikről itt szólottunk (bár György Lajos ezek közül is sokat támadott, különösen Osvátot). De az tény, hogy igazi kritikai szellemet Erdélyben hiába keresünk. Voltak, akik megértették az értékeket, volt egy, aki irtó hadjáratot indított a tehetségtelenek ellen, de olyan, aki ápolta volna a talentumot és irtotta volna az ügyesen kapaszkodó dilettánsokat, egy személyben nem volt.

S mint már céloztunk rá, a helyzet nem változott a Helikon céltudatos, megszervezett korszakában sem, minthogy nem is változott. Az erdélyi irodalomnak alapvető célja volt, hogy tehetséges íróit közös szempontjai érdekében egy csoportba gyűjtse s ha ez a

⁴⁷ »Azoknak, akik félnek a kritikától.« Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924.

célkitűzés nagyszerűen sikerült is, nem sikerült egységes kritikát teremtenie. Miért? Mert bármennyire különböző világnézetű és művészeti törekvésű írók heterogén csoportja is volt megalakulásakor a Helikon, lassan nem csak az egyetemes írói céloknál alkottak egységfrontot, hanem baráti összejövetellé is vált a marosvécsi nyári találkozó. S bármennyire mérföldek is választották el még az imént azt a Kádár Imrét, vagy azt a Ligeti Ernőt Reményik Sándortól, vagy Makkaitól, a művészeti és világnézeti válaszfalak lassan leomlottak s leomlott ezzel a szabad kritika lehetősége is. A bírálat így továbbra is baráti kézszorítás maradt, vagy legjobb esetben egyszerű hallgatás, de támadó él alig.

Ha kritikája nem is, de szervezői, irányítói voltak az erdélyi literatúrának a legnemesebb fajtából. Nem beszélve azokról, akik más vonatkozásban már szóbakerültek: Tabéryről, aki az első folyóiratot megindította és továbbra is állandó szerepet vett ki a szervezésből, nem emlegetve Reményik Sándort, akinek higgadt egyénisége igazi megnyugtató jelenség volt a kezdet tarka összevisszaságában, Benedek Eleket, Gyallayt, vagy újra Osvátot, Kemény Jánost, aki a Helikon atyja volt, Banffy Miklóst, a legmozgékonyabb erdélyi író és irányítót, vagy akik más vonatkozásban később még szóbakerülnek, marad még hátra egy erdélyi név, amely ott szerepelt szinte minden megmozdulásnál, aki az egész erdélyiségnek valóságos atyja, a tipikus prerafaelista egyéniség: Kós Károly. Valóságos »mindenese« ő a kisebbségi magyarságnak, sokoldalúbb, mint a Széchenyi-kor »mindenese«, Fáy András. Kós Károly politikus, épí-

tész, grafikus, történész, író és mindezek mögött olyan szervező-egyeniség, aki enciklopédikus tudásával párját ritkítja szellemi életünkben. Ő a művészetet érzi legvalódibb oldalának, de ugyanakkor ír történeti jellegű munkákat s bár dilettánsnak nevezi ebben magát, szakemberek forrásként hivatkoznak munkáira. Olyan sokoldalú gyakorlatiasság jellemzi, mint azt a székely embert, aki, midőn a múlt század végén meglátta Erdélyben az első gőzmozdonyt, hazament és elkészítette a lokomotív mását. A történész Kós előtt is megelevenedett Erdély történelmi kultúrkepe és mintha az a gondolat támadt volna benne, hogy megkonstruálja a régi Erdély mai párját. Építésznek indult. Ő készítette a pesti állatkert pavillonjait, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot és a kolozsvári református templomot. De a világháború után nem tudott a harmadik dimenzió legteljesebb művészi kifejezésénél, az architektúránál maradni, valahogy azonosult lényre Kalotaszeggel, aztán az egész Erdéllyel. Észrevette Kalotaszeget szemlélve, hogy Erdély színességében is vannak még újabb színek s ezek között is a legszínesebb éppen Kalotaszeg. S midőn rájött ennek a vidéknek speciális színárnyalataira és habituális mástól különbözőségére, meglátta a nagyobb egységnek, Erdélynek sajátos kulturális, művészeti és történelmi sajátosságait is. Bátran mondhatjuk, hogy benne teljesedett ki legtisztábban a háborúutáni erdélyiség.

A világháború után, midőn alig tűnt fel még kivezető út, bejárta Erdélyt, minden vidékről, építészeti emlékekről rajzokat készített s midőn négy barátja és a Keleti Újság révén 80 előfizetőt gyűjtött, maga állított össze kézisajtót, feleségével és gyermekeivel

együtt dolgozva kihozott anyagából 31 linol-metszetet, Erdély kövei címmel. Mindössze 200 példányban. Nyomdailag nem lehetett szép kivitelű a kis könyv, de igen nagy tett volt, ezzel kapcsolatban kezdték emlegetni minden erdélyi környezetben a »különös ember«-nek elkönyvelt Kós Károlyt. S ezután következett a »különös ember« nagyszerű szervező munkája. A következő állomás a politikus Kós Károlyé. Ő volt az, aki a magyar politikai mozgalmak élére állt, kiadva röpiratát a Kiáltó szó-t, mely 1922 januárjában a Magyar Néppárt megalakulásához vezetett. Ő állt a szervezkedés élén, mellette Zagoni István és Cseh József ácsmester. A Magyar Néppárt megalakulása után, mint Erdélyben minden törekvésnél így volt a háború után, a konzervatívek is megmozdultak. A Magyar Néppárt fejlődésében különböző állomások következtek egymásután, de minket csak Kós kezdeményező szerepe érdekel. A politikai megmozdulással kapcsolatban következtek a Magyar Párt kulturális törekvései. A Kaláka könyvkiadó vállalat, a Vasárnap c. néplap. Azután 24-ben az Erdélyi Szépmíves Céh, melynek 6 tagú szervező karában szintén vezetőszerp jut ki neki s ő lesz a Céh igazgatója. S jönnek közben és azután szépirodalmi és egyéb munkái. Ezek is azt a célt szolgálják, ami munkásságának középponti problémája, az erdélyi magyarság szervezése és az erdélyiség tudatosítása. Erdély c., kultúrhistoriai vázlatnak nevezett munkája határozottan ezt az eszmét szolgálja. Historiai, művelődés- és művészettörténeti anyagával a régi Erdélyre hivatkozva találja meg a mai Erdélyiség gyökerét. Rokon célt szolgál Kalotaszeg c. műve 1932-ben. Ezen az úton haladnak szépirodalmi munkái is, mint

ahogy Kós egyéniségéből kifolyólag nem is képzelhetünk el mást. (Gálok, kis reg. Kvr. 1930, Varjú nemzetség Kvr. 192?) Még a kézi nyomdán dolgozó Kós Károly érdekes munkája 1923-ból: Atila királyról ének. S hogy legálább utalásokban összefoglalva vázoljuk ouvre-jét, ő illusztrálta az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványainak tetemes részét, a gyakran szereplő Bánffy és az újabban föllépő Buday György mellett.

Ma már pályája delén áll. De még mindig ő az, aki fiatalos aktivitással áll az erdélyi magyar mozgalmak élén s ő az, aki folyvást reagál minden mai törekvésre. Ő, aki a történeti építőművészeti stílusok hagyományán nevelkedett fel, lelkesen tud szót emelni a »neue Sachlichkeit« építőművészete mellett, mert érzi, hogy »ez a jövő stílus a demokrácia stílusa lesz, ez a jövő művészet az a művészet lesz, amelyet Ruskin már 80 esztendővel ezelőtt eljövendőnek hirdetett: a mindenki művészete, a milliók művészete.«⁴⁸ Ez az ember, aki szépirodalmi munkáinak realisztikus ábrázolási módjában a történelem alatti kisemberekhez fordult, akinek egész munkássága az erdélyiségen belül az erdélyi magyar népért küzdött, ebben az új művészetben is meglátja a nagyot, hisz minden jelentős dolgot méltányol és mindég, mindenbe cselekvőleg beleszól.

⁴⁸ Kós K.: Új építőművészet. Erd. Hel. 1930.

S z í n j á t s z á s , d r á m a

A Kolozsvári színjátszás már a mult század végén szinte egy szinten állt Budapestével. Nem hirtelen felnőtt, gyökértelen színházművészet volt ez, meg voltak a történeti hagyományai, a kolozsvári színjátszás hasonló kutyabőrökkel dicsekedhetik, mint a pesti. Már 1793-ban felvetették itt az állandó színház eszméjét, sőt már 1792-ben volt Kolozsvárt színjátszás a Fejér testvérek kezdeményezésére, két évvel Kelemen Lászlóék után. A cél: a nyelv pallérozása itt is, mint Pesten. Erdélyi nemes urfiak és kisasszonyok álltak az erdélyi színjátszás első zászlajánál, hivatalos nevük: Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság. Az állandó színház eszméje sem aludt el. 1801-ben már telket vásároltak és 1821-ben megnyílt az első magyar állandó színház, a Farkas-utcában, Körner Zrinyijével. Ettől kezdve 1906-ig megszakítás nélkül élt a színházkultúra a Farkas utcában. Fényes multtal dicsekedhetik ez a színház, többek között itt mutatták be 1834-ben a Bánk-bánt az előző évi kassai előadás után először, amikor Egressy Gábor jutalomjátékaul választotta, vele Bánk szerepében és Melindáéban Dérynével. Ismeretes, hogy a Bánk bán megírása is egyenest az épülő kolozsvári színházzal kapcsolatos.

Mihelyt a pesti Nemzeti Színház megnyílt, a kolozsvári színészet bölcsoje lett a magyar színművészetnek. 1837-ben innen viték Pestre a Nemzeti Színház későbbi nagy gárdáját és ettől kezdve állandó színészanyaggal látta el Kolozsvár a budapesti színművészetet. Nem említve azokat a színészeket, akiket a Vigszínház megnyitásakor innen viték

fel Pestre (lásd 9. oldal), csak a magyar színművészet rajtuk kívül legnagyobb alakjait sorolva még fel, kik Kolozsvárról kerültek Pestre: Jászai Mari, Gabányi Árpád, Gyenes László, Pálmay Ilka, Küry Klára, Gál Gyula, Fenyvessy Emil, Szathmáry Árpád. De itt működött: E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István és Laczkó Aranka s Pesten kezdte, de többször itt is szerződtették Kassai Vidort, Jászai Mari férjét. A kolozsvári előadások színvonala ezekkel a színészekkel és igen jó vezetéssel európai nívón állt. Minden héten legalább egy klasszikus darab szerepelt a programon és országos jelentőségűvé nőtte magát a Ditrói igazgatósága alatt 1882-ben először megrendezett Shakespeare ciklus. Gyakran szerepelt a színház más városokban is, 1881-ben Bécsben is játszottak, ahol a kritika lelkes ünneplésben részesítette őket.

1906-ig játszott a színház a Farkas-utcában. Ebben az évben nyílt meg a Nemzeti Színház új palotája. Ekkor már Janovics Jenő volt az igazgató (1905-ben nevezte ki a kormány), akinek munkásságához a kolozsvári színjátszás újabb reneszánsza fűződik. Janovics nemcsak nagyszerű igazgató, hanem pompás rendező és szcenikus; jelentős tudományos munkásságot is fejtett ki (Csiky Gergely élete, A magyar dráma irányai). Nagyszerű színházi teljesítményei közül ki kell emelni azt a magyar drámatörténeti ciklust, amelyet 1911 őszi szezonjában kezdett meg, melyben a magyar dráma fejlődését óhajtotta színpadra vinni. 28 előadást rendezett, Sztáraitól Herceg Ferencig. A sorozat egy-egy darabját Pesten is eljátszották később. (Philozofus, Bánk bán stb.). Antik és Shakespeare drámákból is rendezett sorozatos előadásokat, amelyeknek je-

lentsége ép úgy túljutott Erdély határain, mint a többi előadásaié.

Ennek a nagyszerűen felépített munkának útját robbantotta szét az elszakadás. A színház gyönyörű épülete felszerelésével együtt a románok kezére került. 1919. szeptember 30-án tartották az utolsó magyar előadást a Hunyadi-téri színházban (Hámlét). Janovics Jenő társulatával a rossz akusztikájú, mozielőadásokra használt sétatéri Nyári Szinkörbe szorult, de még azon év októberében folytatták az új helyen az előadásokat. Rengeteget küzd a színház a román hatóságokkal, akik az engedélyt állandóan megvonják s mégis folyik az előadás mindmáig. De nem csak a rossz akusztikájú kis színház és a hatóságok állandó közbelépése (amely az első két év után különben is enyhült) akadályozták az erdélyi színjátszás régi virágzásának felújulását, hanem elsősorban a súlyos anyagi gondok. A román adóreformok között a látványos előadások súlyos adója is szerepelt s Janovics Jenőnek, aki előtt tiszta színpadművészeti célkitűzések állottak, ameddig tellett saját vagyonát áldozta fel a magyar színjátszás ügyéért, mert az anyagilag tönkrement magyarságra, amely színházba alig tudott járni, nem számíthatott. Így el lehet képzelni, hogy milyen helyzetbe kerültek a többi erdélyi és bánáti színházak, amelyek pedig az anyagiakat illetve, azelőtt nem voltak rosszabb helyzetben a kolozsvárnál. Művészi szempontból is volt közöttük jelentősebb. Krecsányi Ignác temesvári színházának operatársulata országos márka volt. A román uralom nyolc színi kerületre osztotta Erdélyt s bizonyos körülmények között sikerült a többi városok színjátszását is fenntartani. A vezető hely továbbra is Kolozs-

varé marad, de egy-egy alkalommal a többi városok is beleszólnak a fejlődésbe, ha az erdélyi színjátszás történetét egyáltalában fejlődésnek lehet nevezni.

Janovics évenkénti igazgatói beszámolói állandó elkeseredettségről tanuskodnak. Az 1921—22-es színházi szezonról így ír: — kényelmetlen, más célra készült színházteremben kell játszani, ahol hiányzik minden felszerelés, hisz azt, amit 130 év szorgos munkájával gyűjtött a kolozsvári magyar színház, az mind román kézre került. Még egy előadás megtartása is valami heroikus küzdelem. A klasszikus darabok pompás díszleteit és kosztümeit most úgy kell a románok kezéből kölcsönkérni. Pár adat világos képet nyújt a helyzetről. Mikor egészen megtelik a nyári színház közönséggel, akkor 15.800 lej a maximális bevétel. Az adók levonásával a maximális bevételi lehetőség nem éri el a 13.000 lejt és ezzel szemben a kiadások megközelítik a 15.000 lejt. Ez a legjobb eset, mikor a színház zsúfolva van. De hányszor üres és hányszor telik meg csak félig a színház.⁴⁹ A helyzet némiképp javítására alakultak az u.n. »színpártoló egyesületek«, de lényegesen ez sem változtatott a helyzeten. Egy időre valamelyes könnyebbséget szerzett, azonban a válság mindvégig fennmaradt. 1929-ben kijelentette az igazgató, hogy nem lehet már megmenteni az anyagi csődtől a színházat. Az elmúlt év végén már elhatározta, hogy nem alakít színházat, de részben az ekkor fellépő adócsökkenés, részben az, hogy a színpártoló egyesület élére az agilis Bánffy Miklós került, ismét visszaadták munkakedvét.

⁴⁹ Janovics J.: Beszámoló a kolozsvári m. színház 1921—22 évadjáról, Pásztortűz 1922.

A gazdasági bajok természetesen meg-
határozták a művészi célkitűzést is, bár Jano-
vics minden tényező ellenére a legerőteljeseb-
ben igyekezett fenntartani a színvonalat s mint
látni fogjuk, ~~nem riadt vissza a legnagyobb~~
művészi produkciók nyélbeütésétől sem. Igye-
kezett odahatni, hogy a közönséget, melyet
egyrészt a gazdasági helyzet, másrészt a min-
dég nagyobb teret hódító mozik eltávolították
a színháztól, visszanyerje, sőt új publikumot
is próbált a színházlátogatásra megnyerni.
Minden nehézség ellenére a legváltozatosabb
programot óhajtotta nyújtani, hogy ezáltal a
város minden rétegének nyujtson látnivalót. A
lehető legváltozatosabb műsor mellett, amely-
ben dráma, vígjáték, népszínmű, opera és ope-
rett szerepelt, külön rendezett az ifjúság iro-
dalmi tanulmányainak támogatására előadások-
kat, sőt, hogy a proletáriátust is bevonja a
publikum körébe, rendezett munkás-cikluso-
kat is. Janovics becsületes, célkitűzéseire mi
sem vet hübb tükröt, mint az, hogy a román-
magyar kulturkapcsolatok ápolására is tekin-
tettel volt s már az első években színre ho-
zott román szerzők munkáiból. Hangversenye-
ket rendezett, vagy azok rendezésére átadta a
színházat s nála rendezték meg a már emlege-
tett »irodalmi olimpiást«. Bátran mondhat-
juk, hogy az erdélyi, szorosabban a kolozsvári
magyar szellemi életnek szinte minden meg-
nyilatkozása, mely nem a nyomtatott betűhöz
fűződik, Janovics gondozásával volt kapcsola-
latban.

A színház helyzete s ezzel kapcsolatban
mint látni fogjuk, az erdélyi dráma szomorú
viszonyai mégsem javultak, s a színházba láto-
gató közönség sem bővült. Mint Gaál Gábor

jeles publicista idevágó cikkéből kitűnik: 50
 — Nem vonódtak be a színház látogatói sorába az egyetem kisebbségi hallgatói, sem a város szélesebb polgári rétegei, a kispolgárság és az a nagypolgárság, amely a történeti osztályok után igazodik. Megmaradt törzspublikumnak az u.n. városi középréteg, a zsidóság, de ez az osztály is szeszélyesebben, mint más években. — S a színház minden nagy célkitűzése ellenére annyira a válság szélére jutott, hogy vidéki vendégszereplésekkel kellett némi biztosabb tőkét szerezni a fennmaradáshoz. 1927-ben már májusban lezárták a szezont, hogy vidéki városokba menjenek, sőt az operatársulatot már ezelőtt kénytelen volt az igazgató felosztatni. A viszonyok később sem javultak, a színházi körökben állandó volt a panasz és a megszűnni nem akaró krízis. A kolozsvári színház, a legfolytonosabb hagyománnyal dicsekedhető erdélyi kulturális intézmény, ugyanakkor nem tudott megmenekülni az állandóan fenyegető bukás veszélyétől, midőn az irodalom nagy lendületnek indult.

*

Állandó létfenntartási küzdelmek közepette mit adhatott művészi szempontból a színház s elősegíthette-e az erdélyi drámaírás kifejlődését? Janovics minden gazdasági viszasság és az ezzel járó harcok ellenére a művészi színvonal érdekében olyan heroikus munkát végzett, amelyért méltán érdemli ki a háború utáni erdélyi magyarság legnagyobb tiszteletét. Az első öt erdélyi év (1919—24) statisztikai adatai szerint⁵¹ (mely eltérőleg az

⁵⁰ A kvr.-i m. színház 1927—28 évi műsora. Pásztortűz 1928.

⁵¹ Vö. György L.: Erdélyi színészet 1928 után, Magy. Színműv. Lex. Bp. év n. I. kötet.

irodalomtól nem volt gyengébb a következő színházi éveknél), a kolozsvári színház 2160 előadást tartott. Dráma, vígjáték és népszínmű 915, opera 267, operett 893, művésztst. hangverseny stb. 60, gyermekelőadás 25, ifjúsági, irodalmi előadás a fentiekből 52. A premierek száma 167. Magyar szerzők darabja 1070. Idegen szerzőé 1090 alkalommal szerepelt a színen. — Érdekes megemlíteni, hogy ez 5 év alatt 21 erdélyi szerzőnek 31 eredeti darabja került színre. Bizonyos képet alkothatunk az erdélyi drámaírásról, ha hozzávesszük ehhez, hogy 31 erdélyi szerző színre került darabja mellett 14 szerzőnek 16 könyvdrámája jelent meg nyomtatásban.⁵²

Erdélyi szerzőknek előadott, vagy nyomtatásban megjelent drámáinak számát, ha összevetjük ugyan e kor vers és (szépprózai) munkáinak statisztikai adataival, még e külső dokumentumok alapján is alig marad el az erdélyi drámatermés a többi műfajoktól. Az erdélyi külön élet kezdetén majdnem olyan lendülettel indult a drámaírás, mint a többi műfaj. Kik írtak ebben az időben drámát? Bárd Oszkár, Tabéry Géza, Gulácsy Irén, Karácsony Benő, Berde Mária, Molter Károly, hogy csak a ma is ismert neveket említsem. Ezeknek az íróknak drámái felérték az a korból való egyéb irodalmi alkotásaikkal. Hogy egy pár olyan nevet is említsünk, akik vagy elkerültek Erdélyből, vagy pedig azóta kevéssé emlegetik őket, azonban annak idején sikert értek el: Tárayné Molnár Margit, Kaczér Illés, Hilt László, Fekete Mihály és ekkor játszották (Kvr. 1923) a később országos sikert ért Indig Ottó első darabját: a Játék-ot. Az erdélyi

⁵² György L.: Az erdélyi magyar dráma. Pástörtűz 1924.

dráma fejlődését különben pályázatokkal is igyekeztek elősegíteni, Kolozsvárt hasonlóképp, mint a többi erdélyi színházaknál. De az ezután következő években, ha a nyomtatásban megjelent drámák statisztikai számadata aránylag nem is csökkent, de nem is emelkedett⁵³ a többi műfajok nagyarányú felszökésével együtt és különösen a színpadon mindég kevesebb és kevesebb erdélyi író művét adják. — Már 1924-ben pl. az évi 469 előadásból csupán két este jutott egy erdélyi író darabjának.⁵⁴ Ez az adat mindennél hívebben mutatja, hogy a többi műfajjal majdnem egyenlő lendülettel megindult drámaírás útja megakadt. A fejlődési lehetőség nem volt számára biztosítva. Míg az elbeszélők és költők megtalálták biztos megszólalási lehetőségüket az Erdélyi Szépművés Céh-nél és támpontot nyújtott nekik a megalakuló Helikon, addig a színházról a magyar drámaírás szöcsövééről nem gondoskodott, mint ahogy alig is gondoskodhatott volna. Az erdélyi dráma minden fejlődési lehetősége dugába dőlt s azok az írók, akik kezdetben drámákkal szerepeltek, nagyrészt teljesen áttolódtak a líra, a novella, vagy a regény területére. Ezt tették Tabéry, Gulácsy, Karácsony, Berde, majd Molter s csak az egyetlen Bárd Oszkár írt továbbra is rendszeresen színdarabot, tudatosan a könyvdráma lehetőségeit tartva szem előtt. 40 egy felvonásosból álló színpadi regénye, a Liszt (Kvr. 1932) már igazán csak irodalmi kuriózum számba

⁵³ 1927-ben 6, 28-ban 8, 29-ben 10, 30-ban 7, 31-ben 4 dráma jelent meg nyomtatásban. (Vö. Ferenczi Miklós: Az erd.-i m. ir. bibliográfiája. 1927, -28, -29, -30, 31. Erdélyi Múzeum.

⁵⁴ György L.: Az erdélyi magy. dráma. Pásztorfűz. 1924.

megy. A regény, a novella és a líra biztos kiadói lehetőségre találása után már csak elvétve találunk a színházak műsorán erdélyi szerzőktől darabot. A drámaírás fejlődése legalább egyelőre, úgylátszik megszakadt. Az erdélyi dráma számára Erdélyben nincsenek lehetőségek. Mert ha akad is valamire való drámaíró tehetség, nem az itteni irodalom sajátos fejlődésébe tartozik, ha az író pesti megszólalási lehetőségek felé kénytelen tekinteni, mint a háború előtt, minden erdélyi tehetség.

*

Ha erdélyi magyar drámát nem is fejlesztett ki a háború utáni erdélyi színjátszás, mit adott az erdélyi, a kolozsvári színház művészi szempontból? Mert még egyszer hangsúlyoznunk kell, az nem Janovics és nem a többi színigazgató hibája, hogy nem fejlődött ki erdélyi magyar dráma. Maradjunk továbbra is a kolozsvári színháznál, az itteni eredmények jelképezik a legmagasabb színvonalon az erdélyi színjátszást, míg a többiek az ő függvényeként dolgoztak. Az a szempont vezette Janovics Jenőt továbbra is, mint a háború előtt, hisz erdélyi drámaírás akkor sem volt, csak színjátszás. Továbbra is rendeztek Shakespeare ciklust és egy tömeg magasnívójú ünnepi előadást. Így Dante halálának 600., Molière születésének 300., a színház fennállásának 100., Katona és Prielle Kornélia emlékeztetőnek, Blaha Lujza és a színház jubiláló művészeinek tiszteletére (Szentgyörgyi István, Laczkó Aranka és Janovics Jenő). Pompás vendégszereplőket hívtak meg (Basilidesz Mária, Medek Anna, Székelyhidy Ferenc, Márkus Emma, Nicolescu Basu stb.). De gyakran fellépett még a kolozsvári színészet ősz nesztora, Szentgyörgyi István is. Mikor 1922-ben

megkapta az Akadémia Greguss díját, díszelőadásban hozták színre tiszteletére a Sárگا csikót, Szentgyörgyi játszotta a pusztabíró szerepét. 1930-ban egyik legnagyobb régi Szentgyörgyi alakítást láthatta tőle a közönség, Bánk bán Tiborcát, Katona halálának 100. évfordulója alkalmából. Olyan vonzóerővel volt ez az előadás a publikumra, hogy telt házat várásolt a különben oly ritkán megtelő kolozsvári színházba. De állandóan játszott a régi nagy színészek közül ezután is Kolozsvárt Laczkó Aranka, 1924-ig szerződött tagja volt a színháznak Táray Ferenc, aki egy alkalommal »frakkos Hamlet«-ben is fellépett igen nagy sikerrel.

A színház programján az erdélyi írók kevésszámú darabja mellett természetesen jöttek a pesti kasszadarabok, de jöttek román írók művei is (Victor Eftimu: Prométhéus; Lucian Blaga: Zamolxe stb.). A vendégszereplések közül kiemelkedik még Horváth Árpádnak, a budapesti Nemzeti Színház tagjának vendég-rendezése 1930-ban. Az ő meghívását azért forszírozták, mert a prózai darabok állandó nívósúlyedése volt tapasztalható, amelynek ellensúlyozására szenzációkkal kellett operálni. Horváth 4 előadást rendezett, amelyek közül legnagyobb sikere a Bánk bán-nak volt, Hevesi új szcenáriumával. Kezdetben még az operatársulat is értékeset produkált, eredeti bemutatókat is tartott, de később ezt a társulatot fel kellett oszlatni.

A többi erdélyi színházaknál az anyagiak terén még Kolozsvárnál is szomorúbb a helyzet. Természetes így, hogy a művészi produkció is egészen vidéki színvonalon áll. Nagyvárad és Marosvásárhely következik, — ha osztályozni akarunk, — Kolozsvár után, ahol kez-

detben még eredeti erdélyi bemutatókat is tartottak.

Az erdélyi, különösen a nagy multtal dicsekvő kolozsvári színjátszás szomorú helyzeté kiútra alig mutat lehetőséget. Pedig olyan tehetség ölte ebbe a szizifuszi munkába erejét, mint Janovics Jenő. Értékét Erdélyen kívül kevésbé méltányolják. Pedig Janovicsnak ott van a helye a legnagyobb erdélyi szellemi harcosok, a Kós Károlyok mellett. Hogy nem sikerült a kolozsvári színjátszást megtartani azon a magaslaton, amelyen az integer Magyarország idejében állt, hogy nem sikerült kitermelni az erdélyi drámát úgy, mint kifejlődött a líra, novella és a regény, nem rajta múlt. Ha nem ő áll a színház élén, bizonyára pár év után be kellett volna zárni a nagymultú intézményt. Amit mindennek ellenére a tiszta művészet érdekében tett s amelyen fáradságot az erdélyi dráma megteremtése ügyének szentelt, sokkal nagyobb egyéniségről tanuskodik, mintha ez csak a lelkes színigazgató küzdelme lett volna.

T u d o m á n y o s é l e t

Ebben a fejezetben sem lehet céлом részletes történetet adni, csupán általános képet szeretnék nyújtani a tudományos élet állapotról. Multja nagy volt az erdélyi tudománynak is, mint a színészetnek, de az új tudományosság komoly kifejlődését igen sok akadály hátráltatta. A kolozsvári egyetem román kézbe került s az erdélyi tudósok vagy kijöttek Erdélyből, vagy ha egy részük ott is maradt, alig volt lehetőség számukra, legalább is kezdetben, hogy saját területükön dolgozhassanak tovább. Kutatási terület nélkül maradt a biológus éppúgy, mint az archeológus, a történész hasonlóképp, mint az irodalomkutató. Legtöbbjünk ujságírásból tengette életét, vagy a felekezeti középiskoláknál próbált elhelyezkedni. A legelső idők ziláltsága után némi lehetőség nyílt számukra a tankönyvírás terén. 1923-ban, midőn a kolozsvári egyetemen megszervezték a magyar tanszéket, egy kiváló tudós jutott munkakörhöz, Kristóf György. Azonban a tudomány további útja ezután is egyesek elszigetelt munkája maradt, egységes erdélyi magyar tudományos működésre alig nyílt lehetőség. Az egyetem után a többi magyar tudományos intézet is a románoké lett, s ha e viszonyok között némely magyar tudós dolgozott is, szaktudományi munkák kiadására alig lehetett gondolni. A nagymultú Erdélyi Múzeum Egylet gyűjteményeit szintén a románok használták s ez a magyar intézmény is, mely azelőtt élénk munkát végzett, szünetelni volt kénytelen.

A viszonyok javulásától kezdve azok a tudományok voltak mégis legjobb helyzetben, melyek bizonyos közelségben vannak a nagy-

közönséggel: elsősorban az irodalomtörténet és távolabbról a történelem. A nehéz könyvkiadói viszonyok miatt az e téren megjelent munkák is nagyrészt alkalmi kiadványok voltak és inkább népszerűsítő jelleget képviseltek. A centennáriumok és egyéb irodalmi ünnepek alkalmi munkáiról már említést tettünk, de nem lehet megelégedezni az erdélyi irodalomtörténetnek néhány olyan képviselőjéről sem, akik minden gátló akadály ellenére heroikus kitartással dolgoztak. Bitay Árpád, Borbély István, György Lajos és Kristóf György a legjelentősebb tagjai ennek a gárdának. Bitay azon kevés erdélyi magyar tudós közé tartozik, akiknek munkásságát a román kormány is méltányolja. 1923-tól kezdve Jorga professzor 1908. óta működő nyári egyetemén tartott előadásokat Valeni-ben, a magyar irodalomról. Előadásának olyan nagy sikere volt, hogy évről-évre újra meghívták a kiváló magyar tanárt, aki 1926-ban Jorga egyenes kívánságára az új erdélyi irodalomról tartott előadásokat. Bitay az irodalomtörténészek körében a leglelkesebb szószólója a magyar-román kulturális közeledéseknek. Ennek dokumentáló eredménye egyrészt román irodalomtörténete (A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése, Gyulafehérvár, 1922.), másrészt román nyelven megjelent ismertetései és fordításai a magyar irodalom köréből.⁵⁵ Ehhez a munkakörhöz tartozik az a kötet is, amelyet Kristóf György és Kádár Imre társaságában adott ki 1928-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából, román költők verseiből. Kezdetben a szépirodalmi lapok hasábjain je-

⁵⁵ A *Neamul Romanesc Literar* c. román folyóirat a mai erdélyi elbeszélőket is ismertetni szokta. A fordítás munkáját legtöbbször itt is Bitay végzi.

lentek meg Bitaynak éppúgy, mint a többi irodalomtörténésznek cikkei, de 1924-től kezdve a komoly tudományos folyóirat, az Erdélyi Irodalmi Szemle adott helyet munkáinak. Ennek a folyóiratnak volt szerkesztője a korán elhalt Borbély István, aki éppúgy, mint munkatársai, — az előbb említettek mindenike — hűséges őre volt Erdély konzervatív hagyományainak. A folyóirat szaktudományi munkája mellett élénk figyelemmel kísérte az új erdélyi irodalmat, melynek útját állandó, gyakran éles kritikával illette. Ez a folyóirat volt Erdély új irodalmának egyetlen tárgyilagos adatközlő szemléje, melynek hasábjain a nem egyszer egyoldalú kritikai szempontok mellett hű bibliografikus, tényközlő tanulmányokra lelhetünk. Borbély Erdélyen kívül nagy összefoglaló munkája (A magyar irodalom története, I—II. Kvr. 1924—25.) révén ismert, de Erdélyben, mint unitárius egyháztörténész is szerzett magának jelentőséget.

György Lajosnak mai szempontból legismertebb tanulmánya: Az erdélyi magyarság szellemi élete (Bp. 1926.), mely német és francia nyelven is megjelent. Jelentős munkát végzett az új erdélyi irodalom bibliografikus feldolgozása terén is és mint a Pásztortűz szerkesztője, az aktív irodalmi életbe is beleszólt. A mai erdélyi irodalommal kapcsolatos munkásságán felül a szorosabb értelemben vett szaktudomány terén fejtette ki munkássága fő részét. Ezeknek a kutatásainak alapvető jelentősége van.

A kolozsvári egyetem magyar professzora, Kristóf György alkalmi munkái mellett, melyek közül a Jókairól írottat Bitay román nyelvre is lefordította, egy egész kötetra való tanulmányt adott ki (Az erdélyi magyar irodalom

multja és jövője, Kvr. 1924.), ő szerkesztette a Berlinben kiadott erdélyi novellisták gyűjteményét (Erdély lelke) és kritikailag is beleszólt az új irodalom életébe.

Ezek mellett kellene még megemlíteni több olyan nevet, akiknek szerep jut az erdélyi tudomány életében, mint az irodalomtörténész Kiss Ernő és Rass Károly, valamint néhány történész (Biró Vencel, Tóth György, P. Boros Fortunát, Karácsonyi János, Kelemen Lajos), az egyetlen kiváló erdélyi nyelvész: Csűry Bálint, akit legutóbb hívtak meg a debreceni egyetemre tanárnak, Hirschler József a művészettörténész és a természet- és más tudományágaknak néhány művelője. Azonban mindnyájan teljes elszigeteltségben, összetartó intézmény nélkül kénytelenek dolgozni. Rass Károly felvetette ugyan 1922-ben a Pásztortűz hasábjain egy felállítandó Erdélyi Magyar Tudományos Akadémia tervét. A cikknek nagy visszhangja támadt, de megvalósításához nem jutottak el.

Igy nem csoda, hogy ez a lelkes tudós gárda minden tiszteletreméltó törekvése ellenére sem találta meg a mai célú erdélyi tudományosság szempontjait. Az Erdélyi Múzeum Egylet 1918. után sokáig hallgatásra volt kényszerítve, de midőn újra munkához kezdetett, megindítva folyóiratát (Erdélyi Múzeum), Erdélyi Tudományos Füzetek c. tanulmányokat rendezve sajtó alá és megkezdve gyűléseinek tartását, még így sem jutottak máig sem túl azokon a szempontokon, amelyek a régi Magyarország idejében irányadók voltak. Sajátos mai erdélyi tudomány szükségességére nem ébredtek rá. Körülbelül igaza van Molter Károlynak,⁵⁶ midőn így ír: »ha... megkérdez

⁵⁶ »Erdélyi magyar tudomány«, Erd. Hel., 1931.

bennünket az európai, sőt az egyetemes magyar kultúr-szolidaritás, hogy hát nálatok Romániában, az erdélyi magyarság szellemtemplomában micsoda eszmék születtek Trianon óta és kik a szószólói? Tudósaitok a rohanó tudomány kutatás módjaival bukkantak-e a gondolkodás valamilyen új csíráira? A kisebbségi verejték termelt-e belőlük valami új baktériumot, egy új életforma kelesztőjét, melyet a népek egyeteme szívesen oltana testébe? — Aligha tudnánk felelni.«

Az erdélyi tudomány jövődő útjait csak sejtenünk lehet. Csak a legújabb nemzedéknél észlelhetünk új tudományos szempontokat, akik falumunkájuk kapcsán tehetséges szociológusokat kezdenek termelni, de kutatóra talál az etnográfia, sőt nagy tehetségű irodalomtörténész is akad már köztük.

Az erdélyiség fordulója

Új nemzedék, új célkitűzések

Az erdélyi literatura háború utáni kibontakozásakor különböző korosztályok és világnézetek képviseltették magukat. Mint láttuk, egyesek már rég túl voltak a 40., sőt az 50. éven is, viszont mások alig értek még férfiúvá, voltak konzervatívok és radikálisok, de akár mennyire heterogén társaság is állott az első évek szárnybontásánál, egyben szinte közös nevezőre voltak hozhatók: mindnyájan még az integer Magyarország idejében alakultak emberre: Szellemi gyökere valamennyiüknek még az elszakadás előtti évek talajába kapcsolódik. Jelentékeny részük igyekezett ugyan már átforgalmazni az új helyzet adta körülményekhez, de melyikük tudta volna elfelejteni a »magyar idők« emlékképeit, amelyben életüknek jó részét átélték, vagy amelyhez fiatalkori reminiscenciái fűződnek. Minden elemében más színű már az a nemzedék, amelynek szemei nem a békeévek nyugalma néznek vissza, hanem végigélték a világháború esztendőit, vagy látták elvonulni a repatriálók megtépázott felvonulását, s a kolozsvári, de már »román« egyetem folyosóin kellett meghúzódniuk a kisebbségi helyzetbe került magyar diák törekvő szerénységével. Az előzők még a »kényszerkisebbség« muszájában lettek aktívák, romokon építve a bizonytalanságba. Mintha Reményik sorai szimbolizálnák az erdélyiek szárnybontását:

Erdélyben ősz volt, — őszült a világ,
A nagy lombhullás poétája lettem.

(A sírtól a bölcsőig, Sz. az ő. m.)

A »nagy lombhullás« művészei lettek ők mindnyájan, a román megszállás, az elszakadás utáni szellemi magvetés, az új ekével felszántott régi föld első termései. Ők termékenyítették meg a hűmleszt egy eljövendő csirázás számára, valósággal termékenyítő trágyái lettek annak a kiteljesedésnek, amely már az új viszonyok között alakult ki. Az első nemzedék még magyar földrajzi fogalomnak tanulta az iskolában Erdélyt s most midőn egyik napról a másikra az azelőtt még magyar tájegység román uralom alá került, kikristályosodott bennük Erdélynek, mint kulturális egységnek tudata is. Szellemi élet indult meg. Ez a szellemi élet mindenestől literáris téren élte ki magát, az erdélyi magyarságnak egyéb megnyilatkozásai csak szórványosan s csekély eredménnyel jelentkeztek. Míg a múlt század első felében, midőn a magyarság szellemi gócpontjává lett Budapest, Széchenyiék munkássága kapcsán politikai és gazdasági közép-ponttá is vált, addig az elszakított Erdélyben magyar gazdasági és politikai centrumokról alig beszélhetünk. A decentralizálódott élet az első tíz évben kimondottan irodalmi jellegű volt.

Az irodalmi életnek ez a gyors fellendülése, az irodalomnak az utolsó tíz évben való mindenekfelettsége, a magyarországi irodalomnak viszonylagos stagnálásával szemben valami nagy erdélyi reneszánsz hitét keltette mindenkiben. Valóban kitermelt az új erdélyi líra éppúgy, mint a regény és novella egypár olyan értéket, akikre méltán tekinthet büszkén az egész magyarság. Létrehozott ez az irodalmi élet nem egy olyan író és nem egy olyan irodalmi alkotást, melyek örök értékei maradnak nemcsak az erdélyi, hanem az egye-

temes magyar irodalomnak és sok olyan munkát, melyek a háború utáni legnagyobb magyar könyvsikerek közé számíthatók. Nem tartozik kitzűzött feladataink körébe az irodalmi művek esztétikai értékelése, csupán az erdélyi út további menetére szeretnénk még világosságot vetni.

Leszögezhetjük, hogy ez az irodalmi virágkor azoknak az embereknek munkájához fűződik, akik az elszakadás idejekor már dolgoztak, vagy közvetlen az impériumváltozás után kezdtek munkához. Kizárólagos hatóereje ennek a nemzedéknek az 1929–30-~~év-határáig~~ terjed, amikor már az az új nemzedék látott munkához, melynek tagjai a megszállás után érték emberré és szellemi tudatosságuk a romániai Erdély idejére esik, akik már magától értetődőleg aktívak. Az első generáció íróinak nagy része működött még tovább is, de az 1929-es és 30-as években fellépő nemzedék törekvése már nem elsődlegesen irodalmi célzatú és lehet mondani, hogy a román uralom alatti Erdély magyarságának fejlődési irányvonalát már az ő munkájuk kezdi jellemezni. Az is kezd napról-napra világosabb lenni, hogy az élenk irodalmi élet után, épp ezek a fiatalok jutottak el a kisebbségi helyzetbe került magyarság igazi útjának megteleléséhez. Ők az elszakított Erdély öntudatos várományosai. Megjelenésükkel lesz az erdélyiség, az erdélyi magyarság problémája az irodalmi területen felül társadalmi és gazdasági kérdés is. Velük új korszaka kezdődik az erdélyiségnek.

E nemzedék megjelenésének literáris előzményeit vizsgálva, közvetlen megelőzői voltak azok az irodalmi alkotások, melyek a lírai költészet, a novella, a regény és a dráma legkülönbébb, nem egyszer l'art pour l'art tárgy-

választásai után az erdélyi magyarság társadalmi problémáit állították művészi célkitűzéseik középpontjába. Mint már említettük, az erdélyi természet felfedezése után megjelenik az erdélyi nép, mint irodalmi téma és nagy virágzásnak indul a történeti regény, és novella. Az erdélyi írók régi történeti hősök szájába adták analógikusan a jelen problémáit, párhuzamot találtak a história eseményei és a jelen között és valósággal úgy, mint egykor Tompáék az allegóriában, ők a történeti regény és novella leple mögé bujtatták mai mondanivalójukat. A történeti regények nagy terhérdítésére hangzott fel Erdélyben az a vita, melyet Tamási Aron *Vallani és vállalni* c. cikke után szoktak elnevezni. Tulajdonképpen Berde Mária vetette fel a kérdést (Erdélyi Helikon 1929. október), az ő írására szólalt meg Tamási a *Brassói Lapok*-ban és éles vitát provokált ki, amelyben a *Helikontól* a *Korunk*-ig minden orgánus írói szót kértek. A vita alapgondolata az volt, hogy az erdélyi írók jó része elvonatkoztatja magát az erdélyi élet valóságos témáitól és megtagadják egy nemzeti kisebbség költőinek legfontosabb feladatát, mely a nemzet jelen szenvedéseinek és jelen sorsának az íróművészet eszközeivel való kifejezésében áll. — Gyávák az erdélyi írók, — kiáltották a harc hevében, mert nem egyszer valóságos kibúvó volt számukra a történeti regény, menekülve a jelen problémái elől. — A vita nagy méreteit bizonyítja, hogy a magyar írók mellett cikket írt a kérdésről H. Zillich (*Gyávák-e az erdélyi írók?* Erdélyi Helikon, 1930.), a szászok neves írója is, aki a marosvécsi összejöveteleken nem egyszer képviselte az erdélyi szász írókat. Sok mindent tisztázott e vita az erdélyi irodalomban. Ebben az

időben kezdtek megjelenni azok a regények, amelyek a magyarság társadalmi kérdéseit vizsgálták. (Kacsó: *Vakvágányon*, Brassó 1930. Berde: *Földindulás*, Kolozsvár 1930. Tamási: *Címeresek*, Kolozsvár 1931.) Ekkor jelent meg Székely Mózes munkája: a *Zátony* (Bp. 1930.), az erdélyi problémák elkeseredett alkotása és Szilágyi Andrásnak, a *Korunk* gárda egyetlen írótehetségének első regénye, az osztályharcos jellegű *Új pásztor* (Páris, 1930). Persze nem a történeti regény vitája hozta létre ezeket a munkákat, hisz Berde Mária regénye, mint említettük, már 1924-ben kész volt és különben is akadt néhány elszigetelt társadalmi regény és novella (Sipos Domokostól, Balogh Endrétől, Ligeti Ernőtől) már előbb is. De az bizonyos, hogy magát a »vallani és vállalni« vitát ugyanaz az elfojtott probléma világ termelte ki, mint az utána megjelenő társadalmi irányzatú regényeket. Nem lenne teljes a sor, ha nem említenénk meg itt Szántó György nevét, akit a köztudat, mint történeti regényíró, könyvelt el s egy kisebb igényű bűnügyi regény (*Mata Hari*) szerzőjét. Pedig Szántó vak létére éles megfigyelője a társadalmi ferdeségeknek, melyről két, kiadóra nem talált regénye (*Az ötszínű ember*, *Sport és rézváros*) és szintén kéziratban levő drámái tanúskodnak.

Ez a »vallani és vállalni« vita s ezek a regények mintegy szellemi Jánusz-oszlopként állanak az erdélyiség fejlődésében. Ezek a munkák valóságos megelőzői az akkor fellépő nemzedék törekvésének, amely az erdélyi magyarság problémáit szociális térre vitte át. Ugyanazon a területen dolgoznak e fiatalok gyakorlati célkitűzéssel, amelyen ezek a munkák művészi szempontból vizsgálták az er-

délyi magyarság társadalmi helyzetét. Szinte ideírásra kínálkozik egy szellemes magyar író mondása: »...az alkimiából kémia lett s a pszikoanalitikus művészetből pszikoanalitikus tudomány. Aminthogy minden művészetből tudomány lesz végre, ha nagyon belemelegedik: s minden tudomány művészet volt valaha.«⁵⁷ A fiatal erdélyiek az Ady Endréknek, Móricz Zsigmondoknak, Szabó Dezsőknek és néhány saját írójuknak szociális probléma-felvetései után most már praktikus, tudományos következtetéseket igyekeznek levonni. A művészet szociális problematikája után szociográfiákat írnak, s miután az írók művészi szémszövegéből vizsgálták a parasztságot, ők gyakorlati értelemben közelednek a népi rétegekhez. 1929-ben kezdődtek meg ezek a mozgalmak, midőn az első nemzedék, az írógeneráció rugalmasabb tagjai társadalmi regényeket kezdtek írni.

Hogy miért csak tíz évi szellemi virágzás után ébredtek az írók társadalmi problémákra és hogy miért csak ugyanakkor jelent meg Erdélyben szociológus gárda, annak magyarázata szinte önmagától következik. A virágzó irodalmi élet szószólói átvették ugyan a Nyugat íróinak, a modern magyar irodalomnak formáit, de szelleme kezdetben kisebb ébresztő hatással volt rájuk. Felfedezték Erdélyt, de szemléletük csekély kivétellel valami elvonatkoztatott jellegű volt. Erdélyiek voltak, de a transzilvánizmus történeti újraélésén alig jutottak túl. A mai Erdélyt, a Romániához csatolt területet természetszerűleg a régi egész Magyarország szülöttjeként nézték, s amennyiben beilleszkedtek az új helyzetbe, az Erdély történeti felfedezése volt, — a maga-

⁵⁷ Karinthy: »Írások, írókról«, Bcsaba, 1914. (15—16. old.).

nemében hatalmas állomás. — Tudatossá vált bennük Erdély, mint történeti és mint földrajzi egység, Erdély természeti sajátosságai, a nép különös jellemvonásai, de nagyrészüket nem nézett a jövő felé, csak a múltba tekintett vissza. Eredményeiknek szükségszerű szerves folytatása az új generáció maiabb törekvése.

Hogy miért csak a legutóbbi években bontakoztak ki az erdélyi helyzet maiságát tisztánlátó szempontok, azt megmagyarázza az a tény, hogy öntudatos és korszerű erdélyi nemzedék hosszú ideig alig volt. Kialakulását ezernyi tényező gátolta. A középiskolát végzett magyar ifjak nagyrésze az impériumváltozás utáni években elhagyta Erdélyt és a csonkaországi egyetemekre iratkozott be. Ezek a fiatalok szinte mindenestől elvesztek az erdélyi magyarság számára. Az első években valósággal hazaárulásnak minősítették, ha magyar fiú a kolozsvári, vagy a bukaresti román egyetemre iratkozott. Hú képet fest ennek a kornak szellemi ferdeségéről Kacsó Sándor regénye (Vakvágányon), mely az új uralom alatt kialakuló első erdélyi nemzedék helyzetét is bemutatja. Az öregek világnézete valósággal »...ráült a dicső multra s szétvetett lábai közé hullatta a szomorú jelen miatti könnyeket...« (Vakvágányon, I. k. 31-ik old.) A román egyetemeken kerülésének korszerűtlen felfogása szerencsére ma már a múlté. A szélendületű irodalmi élet ellenére teljes tragédiája lett volna ez a felfogás az erdélyi magyarságnak. Az 1923—24-es tanévtől kezdve tömegesen iratkoztak be magyar ifjak román egyetemekre, elsősorban a kolozsvárra, és éppen ennek köszönhető, hogy a 20-as évek legvégén már egészséges, öntudatos új erdélyi magyar ifjúság fejlődött ki. Magáraeszmélé-

sük túlhaladta az apáknak magától értetődő, de korszerűtlen álláspontját, mely az erdélyi magyarság szempontjából szörnyű eredményeket hozhatott volna. Ez az öntudatos ifjúság ma már tudja azt a sokat emlegetett gondolatot, — amelyre a román fiatalság ébredt rá a múlt század végén —, hogy egy faj nem ott végződik, ahol az országnak, hanem ott, ahol a nyelvnek és a kultúrának határai vannak. Megértette, hogy a magyarság román uralom alatt is megtarthatja faji értékeit, de csak úgy, ha minden törekvése az egyetlen gyökeres elemhez, a magyar néphez kapcsolódik. Ez az ifjúság, melynek magyarsága már egyenest küzdelem, nem olyan magától értetődő dolog, mint volt apáknak, a magyarságot annak sajátos megnyilatkozásaiban, a faji kultúrában látja, és fajiságának kiépítését a kultúra területeire helyezi. Folyvást hangsúlyozzák, hogy milyen sokat jelentett a magyar népzene felkarolása. Hisz Bartók és Kodály eredményeire az egész magyarság büszke, és jelentőségét. Anglia, Német- és Olaszország is elismeri.

Ez a tudatos népfeléfordulás irodalmi síkon már megnyilvánult az u. n. »székely írók« munkáiban (Tamási, Nyirő, Szentimrei, Kacsó stb.), akik az erdélyi irodalomnak talán legeredetibb értékeit adták. A székely régen saját alkotmánnyal bíró nemzet volt, ma nincs alkotmányos értelemben vett székely nemzet, de talán, ami ma van, több is ennél. Szépen fejezi ki Szentimrei Jenő a székelység mai értelmét: »Ma fiainknak tudatában él, újra felszínre hozott művészetében él... És a kompakt tömegben élő székelység, akár a szászság a német testben, magja és centruma mindennek, ami magyar a román impérium alatt...«⁵⁸

⁵⁸ »Székely Nemzeti Múzeum«, Erdélyi Hel. 1929.

Valóban, az erdélyi magyarságnak ezek a Fritz Reuter-jei jelentik az új literatura középpontját. Ezen a vonalon látják Erdély fiataljai egyetlen lehetőségüket. »Ady megérezte: van egy évezredekig alvó lélekgyökér. Szabó Dezső programmá tette, hogy az egész magyar élet újjászületésének ebből kell kiindulnia. Mi, Erdély székely írói érezzük és a világgal tudatni akarjuk, hogy ez az ősi lélek a legkeveretlenebbül megmaradt, legtöbb lehetőséget és energiát rejt a magyar fajon belül a székelyben...«⁵⁹

A társadalmi regények és a székely népies irodalom útja vezet el bennünket az új generáció társadalmi falumunkájához. 1930-ban *Erdélyi Fiatalok* c. lapot indítanak a »romániai magyar főiskolások«, László Dezső szerkesztésében. Az Erdélyi Fiatalok köré csoportosul a rátermett fiatalság egy igen tekintélyes része. Ez a csoport hatalmas munkát végez. Túl a többi erdélyi egyesületek⁶⁰ pusztán diákszociális, vagy kulturális tevékenységén, amelyek egyéb kérdések iránt csak részben érdeklődnek, — bár egyik-másik jelentőségét, különösen a Katholikus Népszövetségét, mely a Fiatalokéval különben is rokon célkitűzéseket tart szem előtt, egyáltalában nem lehet lekicsinyelni, — az Erdélyi Fiatalok az egész

⁵⁹ Jancsó Béla: »Fiatal magyarok«, Erdélyi Heliikon, 1930.

⁶⁰ Az egyházak vezetése alatt álló: Báthory—Apor Szeminárium, A Római Katolikus Népszövetség Ifjúsági Szakosztálya, az Ifjúsági Keresztyén Egyesület, a Dávid Ferenc Egyesület Ifjúsági Köre és a Székelyek Kolozsvári Társaságának Ifjúsági Bizottsága. Az I.K.E.-nek és a Dávid Ferenc Egyesület Ifjúsági Körének folyóirata is van: az Ifjú Erdély és a Kévekötés.

erdélyi magyarság céljait szem előtt tartó testületté lett. Nemcsak elméleti, hanem széleskörű gyakorlati munkát is végeznek. Faluszemináriumokat tartanak, ahol vita alá kerülnek a falu legégetőbb problémái. Erdélyi Fiatalok Falufüzetei címmel tanulmányokat adnak ki, melyek korszerű tudományos szempontokról tanúskodnak. Mint kisebbségi ifjak élénk figyelemmel kísérik a román és szász rokontörekvéseket és saját köreiken belül az ifjúság szociológiai kiképzését tartják a legsürgősebb feladatnak. Magán érzi ez a generáció a felelősséget az erdélyi magyarságért és éppen abban látja kötelessége teljesítését, ha tudományosan felkészül a jövőre. Gyakorlati munkájuk az erdélyi magyar társadalom legteljesebb megismerésére törekszik. Egyik Falufüzetükkel (Demeter Béla: »Hogyan tanulmányozzam a falu életét?« Szociográfiai kérdőív, Kvr. 1931.) épp praktikus munkaprogrammot óhajtanak adni a falujukba hazatérő diákoknak. Folyóiratjuk egyik nyár előtti cikkében jellemző sorokat találunk munkájukra vonatkozólag.⁶¹ »Az erdélyi magyar ifjúságnak e nyáron két kötelessége van: Vigye el a falura az új erdélyi magyar intelligencia szolidaritásának üzenetét, hogy mi csak együtt élhetünk, de egymás nélkül elpusztulhatunk. Ez üzenetnek adjon súlyt azzal, hogy ismerje meg és mérje fel a falut és hozza el az erdélyi magyar falu állapotrajzát magával, hogy annak alapján útat kereshessünk és a falu segítség módjait megtalálhassuk.« Célja ennek a törekvésnek, hogy a falusi népi rétegeket bekapcsolja a társadalom szerves életébe, sőt tovább menve, mint

⁶¹ Jancsó Béla: »Minden fiatal teljesítse kötelességét«, Erdélyi Fiatalok, 1923.

Gyallay Papp Zsigmond írja:⁶² »Az új célkitűzések irányítói méltán várhatják a város kulturális megújódását a falutól.«

Ezzel a generációváltással tevődött át az erdélyi törekvések vezérvonala az irodalomról a társadalmi falumunkára. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy most már megakadt volna az irodalom útja. Az előző nemzedék tagjai továbbra is dolgoznak, sőt egyesek ekkor adták legigazibb értékeiket. De az új generáció kétségtelenül nem elsősorban irodalmi célkitűzésű. Ha dolgoznak is irodalmi területeken, kevesen vannak köztük, akik a jó közepesség színvonalán túlhaladnának. Új árcvonal címmel (Kvr. 1931.) tizenkilenc erdélyi fiatal író, — mindenik már ennek a nemzedéknek tagja — antológiát adott ki. Tanulmányok és esszék is vannak a kötetben, szépirodalmi része azonban igen keveset mondó. Hasonlóképp nem találunk szépíró tehetséget a nagyvárad-i ifjak gyűjteményes bemutatkozásában. (Tíz tűz, Nagyvárad 1932.) Az egész nemzedéknek, a húszas évek végétől kezdve fellépő erdélyieknek nincs nagy írói tehetsége. Az egyetlen ifjú talentum Grandpierre Emil volna. Regényében (A Rosta, Kvr. 1931.) eleven képet fest a nagy szociális átalakuláson keresztül ment erdélyi magyarságról. Grandpierre Emil igazi művész és mindenestől mai író. Azonban az ő talentuma sem változtat azon a tényen, hogy az új erdélyi nemzedék elsősorban nem az irodalom terén keresi érvényesülését. Grandpierre, noha szoros érintkezést tart fenn Erdellyel, s ha regénye a legmaibb erdélyi kérdéseket tárgyalja, ha ott volt az erdélyi ifjúsági mozgalmak legkezdetén, dolgozva az Ifjú Erdély hasábjain, évekkal ezelőtt Budapestre

⁶² »A nép és az intelligencia«, Kor. 1931. 59. o.

költözött és fejlődése nem mindenest azonos az Erdélyben maradt kortársaiéval.

Alkadhatnának, akik úgy éreznék, hogy az erdélyi magyarság tíz évnyi irodalmi reneszánsza után mintha elvesztette volna életerejét és az egész virágkor talán nem volt egyéb utolsó fellobbbanásnál. Csakhogy az a tény, hogy az irodalom forrásaiból nem bugyognak fel új írótehetségek, nem jelent szellemi hanyatlást, legfőlebb azt, hogy az erdélyi magyarság munkája az irodalomról a szellemiség más terére tevődött át. Ennek az új nemzedéknek munkája nagyobb biztosíték arra, hogy az erdélyi magyarság nem fog kihullani az »idő rostájából«, mint az írónemzedék több *l'art pour l'art* alkotása. A jövő letéteményesei ezek a szociális falumunkát végző fiatalok, akik már tudatában vannak a magyarság kisebbségi helyzete adottságaival és lehetőségeivel. Íróművész még nincs közöttük. Ma még nem is tartják elsődleges feladatuknak az irodalmat, de bizonyára ki fog sarjadni ebből az új utakat kereső nagyjelentőségű munkából az egységes kisebbségi magyar szellem, mely bátran nézhet a jövő felé, és ennek kifejeződéseként új irodalom is fog születni az előző erdélyi literatúra termékeny televényén.

IRODALOM

1922. Kovács L.: *Erdélyi irodalom*, P. — Albrecht F.: *Erdélyi öntudat*, P. — Makkai: *Az erdélyi magyar irodalom kérdése*, P. — Kiss E.: *Erdélyi irodalom*, Szivárvány. — Zágoni I.: *Virágzó irodalmi élet Erdélyben*, É. — Zs.: *Janovics Jenő jubileuma*, É. —

1923. György L.: *Az erdélyi magyar irodalom*, I. t. — r.: *Erdélyi irodalmi dolgok*, N. — Császár E.: *Erdély magyar irodalma*, U. I. — Farkas Gy.: *Az elszakított magyarság irodalmi problémái*, N. — Kuncz A.: *Erdélyi irodalmi krónika*, N. — Bodor A.: *Az erdélyi frontszakasz*, Auróra. — Milotay I.: *Erdély szava*, M-ság. — Milotay I.: *Magyar Nép könyvtára*, M-ság — Gyárfás E.: *Erdélyi problémák*, Kvr. — Kuncz A.: *Erdélyi irodalmi dolgok*, N. — Horváth J.: *Akadémiai jutalom egy erdélyi írónak*, N. — Kuncz A.: *Erdélyi irodalom*, N. —

1924. Berzeviczy A.: *Irodalmunk és az elszakított magyarság*, B. Sz. — György L.: *Az erdélyi magyar dráma öt esztendei termése*, E. I. Sz. — P. Jánossy B.: *Drámai előadások a kolozsvári magyar színházban*, E. I. Sz. — Hartmann J.: *Erdélyi irodalmunk*, N. — Kristóf Gy.: *Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője*, Kvr. — György L.: *Azoknak, akik félnek a kritikától*, E. I. Sz. — Borbély I.: *Erdélyi magyar novellairók és novellák*, E. I. Sz. — Imre S.: *Janovics Jenő és a színház*, Kvr. — Imre S.: *Janovics Jenő 30-éves színészi és 22-éves színigazgatói jubileuma*, Kvr. — György L.: *A romániai magyar időszaki sajtó*

öt esztendeje, E. I. Sz. — Benedek E.: *Az erdélyi irodalomról*, Ujság (Kvr.) — Berde M.: *Magyar irodalmi élet Erdélyben*, M.ság. — Benedek M.: *Modern magyar irodalom*, Bp. — Schöpflin A.: *Új idők irodalma*, P. Sz. — Buday Gy.: *Kós Károly*, I. E. — Farkas Gy.: *Új erdélyi magyar folyóiratok*, N. — Földessy Gy.: *N. Tessitori Nóra*, Ny. — *Ady ünnepségek Zilahon és Erdindszenten*, Ny. —

1925. Ravasz L.: *Erdélyi lélek*, P. Sz. — Asztalos M.: *Az erdélyi tudat kialakulása*, Bartha Miklós Társ. Évk. — Szekfű Gy.: *Az erdélyi probléma*, N. — Bisztray Gy.: *Erdély új irodalma N.U.* — Kristóf Gy.: *Az erdélyiség irodalmi vonatkozásai*, P. — Osvát: *Erdély irodalmi élete*, P. N. — Bartók Gy.: *Erdély lelke irodalmában*, P. — Bodor A.: *Mai erdélyi nőírók*, P. Sz. — Hartmann J.: *Az újabb erdélyi líra*, P. Sz. — Hartmann J.: *Az erdélyi irodalom*, N. — Szigethy F.: *Erdélyi költők*, Magyar Jövő (Miskolc). — Weber A.: *Ungarische Lit. in Siebenbürgen*, P. Lly. — György L.: *Az erdélyi magyar könyv és ujság*, M. Műv. — György L.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919-24)*, E. I. Sz. (Klly. is). — Pintér J.: *Erdély új irodalma*, N. U. — Pintér J.: *Magyar irodalom története*, Bp. — Bodor A.: *Irodalmi központok*, M. Cs. — Jakab Ö.: *Tavaszdik Erdélyben*, Nép. — Szabolcska M.: *Nyilatkozat az erdélyi irodalomról*, U. — Szabolcska M.: *Határainkon túlról*, Közművelődés. — Szöllőssy I.: *Magyar Nép Könyvtára*, P. Sz. — Borbély I.: *Osvát Kálmán és Kádár Imre*, E. I. Sz. — Kovács F.: *Az Ellenzék történeti novellapályázata*, E. I. Sz. — Reményik: *Balogh Endre*, N. — Makkai: *Erdélyi irodalom*, N. — Hevesy: *Korunk*, Ny. —

1926. Nagy M.: *Erdély jövője*, B. Sz. — Pongrácz K.: *Kisebbségi irodalmunk szelleme*, M. Sz. — Benedek M.: *Az erdélyi magyar irodalom*, Sz. — Benedek M.: *Az erdélyi magyar irodalom*, Ujság (Kvr.). — Fr. M. Lanenthal: *Az erdélyi lélek*, P. — Lukinich Imre (Szerk.): *Nagpenyedi Album*, Bp. — Imre S.: *Töre-*

dékes gondolatok az erdélyi szellemről, P. (Részlet a Nagyenyedi Albumból.) — Zs.: Az erdélyi írók háborúsága, É. — Osvát K.: Erdélyi elbeszélők, Ny. — György L.: Az erdélyi magyarság szellemi élete, B.Sz. — S. Nagy László: Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából, Lira. — Bárd O.: A marosvécsi Helikon, Lira. — Makkai S.: Erdély szelleme, P.Sz. — Veress M.: Az erdélyi könyv-, zenemű- és papirkereskedők statisztikája, E. I. Sz. — Kéký L.: Erdélyi elbeszélők, B. Sz. — Berzeviczy A.: Erdélyi elbeszélők, B. Sz. — Osvát K.: Első jelentés az erdélyi irodalomról, Ny. — Kristóf Gy.: Transzilvánizmus, E. I. Sz. — Németh L.: Erdély lelke legújabb irodalmában, T. tud. — Lemeny I.: Erdély egynisége, K. — Farkas Gy.: Pásztortűz Könyvtár, N. — Reményik: Kalotaszeg lelke, N. — r. I.: Erdélyi emlékkönyvek, N. — V. M.: Voggenreiter kiadványok, N. — György L.: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1925. E. I. Sz. (Klín. is). —

1927. Szentimrei: Magyar irodalom Erdélyben, H. — Kállay M.: Van-e külön erdélyi és felvidéki irodalom? N. U. — P.: Nyugat felé orientálódik-e az erdélyi irodalom? U. — Pekár Gy.: Az elszakadt magyarság irodalma, 8-i U. — Garázda P.: Transzilvánizmus, Szh. — Berzeviczy: Erdély és a Felvidék irodalmáról, P. — Szász K.: Erdélyi költők, Bp. H. — Szentimrei: Erdély írói, H. — Háromszéki G.: Balfelé tolódás az erdélyi irodalomban, M. K. — Hartmann J.: Erdélyi irodalmunk, N. — Surányi: Hungaria irredenta, N. U. — Jorga: Az erdélyi lélek, P. — Benedek M.: Az erdélyi irodalom decentralizációja, K. — Szentimrei: Erdélyi magyar irodalom, K. — Gyalui F.: A magyar irodalom decentralizációja, K. — Salamon L.: Az erdélyi irodalom és a korszellem, K. — Komlós A.: A háromfelé szakadt magyar irodalom, K. — Halász S.: Miért kilátástalan az erdélyi könyvkiadás? K. — Halász S.: A kilátástalan erdélyi könyvkiadás vitája, K. — V. M.: A Minerva könyvtár új füzetei, N. — Komlós A.: Áprily Lajos szerzői estje, Ny. — Kuncz A.:

Szász Károly Makkai Ady-könyvéről, Ny. — Reményik: Válasz Szász Károlynak, Szh. —

1928. Szekfű Gy.: *Az erdélyi magyar irodalom kérdése*, E. H. — Kállay M.: *Az erdélyi lélek és erdélyi sors az erdélyi irodalomban*, U. N. — L. György: *La Vie intellectuelle des Hongrois de Transylvanie*, Paris. — Áprily: *Az Erdélyi Helikon*, E. H. — Gaál G.: *Az erdélyi színház*, E. H. — Kuncz A.: *Az erdélyi irodalom reneszánsza*, L. — Kuncz A.: *Tíz év*, E. H. — *A magyar irodalom egységéről* (Több tanulmány), E. H. — Makkai: *Erdélyi levél*, K. L. — Benedek M.: *Erdélyi lírikusok*, D. Sz. — Osvát K.: *Erdélyi Lexikon*, Nagyvárad. — Jancsó B.: *Van-e szakadás az itthoni és az erdélyi lélek között*, M. Sz. — Kuncz A.: *Az erdélyi lélek Erdély magyar irodalmában*, Ny. — Rónay M.: *Erdélyi írók Budapesten*, L. — Juhász G.: *Bevezetés az új magyar irodalomba*, Bp. — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1926, E. I. Sz. (Klny. is) — Szondy Gy.: *Benedek Elek*, D. Sz. — Szentimrei: *Kós Károly*, D. Sz. — hy.: *Erdélyi Helikon*, D. Sz. — H. V.: *Minerva Könyvtár*, D. Sz. — Gaál G.: *Új folyóirat Erdélyben*, K. — Gaál G.: *Az erdélyi gondolat tartalma és terjedelme*, K. — Jancsó B.: *A román-magyar kulturális megértés Erdélyben*, M. Sz. — Szeri E.: *Benedek Elek*, Szh. — Ravasz L.: *Mi minden van egy versben* (Áprily szerzői estjén), N. — Erdélyi: *Erdélyi est*, N. — hj.: *Erdélyi Helikon*, N. — Erdélyi: *Erdélyiek*, N. — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1926. E. I. Sz. (Klny. is) — F. M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1927. E. I. Sz. (Klny. is) —

1929. Kuncz A.: *Erdély az én hazám*, E. H. — Pünkössti A.: *Magyarság, Transzilvánizmus, Székelység*, U. — Biczó F.: *Az elszakított Erdély és Felvidék irodalmi élete*, Kaposvár. (Klny. a leányliceum értesítőjéből) — Kádár I.: *Az erdélyi gondolat és ellenfelei*, E. H. — Kuncz A.: *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, E. Sz. C. kalendáriuma. — Szentimrei: *Ama*

bizonyos erdélyi gondolat, E. H. — Kós K.: *Megint a Helikon*, E. H. — Kádár I.: *A negyedik marosvécsi találkozó*, E. H. — Kolba Gy.: *Az erdélyi magyar színpeszt sorsa*, N. U. — Végh J.: *A kolozsvári magyar színház új szezonja*, P. — Kristóf: *Zece ani de viata literara a ungariuni din Ardeal*, 1918—28. Bucuresti, — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1927. E. I. Sz. (Klly. is) — Császár E.: *Az elszakított országrészek szerepe irodalmunkban*, B. Sz. — Kéky L.: *Benedek Elek*, B. Sz. — Aradi V.: *Az »erdélyi gondolat« és az »erdélyi lélek«*. K. — Aradi V.: *Az erdélyi lélek körül*, K. — Gaál G.: *Gyávák-e az erdélyi írók?* K. — Csörsz: *Az Erdélyi Helikon a Lipótvárosban*, N. — Németh L.: *A székhely írók esté-lye*, N. — V. M.: *Benedek Elek*, N. — Paulini B.: *Az erdélyi színészek*, Ny. — Tóth Á.: *Székhely írók estje*, Ny. — Ignótus: *Benedek Elek búcsúztatása*, Ny. — Ignótus: *Erdélyi Lexikon*, Ny. — Buday Á.: *A magyar nép*, Sz. — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1928. (Pótlásokkal az 1918—28 évekről) E. I. Sz. (Klly. is)

1930. Császár K.: *Az erdélyi magyar irodalom*, P. — Gaál G.: *A mai erdélyi magyar irodalom*, K. — Tabéry G.: *Emlékkönyv*, Kvr. — Zathureczky Gy.: *Az erdélyi magyar irodalom*, Bp. H. — Babits M.: *Az európaiság és a regionalizmus*, E. H. — Kristóf Gy.: *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből*, I. t. — Márai S.: *Kisebbségi irodalom*. U. — Szentimrei: *Erdély tízéves irodalma*, Ny. — Zolnai B.: *Erdély monológja*, Sz. — Forbát J.: *A kisebbségi magyar irodalom kérdéséhez*, K. — Gaál G.: *A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai*, K. — Szász E.: *Erdélyi színjátás*, E. H. — Sziklay F.: *Kisebbségi irodalom, vagy kisebbségek irodalma*, E. H. — Tabéry G.: *Követség Erdélyből*, D. Sz. — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1929. E. M. (Klly. is) — Kántor L.: *Az erdélyi Múzeum Egylet története*, E. M. — S. Nagy L.: *Harc a végeken*, Kvr. — Bólyai Z.: *Erdélyi*

Fiatalok, K. — Mályusz E.: *Történeti regények történelem nélkül*, M. Sz. — Keresztury D.: *Irodalmi életünk feszültségei*, M. Sz. — Szász Zs.: *Moldován Gergely halálára*, M. Sz. — Buday Á.: *Az erdélyi Múzeum Egylet létkérdései*, M. Sz. — Bisztray Gy.: *Szép-prózánk legújabb irányai*, M. Sz. — Zolnai B.: *Még egyszer Erdély monológja*, Szh. — *Erdélyi Helikon*, Szh. —

1931. r. r.: *Az erdélyi magyarság problémája*, (Földindulás), B. Sz. — Pongrácz K.: *Kisebbségi irodalmunk szelleme*, M. Sz. — Keresztury D.: *Az új magyar irodalom útjai*, M. Sz. — Asztalos M.: *A holnapi Erdély*, M. Sz. — Ravasz L.: *Földindulás*, M. Sz. — Berde M.: *Utóhang a Földinduláshoz*, M. Sz. — Reményik: *Kuncz Aladár*, N. — Makkai: *Nincs menekvés?* Ny. — Kosztolányi D.: *Fekete kolostor (Kuncz Aladáról és könyvéről)* Ny. — Móricz Zs.: *Dadi (Emlékezés Kuncz Aladárra)* Ny. — *Román kritika Kuncz Aladáról*, Ny. — Schöpfunglin: *Az erdélyi regény és az erdélyi regények*, Ny. — Babits: *Transzilvánizmus*, (Tabéry, Emlékkönyve) Ny. — Vér Gy.: *Erdélyi irodalmi est volt Szegeden*, Ny. — Bartók Gy.: *Makkai Sándor*, Szh. — Buday Á.: *Erdély és a Regát*, Szh. — Gaál G.: *Kuncz Aladár*, K. — Treml L.: *Két román regényíró*, M. Sz. — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1930. E. M. (Klly. is) —

1932. György L.: *Borbély István életrajza és irodalmi munkássága*, E. M. — Zathureczky Gy.: *Az erdélyi magyar ifjúság*, T. tud. — Jancsó E.: *Az erdélyi irodalom útjai*, (Klly. az Új Arcvonalból), Kvr. — Radnóti I.: *A magyar falu sorsa Erdélyben*, B. Sz. — Ravasz L.: *Kalotaszeg*, M. Sz. — Ravasz L.: *A székely lélek*, N. — Ferenczi M.: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, 1931, E. M. (Klly. is).

Várkonyi N.: *A modern magyar irodalom*, Pécs, év nélkül.

RÖVIDÍTÉSEK

- Bcsaba = Békéscsaba
Bp. H. = Budapesti Hírlap
B. Sz. = Budapesti Szemle
D. Sz. = Debreceni Szemle
E. H. = Erdélyi Helikon
E. I. Sz. = Erdélyi Irodalmi Szemle
E. M. = Erdélyi Múzeum
E. Sz. C. = Erdélyi Szépmíves Céh
É. = Élet
H. = Hid
I. E. = Ifjú Erdély
I. t. = Irodalomtörténet
K. Sz. = Katolikus Szemle
Kvr. = Kolozsvár
K. = Korunk
K. L. = Könyvbarátok Lapja
Klly. = Különlenyomat
L. = Literatura
M. Cs. = Magyar Család
M. K. = Magyar Kultúra
M-ság = Magyarság
M. Műv. = Magyar Művelődés
M. Sz. = Magyar Szemle
Mvh. = Marosvásárhely
N. = Napkelet
N. U. = Nemzeti Ujság
Ny. = Nyugat
P. = Pásztortűz
P. Lly. = Pester Llyoyd

P. N. = Pesti Napló
P. Sz. = Protestáns Szemle
Sz. = Századunk
Sz. h. = Széphalom
T. tud. = Társadalomtudomány
U. I. = Új Idők
U. N. = Új Nemzedék
U. = Újság
8-i U. = 8 órás Újság

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A centralizáció és decentralizáció	9
Transzilvánizmus	17
Az új irodalom kibontakozása	30
Irodalmi életmegnyilvánulások az Erdélyi	
Helikon megalakulása előtt	46
A) Folyóiratok és napisajtó	46
B) Irodalmi egyesületek, — estélyek, —	
előadókörutak, — ünnepségek	61
C) Könyvkiadás	75
Az Erdélyi Helikon	84
Kritikai szellem, szervezők és irányítók	91
Színjátszás, dráma	104
Tudományos élet	115
Az erdélyiség fordulója	
(Uj nemzedék, új célkitűzések)	120
Irodalom	133
Rövidítések	139

Hibaigazítás

»Az Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása már határozott irányt mutat...« kezdetű bekezdés-elé (84. old.)

Az Erdélyi Helikon

fejezetcím olvasandó.

A SZEGEDI FIATALOK MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMÁNAK

(Szeged, Kárász-utca 15.) kiadásában megjelent:

- Buday György: Boldogasszony búcsúja.**
(A Szeged-Alsóvárosi Havi Boldogasszony-napi népi búcsú emlékezete.)
15 fametszet. Megjelent mindössze 100 számozott példányban. **Ára 4— P**
E fametszetsorozat-kiadványunkat a Magyar Bibliophil Társaság az 1931.
évben megjelent három legszébb magyar könyv közé sorozta és kiűntette.
Első kiadás elfogyott, harmadik kiadás ára **2-50 P**
- Tolnai Gábor: A szabadvers és a lírai formák válsága.**
(Formaörténeti tanulmány) **Ára 2— P**
- Hont Ferenc: A színjáték.**
Diszlettervekkel. (Tanulmány.) **Ára 2-50 P**
- Berczeli A. Károly: Utitársak.**
(Tavaszi dal 1 felvonásban) **Ára 1-20 P**
- Ortutay Gyula: Mondotta . . .**
Buday György 8 fametszetével. (Nyíri balladák, betyárnóták.) **Ára 3— P**
- Radnóti Miklós: Lábadozó szél.**
Verakötet. (Dóczi György címlapjával.) **Ára 2— P**
- Baróti Dezső: Juhász Gyula.**
(Tanulmány) A címlap Buday György munkája. **Ára 2— P**
- Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete.**
II. kötet. (A címlap Buday György munkája.) **Ára 2-50 P**

Zsebnaptár formában jelent meg:

- Az 1929. évi kis szegedi Székely Naptár.**
(12 régi székely vadászával és Buday rajzaival, valamint az
- 1930. évi Szegedi Kis Kalendárium.**
(13 tanyai népi szöveggel és illusztrációkkal.) **Teljesen kifogyott.**
- 1931. évi Szegedi Kis Kalendárium.**
15 régi, addig publikálatlan szegedi és környéki népi dal kottájával és 17 szövegével. (Bálint Sándor gyűjtése.) Buday György 18 rajzával. **Ára 1-20 P**
- 1932. évi Szegedi Kis Kalendárium.**
13 régi, addig jórészt kiadatlan kiskunhalasi tanyai parasztdal és betyárnóta, kottájával és szövegével. (Salló György gyűjtése.) Buday György 13 illusztrációjával. **Ára 1-20 P**

Előkészületben:

Kárász Judit: 15 km. (fotókönyv,
melyben a városi és tanyai élet dialektikája jut kifejezésre a szociófotó reális
eszközeivel.) **Ára 3— P, amatőr 8— P**

Kiadványaink kaphatók vagy megrendelhetők minden könyves boltban